

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

СТАНОМ НА 20 ТРАВНЯ 2018 РОКУ

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, Заслуженого юриста України
Чижмарь Катерини Іванівни,
кандидата юридичних наук, доцента, Заслуженого юриста України
Лавриновича Олександра Володимировича*

Київ
ВД «Професіонал»
2018

УДК 342.7 (477)
ББК 67.9(4Укр)300
Н 34

Н 34 Конституція України. Науково-практичний коментар [текст] Станом на 20 травня 2018 р. / За заг. ред. Чижмарь К. І. та Лавриновича О. В. – Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. – 290 с.

ISBN 978-966-370-368-8

У даному науково-практичному коментарі подано постатейний аналіз чинної редакції Конституції України.

Наведено офіційний текст чинної Конституції України в редакції 2016 року, а також найновіші документи, що стосуються планованих конституційних змін станом на 20 травня 2018 року.

Видання розраховано на студентів, аспірантів і викладачів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, депутатів представницьких органів влади усіх рівнів, суддів та працівників суду, інших державних службовців, а також усіх, хто цікавиться актуальними питаннями і проблемами конституційного права України.

УДК 342.7 (477)
ББК 67.9(4Укр)300

ISBN 978-966-370-368-8

© Видавничий дім «Професіонал», 2018.

Авторський колектив

Берназюк Ян Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, Заслужений юрист України;

Бірюкова Алевтина Геннадіївна — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Буглак Юрій Олександрович — кандидат юридичних наук, Голова підкомітету Верховної Ради України з питань запобігання та протидії політичній корупції, народний депутат України, Заслужений юрист України;

Галуцько Валентин Васильович — доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного Інституту Публічного права;

Денисенко Анатолій Петрович — кандидат юридичних наук, Народний депутат України;

Дніпров Олексій Сергійович — кандидат юридичних наук, Керівник Апарату Адміністрації Президента України;

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ України;

Дубинський Олег Юрійович — кандидат юридичних наук, доцент, Декан факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова;

Журавльов Дмитро Володимирович — доктор юридичних наук, доцент, Перший заступник директора Інституту права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, голова науково-експертної ради при Підкомітеті з питань запобігання та протидії політичній корупції Верховної ради України;

Занфірова Тетяна Анатоліївна — доктор юридичних наук. — професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка, Заслужений юрист України;

Іншин Микола Іванович — доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Завідувач кафедрою трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Кармаза Олександра Олександрівна — доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клемпарський Микола Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України;

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедрою цивільного права і процесу Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького;

Кравченко Іван Олександрович — доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Крисоватий Андрій Ігорович — ректор Тернопільського національного економічного університету, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, заслужений діяч науки і техніки України;

Кудрявцев Олексій Віталійович — кандидат юридичних наук;

Лавринович Олександр Володимирович — кандидат юридичних наук, доцент, директор Інституту теоретико-правових досліджень у сфері юстиції та інноваційних проєктів;

Лазур Ярослав Володимирович — доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету;

Марцеляк Олег Володимирович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений юрист України;

Мацюк Володимир Ярославович — доктор юридичних наук, перший заступник начальника Головного оперативного управління Державної фіскальної служби України, Заслужений юрист України;

Могілевський Леонід Володимирович — доктор юридичних наук, професор, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ;

Москаленко Олена В'ячеславівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди;

Олійник Олександр Миколайович — кандидат юридичних наук, Директор департаменту з питань правосуддя та національної безпеки Міністерства юстиції України;

Оніщенко Наталія Миколаївна — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. Голова секції науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України;

Петков Сергій Валерійович — доктор юридичних наук, професор, радник Уповноваженого Верховної Ради з прав людини;

Рибницький Валентинович Геннадій — доктор юридичних наук;

Савчин Михайло Васильович — доктор юридичних наук, професор, Директор НДІ порівняльного публічного права Ужгородського Національного Університету;

Третьяков Євген Андрійович — кандидат юридичних наук, голова Красноградської районної державної адміністрації;

Фріцький Юрій Олегович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Інституту права та суспільних відносин ВНЗ Міжнародний університет розвитку людини «Україна»;

Чижмарь Катерина Іванівна — доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, Директор Інституту права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України;

Чижмарь Юрій Васильович доктор юридичних наук, народний депутат України;

Ярошенко Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

ВСТУП

Конституцією у юридично-формальному значенні розуміється, як правило, єдиний акт (або ж кілька актів), який мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативних актів країни.

Конституція в цьому сенсі – це своєрідний закон законів. Вона може бути змінена тільки в особливому, встановленому, зазвичай, нею самою, порядку; зміна конституції тягне за собою перегляд раніше ухвалених законів та інших нормативних актів щодо їх відповідності зміненим приписам конституції.

Всі ці риси притаманні й коментованій Конституції України.

Слід зауважити, що у вітчизняній науці конституційного права прийнято виділяти також поняття конституції у її матеріальному значенні.

В матеріальному сенсі під конституцією розуміють перш за все сукупність юридичних норм, які закріплюють основні права та свободи людини і громадянина, визначають засади суспільного ладу, форми державного правління і державного устрою, основи організації центральних і місцевих органів державної влади, їх компетенцію та взаємовідносини, державні символи і столицю. Вищеназване коло відносин навзагал й становить предмет конституційного регулювання.

Не можна залишити поза увагою соціально-політичну сутність конституції. Тобто її поняття неможливо розкрити повною мірою без з'ясування питання не тільки про суто юридичну, а ще й соціально-політичну природу.

Якщо згадувати не такі вже далекі радянські часи, то в основі аналізу у вітчизняній юридичній літературі тогодення традиційно лежав класовий підхід. Конституція, згідно з таким підходом, розглядалась як продукт класової боротьби, як форма вираження класових інтересів (панівного класу, коаліції класів).

Цей науково примітивний, вузький підхід до з'ясування соціально-політичної природи конституції нині значною мірою подоланий, але рецидиви попереднього мислення все ще даються взнаки. Суть конституції й зараз почасти трактується як форма вираження інтересів домінуючих у суспільстві політичних сил, інтересів народу тощо.

Вплив на соціальну сутність конституції політичних чинників, зокрема співвідношення політичних сил, не можна заперечувати; разом із тим, не потрібно, вочевидь, зводити її до форми вираження інтересів певних сил чи навіть народу навзагал.

Історія, як зарубіжна, так і наша власна, свідчать про те, що конституції ухвалюються в результаті компромісу між різними соціально-політичними силами з таких докорінних питань, як межі втручання держави в життя суспільства та окремих індивідів, форми організації і здійснення державної влади, прав і свобод людини.

Отже, як вираження такого компромісу треба розглядати також Конституцію України.

Що стосується форми конституції, то Конституція України є єдиним кодифікованим актом, який закріплює засади організації державної влади в Україні, регулює взаємовідносини цієї влади, суспільства та індивіда, і має найвищу юридичну силу (ст. 8 Конституції України).

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

*Із змінами і доповненнями, внесеними
Законами України*

від 8 грудня 2004 року № 2222-IV,

від 1 лютого 2011 року № 2952-VI,

від 19 вересня 2013 року № 586-VII,

від 21 лютого 2014 року № 742-VII,

від 2 червня 2016 року № 1401-VIII

Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV

*визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним),
у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття
і втрачає чинність з дня ухвалення Рішення Конституційного Суду України
від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010*

(Положення Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України

28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України

від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI,

*від 19 вересня 2013 року № 586-VII, визнано такими, що є чинними на території України
згідно з Постановою Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 750-VII)*

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію – Основний Закон України.

Прембула Конституції вказує на те, яким чином, й яким органом прийнята Конституція. Вона містить коротку характеристику цілей її прийняття й умов, за яких конституція приймалась.

Юридичний аспект преамбули полягає в тому, Конституція визначається як акт установчої влади Українського народу. Від імені Українського народу установчу владу реалізувала Верховна Рада України. Це положення преамбули протлумачене Конституційним Судом України у рішенні по справі №3-зп від 11.07.1997р., в якому наголошено, що прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття.

Преамбула визначає цілі, якими керувалась Верховна Рада України, ухвалюючи Конституцію:

- забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя;
- зміцнення громадянської злагоди на землі України;
- зміцнення демократичної, соціальної, правової держави.

Ці цілі є ціннісною основою конституції України.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

(положенню статті 1 у системному зв'язку з положеннями статті 3, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48 Конституції України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

Коментована стаття Конституції України (надалі – Конституція) визначає основні характеристики нашої держави.

При цьому законодавчо виділені такі складові вказаної характеристики:

- суверенна і незалежна;
- демократична;
- соціальна;
- правова.

Поняття **суверенності** держави має свої коріння з Середньовіччя, походить від поняття «суверен», себто тісно пов'язане з особою суверена (монарха, володаря), що тоді уособлював найвищий державний інтерес і об'єднавчі процеси у державі (згадаємо вислів французького монарха – «державна – це я!»).

В сучасних державно-правових реаліях Україні, як державі реально молодій і відносно слабкій (порівняно з сусідніми державами) у політичному і

економічному сенсах, з наявністю цілої низки національних і соціальних проблем, безперечно близька так звана «вестфальська модель». Ця політична і юридична доктрина суверенності держав походить від принципів так званого Вестфальського миру. Цей міжнародний договір був підписаний провідними на той час європейськими країнами Священною Римською імперією, Іспанією, Францією, Швецією і Голландською республікою, які у 1648 році погодилися дотримуватися принципу територіальної цілісності держав.

У рамках цієї моделі суверенітет розглядається як універсальна цінність, навіть як самоцінність, автономний моральний принцип: держава є суверенною лише на тій підставі, що вона є державою.

Традиційно й історично активними прихильниками «вестфальського» суверенітету виступають слабкі або такі, що розвиваються країни. Вони **небезпідставно** бачать у ньому певну гарантію невтручання в їхні справи, особливо коли внутрішньополітичні процеси в цих державах викликають незгоду і обурення інших країн чи навіть міжнародної спільноти.

В цьому сенсі ці країни розглядають суверенність як правове прикриття, яке захищає їх від втручання в їхні внутрішні справи інших суб'єктів міжнародного права, зокрема з причин гуманітарного, національного чи релігійного характеру.

Слід зауважити, що вказана доктрина отримала закріплення в міжнародному праві одночасно зі створенням Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН (п. 7 ст. 2) захищає, охороняє суверенітет держав.

Його підтверджує Декларація щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності та суверенітету, ухвалена 21.12.1965 Резолюцією 2131 (XX) на 20-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Принцип невтручання у внутрішні справи держав є одним із головних у міжнародному праві.

Вестфальська система досягла свого піку в кінці XIX століття, але продовжує і у цей час відігравати важливу роль у сучасній теорії міжнародних відносин.

Нині, за часів глобалізації та розвитку інтеграційних процесів (шляхом розвитку наддержавних міжнародних організацій), поступово змінюється і сама роль держав. З'являються певні розбіжності між політичним, економічним та юридичним розумінням суверенітету і незалежності країн.

Таким чином, в наш час суверенітет і незалежність держав можуть обмежуватися прийнятими ними на себе міжнародними зобов'язаннями або делегуватися в певних рамках міжнародним організаціям на основі добровільно

підписаних і ратифікованих національними парламентами договорів. Яскравий приклад – ЄС, прагнення до вступу у який проголошений Україною.

Однак, у реаліях військового протистояння з Росією і проросійськими сепаратистами у Криму та на Сході країни, для України і міжнародної спільноти вкрай важливо розуміння, що суверенітет може бути реалізованим для всіх держав лише в умовах міжнародного правопорядку. Зміцнення цього правопорядку, його розвиток веде до підвищення реальності дотримання прав держав, особливо середніх і малих, які часто-густо стають жертвами могутніших країн (Україна тут не виняток, а лише свіжий приклад).

Затвердження у Конституції визначення України як держави демократичної є не стільки ствердженням цього, а, насамперед, прагненням, створенням конституційних передумов для втілення цих прагнень в українські державницькі реалії.

Демократія, як державницький принцип, весь час знаходиться під критикою, часом до заперечення, але досі є актуальною, бажаною і, у кінцевому підсумку, є мірилом розвитку держав. Як свого часу висловився великий британець Вінстон Черчіль: «Демократія – жажлива річ, але нічого кращого людство поки що не придумало». Це безумовно крилатий вислів великого політичного діяча ХХ століття краще відображає сутність демократії, ніж будь-які наукові визначення.

Історія ХІХ-ХХ ст. ст. і наш час початку ХХІ ст. впевнено довели, що демократія – найбільш гнучкий, життєздатний політичний організм, який найбільше відповідає волі людей.

Україна на конституційному рівні має всі інструменти та ознаки країни як демократичної держави, а саме:

- реальну представницьку демократичну владу, що забезпечується обранням Верховної Ради, Президента, представницьких органів місцевого самоврядування на основі демократичних принципів виборчого права;
- організація державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (див. ст. 6 Конституції), при цьому це відповідає знаменитій теорії поділу влади (розроблена Д. Локком та Ш. Монтеск'є, а її зміст зводиться до того, що з метою забезпечення свободи громадян, різні функції (види) державної влади – законодавча, виконавча і судова, – повинні здійснюватись різними, відносно автономними один від одного органами державної влади; а ці органи повинні бути взаємно врівноваженими);
- закріплення принципу ідеологічного та політичного плюралізму (див. ст. 15 Конституції);

– визнання та гарантованість місцевого самоврядування (див. ст.7 Конституції).

Але головне в іншому. Україна вже понад чверті століття є демократичною державою за формою; з того часу, як здобула незалежність, має демократичну конституцію, вільну пресу, багатопартійність. Так, за формою, але поки що не за сутністю.

Україна має пройти свій шлях до демократії від свого дорадянського, радянського і пострадянського минулого. Цей шлях непростий і тернистий, але цілком досяжний. Достатньо подивитися на приклади Японії чи Південної Кореї, в яких традиції демократії були зовсім відсутні, і переконалися – не буває так званих антидемократичних народів чи країн, буває антидемократичне урядування. Тому, коли мова йде про державу під назвою Україна, яка є однією з найбільших держав Європи, яка має історичні демократичні традиції, яка має толерантну та гуманістичну культуру, сумніву не існує – майбутнє України пов'язане винятково з демократичним державним устроєм і повсякденним життям.

Поняття **соціальної функції держави** в сенсі коментованої статті слід розуміти через висновки Конституційного суду (рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справа № 1-11/2012 за поданням Пенсійного фонду).

За висновками суду Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві.

Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї.

Згідно з Конституцією України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (див. ч. 4 ст. 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень. Відповідно до Основного Закону України «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (стаття 48), «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» (частина третя статті 46).

Положення цих статей Основного Закону України конкретизують конституційне визначення України як соціальної держави, що передбачає участь су-

спільства в утриманні тих осіб, які через непрацездатність або з інших незалежних від них причин не мають достатніх засобів для існування.

При цьому, соціальний захист державою осіб, які мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, охоплює комплекс заходів, які здійснює держава в межах її соціально-економічних можливостей.

Це рішення і офіційне тлумачення Конституційним судом положень про соціальну функцію держави викликало шквал негативної критики, і навіть несхвалення окремими суддями цього ж суду. Так у окремій думці до рішення суду суддя Д. Ліліак зазначає:

«Системний аналіз норм Основного Закону України, які розкривають сутність конституційного положення «Україна – соціальна держава» (стаття 1), свідчить про те, що цю конституційну характеристику сучасної Української держави конституцієдавець жодним чином не пов'язує із тезою про стан її «фінансових можливостей». В основу конституційного положення «Україна – соціальна держава», як однієї з базових засад конституційного ладу України, покладено, як мінімум, положення, за якими людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини (в т. ч. і соціального характеру), їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; при цьому держава безпосередньо відповідає перед людиною за свою діяльність (стаття 3). Для належного виконання цих положень, держава, зокрема, зобов'язана забезпечити «соціальну спрямованість» своєї економіки (частина четверта статті 13). Це її прямиий конституційний обов'язок як соціальної держави і одночасно одна з її базових характеристик (ознак), яка безпосередньо передбачена Основним Законом України. Наявність цієї засади, як на мій погляд, є несумісною із наведеною тезою, викладеною у пункті 1 резолютивної частини Рішення».

Нажаль, спотворене тлумачення цієї конституційної норми протягом всього часу існування незалежної України дозволяє ігнорувати свою соціальну функцію під приводом кризових явищ в міжнародній економіці і всередині держави, пояснюючи свої провали вимогами закордонних економічних донорів, а нині все списується на війну.

У самому загальному вигляді, згідно з теорією правової держави, закон мусить бути єдиним для всіх – і для держави, і для громадян, при цьому мати правовий характер, тобто відповідати високим моральним вимогам.

Державне правління, засноване на законах, може мати й деспотичний характер, якщо закони не відповідають вимогам моральності, гуманізму, демократизму та справедливості і спрямовані лише на захист державної влади.

Отже, побудова правової держави – це довготривалий і складний процес перетворень у всіх сферах суспільного життя. Конституційне проголошення держави правовою може бути лише початком цього процесу і саме по собі не означає наявності в країні правової держави.

Україна має конституційні необхідні ознаки правової держави, але повсякденна реальна дійсність не дає змоги стверджувати, що ці благі наміри втілені у життя та є поточною практикою як держави, так й усіх її громадян.

Систематичні порушення Конституції, які ми спостерігаємо сьогодні, неминуче призводять до того, що вся система правил, за якими живе суспільство піддається ерозії. А це у свою чергу є загрозою для самого існування держави.

Стаття 2.

Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

За приписами ч. 1 коментованої статті **суверенітет** (див. коментар до ст. 1 Конституції) України поширюється на всю її **територію**.

Під територією України в сенсі коментованої статті розуміємо частину земної поверхні, що належить нашій країні на законних підставах, у межах якої вона здійснює свій суверенітет.

Отже, з одного боку, державна територія виступає як об'єкт права власності, а з іншого боку – вона визначає просторову межу державної влади.

Територія України обмежена **державним кордоном**, правовий аспект якого встановлюється у відповідності до приписів Закону України «Про державний кордон».

Слід зауважити, Конституцією закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13 Конституції).

Таким чином, можна зробити висновок – територія України є матеріальною базою існування нашої держави, на неї поширюється її територіальне

верховенство. Правовий режим цієї території визначається насамперед національним законодавством України, а також двосторонніми чи багатосторонніми угодами.

Унітарна держава (від франц. *unitaire*, від лат. *unitas* – єдність) є формою державного устрою, за якого територія держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, провінції, департаменти), а в деяких випадках у складі території можуть бути автономні утворення.

Тобто унітарна держава – єдине централізоване утворення, до складу якого не входять інші держави. Звідси розрізняють дві форми унітарних держав – просту і складну.

У простій унітарній державі утворюються лише адміністративно-територіальні одиниці, у складній, поряд з адміністративно-територіальними одиницями, існують і певні автономні територіальні утворення. Яскравим прикладом складної унітарної держави була Україна до російської окупації і відторгнення Кримської автономії.

Постає питання, чи не було утворення автономії у тому її вигляді фатальною помилкою керівництва держави. За радянських часів, до початку Другої світової війни, у Кримській області дійсно була кримсько-татарська автономія, що мала за радянською системою швидше національно-культурне спрямування у межах певної території.

Але ж Україна здійснила непоправне – була проголошена автономія у цілому Криму, що призвело до створення не кримсько-татарського (що було б історично доцільним і логічним), а цілком проросійського, радше просто російського анклаву з прообразами органів державного управління і до того ж відверто антиукраїнського спрямування.

Наслідки були передбачувані (з урахуванням наявності російських військових баз на цій території) і катастрофічні. Тепер Україна де-факто є проста унітарна держава.

Важко коментувати ч. 3 статті. Твердження про недоторканість території України у межах її державних кордонів (більш докладно ці положення розвинені у Законі України «Про державний кордон») піддаються сумніву і не підтверджуються на практиці. При цьому це ж підтверджується і на законодавчому рівні. Нині діє Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

У відповідності до приписів ст. 3 цього Закону тимчасово окупованою територією України визнається:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) повітряний простір над територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини.

За приписами ст. 1 цього Закону тимчасово окупована територія України (далі – тимчасово окупована територія) є невід’ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Себто, де-юре територія Криму вважається територією України, що тимчасово має особливий правовий режим, який визначений у ст. 4 Закону.

Складніше ситуація із територіями Донецької і Луганської областей, які контролюються терористичними сепаратистськими організаціями за підтримки Росії, оскільки одночасно України не контролює відповідну частину свого кордону з РФ. У відповідності до приписів Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» територія проведення антитерористичної операції – територія України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, розпочата відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014.

Слід визнати – приписи коментованої статті Конституції порушені, дія Конституції на значній території України практично припинена, коментовані конституційні норми дискредитовані.

Стаття 3.

Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави.

Конституція визначає людину найвищою соціальною цінністю.

Ч. 1 коментованої статті також визначила складові, що притаманні людині, сукупність яких є пріоритетними цінностями, які комплексно визначають людину як найвищу соціальну цінність.

Саме тому говорити про кожен з цих складових як про окрему найвищу соціальну цінність не тільки некоректно, а й неправильно. Вона може бути лише одна – це людина з її невід’ємними правами. Неможливо дбати про людину, не охороняючи її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Таким чином, можна зробити такий висновок, що, ґрунтуючись на положеннях Конституції, складовими конституційного принципу верховенства людини як найвищої соціальної цінності є: життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Попарність закріплення цих складових пояснюється високим ступенем їх взаємозумовленості та невід’ємності одна від одної.

При цьому ці складові також дуже тісно взаємопов’язані між собою, зумовлюють та визначають зміст одна одної.

Також слід зауважити, що безумовно серед цих важливих складових саме життя і здоров’я людини є тією основоположністю, яка стоїть на вершині усіх суспільних пріоритетів. І саме цей елемент принципу посідає визначальне місце серед інших соціальних цінностей.

Ч. 2 та 3 статті визначають принцип відповідальності держави перед громадянами і спрямованість діяльності держави на забезпечення найвищих соціальних благ.

Принцип відповідальності держави за свою діяльність перед людиною, закріплений в коментованій статті у формі загального положення, він конкретизується в інших нормах Конституції, зокрема про оскарження дій чи бездіяльності органів влади (ст. 55), ця ж стаття передбачає право громадянина на судовий захист у міжнародних правових організаціях і подання позову до держави в цілому, про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної особі державою (ст. 56), про конституційну відповідальність народних депутатів (ст. 79), а також у іншому законодавстві України.

Стаття 4.

В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Громадянство за загальним визначенням – це стійкий правовий зв’язок особи з конкретною державою. Громадянство України регулюється Конституцією України, Законом України «Про громадянство» від 18.01.2001 р., між-

народними договорами України. Сама Конституція закріплює найбільш загальні норми.

Держава визнає і гарантує права та свободи людини, захищає її за межами держави. В свою чергу, громадянин має дотримуватися законів і приписів держави, виконувати встановлені обов'язки.

Юридично закріплена система цих прав, обов'язків і законних інтересів, реалізацію і захист яких бере на себе держава, становить правовий статус громадянина, що відрізняє його від іноземців та осіб без громадянства.

Рішення про вихід із громадянства ухвалює Президент України, відповідно до юридично оформленої волі громадянина.

Де-юре в Україні визнається єдине громадянство. Факт набуття одночасно громадянином України громадянства іншої країни не створює за законодавством України правових наслідків.

Разом з тим, ці норми не передбачають будь-яких важелів для впливу на ситуацію, коли набуття іншого громадянства такі створює правові наслідки. Це насамперед стосується випадків обрання, або призначення на політичні посади осіб, які мають громадянство інших країн. Таким чином створюються умови генерування впливу на ухвалення державних рішень інших країн. Є і інша проблема у цьому – юридична відповідальність цієї категорії осіб за скоєні правопорушення. У цьому випадку такі особи можуть уникати відповідальності, користуючись правовим захистом іншої (інших) країн, громадянами якої (яких) вони є.

Ця проблема має вирішуватись законами України, які передбачають правові підстави й механізми заборони на обрання чи призначення осіб з наявним громадянством інших країн, а також правові механізми втрати права на зайняття визначених посад й звільнення.

Стаття 5.

Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

(положенню частини другої статті 5 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005)

(положенню частини другої статті 5 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008)

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

(положенню частини третьої статті 5 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005)

(положенню частини третьої статті 5 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008)

Ніхто не може узурпувати державну владу.

(положенню частини четвертої статті 5 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005)

Ч. 1 статті визначає Україну **республікою**. У такому загальному сенсі цей припис означає наявність республіканської форми правління, а також визначає, що Україна не є монархією, диктатурою або іншим державним утворенням.

Із системного аналізу інших статей Конституції цього розділу слід зробити висновок, що республіканська форма правління в Україні відноситься до різновиду так званих **змішаних республік**. Така форма державного правління поєднує у собі ознаки президентської і парламентської республік. Вони можуть бути президентсько-парламентські чи то парламентсько-президентські у залежності від обсягу прав президента та парламенту.

Цікаве питання про те, яка саме зараз республіка в Україні. Цікаве з точки зору обізнаності громадян у таких важливих нюансах політичного життя держави. За результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова, що було проведено 22-27 травня 2015 року у всіх областях, окрім Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей (було опитано 2007 респондентів віком від 18 років, теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95). Внаслідок встановлено, що приблизно 50% українців не знають, що в лютому 2014 року парламент у неконституційний спосіб відновив Конституцію в редакції 2004 року.

Інші результати дослідження такі. Майже половина українців (49%) знають, що в країні діє парламентсько-президентська форма правління, у той же час 20% опитаних вважають, що Україна – президентсько-парламентська республіка. у цілому по 2% респондентів відповіли, що в Україні диктатура, парламентська форма, та президентська форма правління. Визнали, що нічого про це не знають, – 25% опитаних.

Згідно з опитуванням, 37% нічого не знають, що парламент відновив Конституцію в редакції 2004 року, лише 9% знають це напевно, 41% «щось чули», 14% відмовилися відповідати.

Дані взяті з інтернет-ресурсу: <http://dt.ua/POLITICS>.

Ч. 2 статті визначає (у відповідності до п. 1 рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005), що «1. Положення частини другої статті 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України.

Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими».

Також згідно з рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008: «4. Положення частин другої, третьої статті 5, статті 69 Конституції України слід розуміти так, що рішення всеукраїнського референдуму щодо прийняття законів є остаточним і не потребує будь-якого затвердження, в тому числі Верховною Радою України».

Ч. 3 статті, що визначає **право народу України визначати конституційний лад**, у відповідності до рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 визначає: «2. Положення частини третьої статті 5 Конституції України «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» треба розуміти так, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII.

Належне виключно народові право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути привласнене у будь-який спосіб державою, її органами або посадовими особами».

Ч. 4 статті, що визначає заборону узурпації влади в Україні, у відповідності до рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 слід тлумачити так: «3. Положення частини четвертої статті 5 Конституції України «ніхто не може узурпувати державну владу» треба розуміти як заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями».

Слід зазначити, що термін «узурпація», що його використане у статті, не тлумачиться окремо ані самою Конституцією, ані згадуваними рішеннями Конституційного суду, ані іншим законодавством. При тлумаченні ч. 3 статті Конституційний суд використав синонім слову «узурпація» – «привласнення», а при тлумаченні ч. 4 пояснив заборону узурпації як заборону насильницького або в інший спосіб захоплення влади.

При цьому слід звернути увагу на конституційні приписи про те, що повноваження Верховної Ради України й Президента України визначені у Конституції є вичерпними і не можуть бути розширені чи звужені законами чи іншими нормативними актами. Це можливо лише шляхом внесення змін до Конституції з дотриманням вимог тринадцятого розділу Конституції України.

Стаття 6.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Коментована стаття визначає загальний принцип поділення влади.

Один з ключових принципів лібералізму у політиці, який передбачає поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову. Цей принцип вперше сформулював Джон Лок, британський філософ XVII ст., прихильник ідеї суспільного контракту, а найповніше – Шарль-Луї де Монтеск'є, французький філософ XVIII ст.

Найбільш довшої форми на практиці досягнув у США. Принцип поділу влади був уперше закріплений у Конституції США 1787 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, потім у Конституції Франції 1791 р.

Історично такий розподіл влади на гілки вважається важливою та необхідною умовою формування правової, соціальної держави, її основоположним принципом. Іншими словами є фактично синонімом демократичної держави.

Цей принцип справедливо відноситься до основних досягнень світової цивілізації і досягненню людської культури в цілому. Соціальна цінність розподілу влади полягає у тому, що він покликаний запобігти можливості зосередження повноти влади в руках будь-якої гілки влади чи державного органу.

Тому його справедливо вважають важливою гарантією політичної свободи особистості.

Отже, Конституція закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову в якості одного з провідних принципів основ конституційного устрою. Це означає, що:

- закріплена певна самостійність кожного органу влади;
- чітко розділена їх компетенція;
- кожний орган влади наділений можливістю протипоставити свою думку рішенням іншого органу, контролюючи при цьому його дії.

Одночасно принцип поділу влади доповнюється системою стримувань та противаг, яка передбачає конкуренцію різних органів влади, наявність засобів для взаємного стримування й підтримки відносної рівноваги сил.

До елементів системи стримувань і противаг, передбаченою Конституцією України, зокрема, можна віднести такі:

- право вето Президента України на ухвалені Верховною Радою України закони;
- право Президента на дострокове припинення повноважень Верховної Ради України
- можливість усунення Президента України з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту;
- можливість прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, що тягне його відставку;
- виключне право Кабінету Міністрів на розробку та представлення у Верховній Раді України проекту закону про державний бюджет України

Стаття 7.

В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Доволі лаконічний припис коментованої статті визначає самий факт існування в Україні **місцевого самоврядування**.

У загальному сенсі коментованої статті розуміється, що місцеве самоврядування в Україні – це форма публічної влади, яка реалізується специфічними суб'єктами – територіальними громадами і сформованими ними органами; має особливий об'єкт – питання місцевого значення, та при цьому здійснюється на основі використання окремого виду публічної власності – комунальної.

Більш докладно питання місцевого самоврядування визначені у Законі України «Про місцеве самоврядування».

Згідно зі ст. 5 Закону система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- старосту;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Як бачимо, система державних адміністрацій до органів місцевого самоврядування не має ніякого відношення.

Стаття 8.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Ч.1 коментованої статті має фундаментальний характер для розуміння принципів побудови Конституції, а через системний взаємозв'язок і іншого законодавства в Україні.

Правильне розуміння цих приписів має визначальне значення для перспективи побудови демократичного суспільства, покликаного захищати невід'ємні права людини через застосування **принципів природного права** (справедливість, розумність, рівність, цілеспрямованість, пропорційність), а не тільки правових актів.

Українське право має обмежений досвід застосування **принципу верховенства права**. Як відомо Україні у спадок дістався сумний досвід радянської правової системи, в основу якої було покладено принцип верховенства закону, правовий формалізм та позитивізм. Все це в кінцевому підсумку слугувало прикриттям свавілля державної влади щодо своїх громадян через правозастосування.

Однак не слід робити висновок, що принцип верховенства права заперечує принцип законності. Навпаки, принцип законності має бути його складовою

частиною, оскільки закони повинні бути правовими та відповідати основним правам та свободам.

В юридичній науці зазначається, що принцип верховенства права має формальний та матеріальний (органічний) аспект. Формальний аспект принципу верховенства права визначає, що держава має діяти згідно з правом та підпадати під його дію, а матеріальний (органічний) аспект полягає у тому, що існують стандарти, які визначають сутність, ціннісну та моральну характеристику позитивного права, походять від конституційних прав людини, його основних свобод та від принципів природного права.

Таким чином, для правильного розуміння суті цього принципу, необхідно мати на увазі, що правопорядок у сучасному розвиненому демократичному суспільстві базується не тільки на нормативно-правових актах, а також скеровується правовими принципами фундаментального рівня, які втілюють у повсякденну правозасосовчу практику ціннісні та моральні якості права, слугують, у певних випадках, критерієм розмежування права та закону, уособлюють дію природного права в умовах сьогодення.

Тобто, якщо Україна у своїй Конституції проголошує принцип верховенства права, то всі державні інституції та громадяни мають усвідомлювати, що українське право не ототожнюється лише з сукупністю нормативно-правових актів, а розглядається як явище, що безпосередньо пов'язане такими цінностями природного права, як справедливість, розумність, рівність, цілеспрямованість, пропорційність тощо.

Як раз з цим і є проблеми. Хоча це не є винятковою вадою лише України, але все ж наша держава входить до групи сумних лідерів щодо звернень її громадян із позовами до Європейського суду з прав людини (до слова, практична діяльність цього суду найбільше відповідає принципу верховенства права). І кількість вердиктів цієї міжнародної судової інституції проти України доволі значна.

Ч. 2 статті визначає правовий рівень Конституції. Тобто наша Конституція має на території України **найвищу юридичну силу**.

Цим конституційним положенням фактично закріплюється принцип верховенства Конституції стосовно вітчизняних законів та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів, стороною яких є Україна.

Також найвища юридична сила пов'язана з тим, що Конституція є результатом здійснення народом України своєї установчої влади. Тобто первісне прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім наочним актом реалізації установчої влади Українського народу, який саме тут і зараз, тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її

прийняття. Це підтверджується системним аналізом приписів ст. 85 Конституції, яка визначає, що ВР має право тільки на внесення змін до Конституції, на прийняття Конституції ВР не має повноважень.

Більш того, не усі зміни до Конституції можуть бути прийняті ВР. Ст. 156 Конституції визначає, що «законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується **всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України**».

При цьому ВР має тільки одну спробу щодо прийняття вказаного законопроекту – повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції з одного й того самого питання можливе лише до ВР наступного скликання.

Все це має означати високу правову стабільність Конституції, такий собі конституційний правовий імунітет від надмірних втручань у конституційний лад з боку політичних партій та суспільних угруповань на підставі ситуативного політичного компромісу чи іншого хиткого балансу сил. При цьому Конституція виступає гарантом і надійним засобом належного функціонування державного (політичного та суспільного) механізму, надає легітимності та юридичної чинності існуючому правопорядку.

Ч. 3 статті визначає можливість безпосереднього правозастосування приписів Конституції, тобто надає конституційним нормам силу **прямої дії**. Це означає, що є можливість при захисті порушених прав ґрунтувати свою правову позицію винятково на приписах Конституції.

Окрім іншого, це означає, що приписи Конституції нарівні зі своїм соціально-політичним значенням мають безпосередню юридичну цінність; є правовим інструментом нормативного акту найвищої юридичної сили та реальним регулятором правовідносин.

Таким чином, суди чи інші органи не мають права відмовитись від їх застосування і посилатися при цьому на необхідність прийняття якихось додаткових «конкретизуючих» норм законів. Конституційні норми застосовуються судами та іншими державними органами безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Саме це зазначив у своєму рішенні Конституційний Суд (абзац 2 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. за № 4-рп/2001). Цей же Суд при винесенні рішення у конкретному по-

данні надав офіційне тлумачення ст. 59 Конституції і зокрема зазначив: «За змістом статті 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Відповідно до Основного Закону України положення «кожен має право на правову допомогу» (частина перша статті 59) є нормою прямої дії (частина третя статті 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Це стосується, зокрема, і права свідка на отримання правової допомоги під час допиту у кримінальному процесі та права особи у разі надання нею пояснень у державних органах.» (п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 квітня 2009 р. за № 23-рп/2009).

Стаття 9.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Коментована стаття визначає правове співвідношення приписів Конституції та міжнародних договорів України.

Порядок укладання міжнародних договорів визначається (окрім ст. 9 Конституції та інших) Законом України «Про міжнародні договори України». Це стосується всіх міжнародних договорів України, регульованих нормами міжнародного права і укладених відповідно до Конституції та вимог цього Закону. Тим же Законом встановлюється порядок припинення міжнародних договорів України.

На міжнаціональному рівні питання укладення і дії міжнародних договорів регулюються Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. (для України вказана конвенція набула чинності для з 1986 р.).

Ч. 1 коментованої статті визначила, що міжнародні договори які відповідають таким критеріям як обов'язковість до їх застосування та надання на це згоди ВР, є складовою національного законодавства.

Формулювання приписів ч. 2 Конституції фактично визначає **незначний пріоритет** міжнародних правових норм над внутрішніми.

Конституційний Суд України наділений повноваженням давати висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВР.

Стаття 10.

Державною мовою в Україні є українська мова.

(положенню частини першої статті 10 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14.12.99 р. № 10-рп/99)

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Коментована стаття визначає загальні принципи мовного питання в Україні.

Це не єдина стаття Конституції, що регулює мовні питання. Ряд статей містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), суддями Конституційного Суду (ст. 148).

Історично склалося так, що питання української мови в Україні є питанням складним і багатограним. Українська мова протягом багатьох віків не мала певно визначеного статусу.

Відсутність державності та державної підтримки ускладнювали саме існування мови, а розпорошеність носіїв української мови по кількох державах не сприяли її розвитку. У XIX столітті завдяки розвитку законодавства в цілому і мовного законодавства зокрема, українська мова набула певного офіційного значення на території Галичини, Буковини і Закарпаття, що входили до складу Австро-Угорщини, а потім й у Польщі, хоча пріоритет надавався відповідно польській, німецькій та угорській мовам. У Російській імперії не стільки визнавалися хоча б обмежені права української мови, скільки свідомо і жорстко нормативно обмежувалася сфера її застосування.

У радянські часи про державність (навіть номінальну, серед усіх мов 15 радянських республік) не йшлося – радянська політична доктрина і державницька практика до самого поняття «державна мова» ставилися негативно.

Отже, ч. 1 статті визначає **державність української мови**. Конституційний Суд України (Рішення Конституційного Суду України від 14.12.99 р. № 10-рп/99) у п. 3 мотивувальної частини свого рішення зазначив:

«Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.

Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі.

Положення про українську мову як державну міститься у розділі I «Загальні засади» Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні. Поняття державної мови є складовою більш широкого за змістом та обсягом конституційного поняття «конституційний лад». Іншою його складовою є, зокрема, поняття державних символів. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові (частина третя статті 5 Конституції України). Положення статті 10 Конституції України, як і інших статей розділу I «Загальні засади», можуть бути змінені тільки у порядку, передбаченому її статтею 156, шляхом прийняття закону, який затверджується всеукраїнським референдумом.

Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). До сфер застосування державної мови можуть бути віднесені також інші сфери, які відповідно до частини п'ятої статті 10 та пункту 4 частини першої статті 92 Конституції України визначаються законами.

Зокрема, відповідно до чинних законів питання застосування української мови визначено щодо розгляду звернень громадян; діяльності Збройних Сил України та Національної гвардії України; видання друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, що розповсюджується через державні підприємства, установи і організації (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо); висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації; оформлення митних документів тощо. Володіння державною мовою є обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України. Згідно з чинним Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року службові особи державних органів, установ і організацій повинні володіти українською мовою.

Законодавчо визначеним є також питання про застосування української мови та інших мов у навчальному процесі в державних навчальних закладах України.

[...]

Порядок застосування мов згідно з пунктом 4 частини першої статті 92 Конституції України визначається виключно законами України.

Володіння українською мовою є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад (статті 103, 127, 148 Конституції України).

Шляхом конституційного та законодавчого закріплення унормовується застосування української мови як державної.

Таким чином, положення Конституції України зобов'язують застосовувати державну українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, в роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України».

Ч. 2 статті у сучасній редакції визначає обов'язки держави щодо всебічного розвитку української мови і її застосування. При цьому за приписами статті держава має гарантувати, що українська мова впроваджується не тільки у всіх сферах суспільного життя, а й (і це є принципово) на всій території України.

Ч. 3 статті визначає, що держава **гарантує** (а не лише виявляє турботу, як було визначено у одній з інших редакцій статті) вільний розвиток, використання і захист (останнє теж є принциповим приписом, що урівнює всі мови України з точки зору забезпечення державними гарантіями) **мов національних меншин України**. Серед останніх спеціально виділено російську мову. На той момент, коли виписувалась ця норма, було досягнуто саме такого суспільно-політичного компромісу. Таке виокремлення російської мови з-поміж інших мов національних меншин пояснювалось тим, що нею користується значна частина населення України. З огляду на ситуацію сьогодення (окупація Криму та війна на Сході країни за підтримки Росією терористично-сепаратистського руху, пряме порушення нею кордонів України, втручання у внутрішні справи України) до цієї норми і конституційного виокремлення російської мови може бути (і це цілком логічно і обґрунтовано) значним чином негативне ставлення.

Ч. 4 статті визначає закріплення конституційного обов'язку держави сприяти вивченню **мов міжнародного спілкування**.

Визначення терміна «мови міжнародного спілкування» наразі у чинному законодавстві України немає, вживається лише термін «мови міжнаціонального спілкування на території України».

Але в міжнародному праві є поняття «офіційні мови ООН», а саме англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька; «робочі мови ООН», а саме англійська, іспанська, російська і французька

Визначені офіційні (робочі) мови інших міжнародних організацій. Наприклад, в ЄС є 24 офіційні рівноправні мови (вони ж державні мови країн-членів ЄС), при цьому цікаво, що державна мова Люксембургу (люксембурзька) та друга державна мова Кіпру (турецька) не отримали статус офіційних мов ЄС.

Незважаючи на деклароване рівноправ'я всіх мов Союзу, наразі, з розширенням кордонів ЄС, все частіше спостерігається «європейська двомовність», коли фактично в роботі інстанцій (за винятком офіційних заходів) використовуються в основному англійська, французька та, у меншій мірі, німецька (три робочі мови Комісії) мови. Інші мови використовуються залежно від ситуації. У зв'язку з розширенням ЄС і вступом до нього країн, де французька мова менш поширена, зміцнилися позиції англійської та німецької мов. У будь-якому випадку, всі остаточні нормативні документи перекладаються на всі офіційні мови.

Що стосується приписів ч. 5 статті, то слід зауважити, що наразі **мовне законодавство** в Україні є серйозним «каменем спотикання». Наразі чинним є сумнозвісний Закон України «Про засади державної мовної політики» (так званий закон Колесніченка-Ківалова) з змінами і доповненнями. Його дія триває лише на підставі хиткого суспільно-політичного компромісу і, в умовах протистояння і конфлікту України з Росією, така ситуація не може тривати надалі.

Якщо підбивати підсумки коментування «мовної статті» Конституції, то одним з напрямів на шляху еволюційного вноормування мовного питання може бути більш прагматичні позиції як суспільно-політичних груп, так й носіїв мови.

Мається на увазі менш сакральний підхід до мови у законодавчій та й практичній площині. По правді, вся опозиційність щодо української мови з боку різних соціальних і політичних структур та груп населення менш за все в основі своєї має побоювання щодо ущемлення російської (перш за всі інші мови) і активних її носіїв. Російській мові в Україні, до слова, і це аніяк не загрожує, з урахуванням могутній підтримки російських і російськомовних ЗМІ (як друкованих так й відео). Просто ці люди **не бажають знати українську мову, вірніше бажають не знати її.**

Ось приклад утилітарного підходу – коли американський студент-славіст отримає навчальне завдання на написання наукового реферату, скажімо, з українського рукопису XVII століття (російського, польського, чеського – без різниці), то у його науковому завданні буде відведено 3 місяці на оволодіння українською (російською, польською ...) мовою в обсязі, необхідному для виконання роботи. Ясна справа, він має первісну мовну підготовку, але сам підхід – ця мова йому потрібна на поточну ситуацію і він спокійно це робить, не стає неприємним, не піднімає на боротьбу англomовне населення і не пише петицій до законодавчого органу.

Стаття 11.

Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Коментована стаття визначає приписи щодо державного сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури. Якщо говорити коротко – **української національної ідеї**.

Такий самий вклад держави у розвиток інших етносів України.

Слід зазначити, що сама стаття побудова менш вдало, ніж споріднена з нею ідеологічно і ментально ст. 10 Конституції. Було б більш доцільно, щоб коментована стаття складалась з двох частин; також сумніви викликає термін «сприяння» – якщо у мовному питанні держава щось та гарантує, то у питанні національного будівництва держава лише сприяє. Дивно, що у цих питаннях держава не бере на себе відповідальність. Цікаво, на думку авторів положень цієї статті Конституції, а хто саме (крім держави) має нести тягар об'єднання українців у політичну націю?

Дуже сумно, що при конституційному закріпленню певного державного рівня у вибудовуванні нації і виробленні національної ідеї навіть на рівні намірів немає належної уваги.

Симптоматично, що і відповідного законодавства немає навіть на рівні законопроектів, єдиний, про який можна згадати, проект закону «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», що розроблена М. Джемілевим. Кримсько-татарський етнос, як здається, більш пов'язує свою національну ідею з Україною, ніж деякі українці (матеріал про законопроект див. на офіційному сайті Кримсько-татарського меджлису).

Стаття 12.

Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Приписи коментованої статті є логічним розвитком положень ст. ст. 10-11 Конституції (див. коментарі до цих статей Конституції) і визначають наміри країни щодо **підтримки українців за межами держави.**

На розвиток конституційно закріплених намірів зусиль держави у цій площині діє Закон України «Про закордонних українців», розроблена державна програма співпраці з закордонними українцями (щоправда на сайті МЗС посилання на документ, що був розроблений до 2015 року). При КМУ діє Національна комісія з питань закордонних українців. Це, що стосується українців, що постійно проживають за межами України і зберігають себе як етнос.

Складна ситуація з громадянами України, що тимчасово перебувають за межами країни, в основному для заробітку (як легальні так й нелегальні заробітчани). У грудні 2016 року в Укрінформі провадилися прес-конференція «Українські заробітчани за кордоном повинні знаходитись під опікою». Організатором виступила Всеукраїнська асоціація компаній з міжнародного працевлаштування. Серед учасників прес-конференції були **Сергій Кравченко** – заступник Голови Державної служби зайнятості; **Василь Воскобойник** – президент Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування; **Микола Бровченко** – керівник соціальних проектів Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування; **Василь Кирилич** – начальник управління консульського забезпечення Державної консульської служби МЗС України; **Сергій Міняйло** – заступник начальника управління консульського обслуговування – начальника відділу консульсько-правових питань Державної консульської служби МЗС України. Основне гасло заходу – громадяни України, які поїдуть працевлаштовуватись у європейські країни, повинні знаходитись під наглядом вітчизняних державних структур та компаній – посередників, які відправляють їх на роботу. Це необхідно для того, щоб мати можливість захистити права людей та надати їм підтримку за кордоном.

Для побудови системи ефективної підтримки потрібно, щоби до цієї роботи долучалися легальні компанії-посередники, що відправляють українців працювати за кордон та Державна служба зайнятості України, яка займатиметься обліком заробітчан, сприятиме їх реінтеграції і поверненню.

У 2016 році був підписаний договір між державною службою зайнятості України та Інспекцією з питань праці Литви про співпрацю в галузі легального

працевлаштування. У 2017 році такий документ має бути підписаний з польською стороною.

Стаття 13.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Коментована стаття Конституції визначає виняткове право власності Українського народу на землю і природні ресурси у межах території України. За межами України до таких об'єктів віднесені природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, на які поширюється юрисдикція України як самостійної суверенної держави.

Виходячи з цих конституційних приписів, можна зробити висновок, що стаття містить вичерпний перелік об'єктів, що вважаються винятковою власністю усього українського народу в цілому:

- земля;
- надра землі;
- атмосферне повітря;
- водні та інші природні ресурси;
- природні ресурси континентального шельфу;
- природні ресурси виключної (морської) економічної зони.

Слід одразу зауважити, що наявність у Конституції приписів, що визначають землю та природні ресурси власністю українського народу має фундаментальний характер. З урахуванням такої функції Конституції, як правового акту найвищої юридичної сили та прямої дії, є можливість подолання протиріч, застарілих правових доктрин і уявлень, які притаманні вітчизняному ци-

вільному, земельному, природоресурсному та екологічному законодавству у питанні визначення прав власності на вказані об'єкти. Тобто це дозволяє здійснювати поступову модернізацію законодавства і надає одночасно безпосереднє регулювання вкрай важливим правовідносинам.

Покажімо приклади таких прогалин у галузевих нормативних актах. Наприклад, Земельний кодекс України взагалі не містить визначення про право власності українського народу на землю. Щоправда, поточна редакція Цивільного кодексу України у ст. 324 фактично текстуально відтворює більшість приписів коментованої статті Конституції.

Наявність у ЦК поряд з Конституцією вказаних норм поміж іншого визначає, що на сучасному етапі суспільного розвитку в Україні зміщені акценти у питаннях власності на землю та природні ресурси – з радянських та ранніх пострадянських публічних суспільних відносин до сучасних публічно-приватних.

Що стосується питання визначення українського народу як суб'єкта правовідносин (відносин власності зокрема), то у преамбулі до Конституції зазначено (ототожнюється) поняття «український народ» з поняттям «громадяни України всіх національностей». Таким чином відокремлюються особи без громадянства та іноземці, які проживають в Україні на законних підставах, в сенсі реалізації прав власності на об'єкти, що визначені цією статтею.

Виходячи з конструкції положень статті щодо права власності українського народу на землю і природні ресурси, можна помітити два рівні реалізації цього права. Така дворівнева модель передбачає:

– Український народ у визначених Конституцією формах і межах має право і можливість безпосередньої реалізації прав володіння, користування і розпорядження землею та іншими природними ресурсам;

– Український народ реалізує вказані права через уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування, які в цьому випадку діють від імені Українського народу.

При цьому, за приписами ч. 2 статті, кожен громадянин України реалізує своє право не тільки у межах загального права природокористування, а й на підставах юридично закріпленого у відповідності до вимог закону права власності на конкретну земельну ділянку чи інші природні ресурси для задоволення особистих потреб та інтересів.

Ч. 3 статті визначає зобов'язальний характер права власності на землю і земельні ресурси, як основний ресурс життєзабезпечення та економіки України. Тобто наявність права власності делегує його суб'єкту (зокрема Україн-

ському народові) обов'язок не використовувати його на шкоду людині і суспільству.

Ч. 4 статті визначає правові імперативи, щодо державного захисту прав власності і рівність усіх власників між собою і законом. Судячи з тексту статті мова йде про право власності у цілому, а не лише стосовно основних об'єктів, що визначені в інших частинах статті.

Також ця норма містить в собі припис про обов'язок держави щодо соціального спрямування економіки (а таким чином, у сенсі коментованої статті, і про соціальну спрямованість щодо використання природних ресурсів).

Стаття 14.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно у відповідності до закону.

Коментована стаття є логічним продовженням і розвитком приписів статті попередній (див. коментар до ст. 13 Конституції) та виокремлює землю, як найважливіший природний ресурс, правовідносини щодо якого потребують додаткового регулювання.

В цьому сенсі земля визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Таке формулювання ч. 1 статті визначає землю **винятковим природним ресурсом**, що складає основу життєдіяльності всього населення України та складає основу її економіки, суспільних і соціальних відносин.

З метою забезпечення такого виняткового статусу землі держава здійснює особливі заходи з охорони цього ресурсу. Це ніяким чином не означає, що земля виключається із системи цивільних чи то господарських відносин. Хоча заходи з державної охорони землі й спрямовані, зокрема, на збереження її родючості, підвищення її продуктивності, використання земельних ресурсів у відповідності з їх природним призначенням, недопущення забруднення землі шкідливими для здоров'я людини і тварин речовинами та елементами, це лише означає законодавче запровадження деяких обмежень свободи її використання в інтересах усього суспільства.

При цьому, за приписами ч. 2 статті держава гарантує чинні права власності на земельні ресурси всіх власників. Такі державні гарантії підтриму-

ються чинним земельним законодавством України, що складається із Земельного кодексу України та інших нормативних актів.

Також державна гарантія виражається у **подвійній державній реєстрації** землі, як об'єкта права.

По-перше, земля є об'єктом державної реєстрації у сенсі земельного законодавства. Це здійснюється шляхом реєстрації земельних ділянок у **Державному земельному кадастрі**. У відповідності до приписів закону України «Про Державний земельний кадастр» державна реєстрація земельної ділянки – це внесення до Державного земельного кадастру передбачених цим Законом відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера. В свою чергу Державний земельний кадастр – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

По-друге, земля підлягає державній реєстрації як об'єкт цивільних правовідносин, як особливий вид нерухомості. Така реєстрація здійснюється у відповідності до приписів Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у **Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно**. За приписами вказаного Закону державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. В свою чергу Державний реєстр речових прав на нерухоме майно – це єдина державна інформаційна система, що забезпечує обробку, збереження та надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів таких прав. У Державному реєстрі прав реєструються речові права та їх обтяження на земельні ділянки, незалежно від інших об'єктів нерухомості на них розташованих (підприємства як єдині майнові комплекси, житлові будинки, будівлі, споруди, а також їх окремі частини, квартири, житлові та нежитлові приміщення). Ці об'єкти є самостійними об'єктами державної реєстрації у Держреєстрі.

Порядок ведення цих державних реєстрів регулюється окремим законодавством.

Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Коментована стаття є яскравим прикладом суспільного компромісу у побудові державного ладу на перехідному пострадянському етапі історичного існування Української держави.

Це навіть не констатація факту, а перехідний місток до майбутнього держави, коли суспільне життя спирається на засади різного типу суспільств, тобто саме сучасне суспільство є змішаним, перехідним, що й зумовлює відповідний характер держави, державного ладу.

Тобто на цьому історичному відрізку часу мова йде про багатоманітний політичний, економічний і ідеологічний **плюралізм**.

Саме це поняття походить від лат. **Pluralis**, що означає множинний.

Таким чином, **плюралізм політичний** є принцип устрою та функціонування політичної системи, що допускає різноманіття і вільне змагання політичних ідей, поглядів, концепцій, різних політичних інституцій, наявність у суспільстві легально діючої опозиції, різних політичних суб'єктів, які здійснюють конкурентну боротьбу за владу у межах закону.

В свою чергу **плюралізм економічний** в сенсі коментованої статті, за великим рахунком, є визнання та закріплення на законодавчому рівні різноманіття форм власності, зокрема і приватної, без надання їм будь-яких переваг. Для українського суспільства це був революційний крок. Поняття власності є основою економічної системи держави і тому саме на конституційному рівні визначається цей принцип рівності форм власності.

Що стосується **плюралізму ідеологічного**, то скажімо таке. Незважаючи на конституційно визначений принцип конкурентності ідеологій не можна не визнати – відсутність обґрунтування існування, становлення та розвитку України як держави у формі ідеологічної парадигми згубно відбивається на практиці. Політичні процеси 2014-2017 років – тому підтвердження. Така ідеологічна порожнеча вже призвела до значних труднощів нинішнього перехідного періоду в розвитку України до демократії, спровокувала поглиблення негативних і кризових явищ у всіх секторах суспільного життя, зумовила значне зубожіння населення України. Ось чому на даний час для всіх українців

вкрай важливо сформувати серйозну і дієву ідеологічну парадигму національно-державного розвитку.

Окремо слід зупинитися на конституційному принципі заборони **цензури**. За загальним визначенням під цензурою розуміється такий метод захисту (переважно з боку держави) та контролю інформаційного простору, що має на меті забезпечення панівних політичних, економічних, ідеологічних інтересів.

В сенсі коментованої статті Конституції заборонена цензура саме як різновид державної діяльності у сфері контролю за змістом і розповсюдженням інформації, друкованої продукції, музичних і сценічних творів, творів образотворчого мистецтва, кіно-, фотоматеріалів, передач радіо і телебачення, веб-ресурсів, а також й приватного листування.

Легше за все законодавчо прописати заборону цензури. Важко позбавитись минулого з цензурою тотальною. Після набуття Україною незалежності та прийняття демократичної Конституції в Україні не існувало законодавчого визначення поняття «цензура», окрім цієї конституційної норми про її заборону. Така правова конструкція не могла гарантувати суспільство з важким дорадянським, радянським минулим від цензурних впливів на державному рівні в інтересах тимчасових політичних правлячих угруповань.

Лише у 2002 р. до Закону України «Про інформацію» було внесено статтю 45¹, в якій дали визначення цензурі та прописали її заборону. Це також суттєво це нічого не змінило. Традиції радянських часів значною мірою зберегли цензуру в Україні й понині. Хоча на офіційному рівні завжди декларувалась свобода слова і совісті, в реальному суспільному житті більшість громадських діячів, державних службовців і журналістів, бізнесменів були змушені підтримувати офіційний курс керівництва держави, або зазнати втрат і утисків в професійній сфері або бізнесі. Таких коливань у сфері утиску свободи слова та інформації українське суспільство за ці роки взнало декілька.

Наразі визначення цензури та її заборони існують у різних нормативних актах – це Закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства». Але головне, що розвиток громадянського суспільства, потужний вплив міжнародної спільноти на захист демократії в Україні, потужний громадянський посыл на створення дійсно вільного інформаційного простору, все це сукупно складає передумови, коли цензура перестане існувати як явище, що перешкоджає отриманню і розповсюдженню об'єктивної і повної інформації про будь-які події суспільного життя.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Коментовану статтю Конституції не оминула загальна мода на абсолютно недоцільне, бездумне, необґрунтоване використання поняття «екологія». Така собі фетишизація терміну.

Є такий жарт – до села приїхало керівництво з району, подивилися начальники на сільське життя. А там трактор іржавий, тут ферма напівзруйнована, біля лісу стихійне сміттєзвалище – везуть сміття з ближнього міста та селяни самі додають. Каже керівництво: «Погано у вас з екологією!». А ті у відповідь: «Панове! Екологія – це наука, у нас в селі з будь-якою наукою не дуже, а село просто трохи зас...ли».

За загальним визначенням під екологією розуміють розділ біології, що вивчає закономірності взаємовідношень організмів з навколишнім середовищем, організацію і функціонування макросистем (різних популяцій, видів, біоценозів, біосфери в цілому). Походить від давньо-грецького *οἶκος* (середовище, житло) та *λόγος* (вчення, наука).

У сенсі коментованої статті мова йде про обов'язок держави всебічно впроваджувати усесторонній захист природного середовища з метою максимального збереження та рівноваги усіх біологічних макросистем на території України (як на поточний час та й у динаміці), включаючи і людину, як біологічний об'єкт.

Окремо виокремлені такі напрямки – ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що залишилось Україні у спадок від СРСР, а також збереження генофонду Українського народу.

Якщо «чорнобильська» проблема вписується у загальний напрямок зусиль держави щодо охорони навколишнього середовища та здоров'я і життя людини, то питання генофонду та його збереження є питанням складним і специфічним.

Ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС супроводжує Україну весь час існування її як держави, і слід визнати – незважаючи на всі зусилля з боку держави, розгалужене «чорнобильське» законодавство, кінця і краю заходам з «ліквідації» не видно. А взагалі є великий сумнів, коли навіть таке важливе питання виноситься у Конституцію. Все ж незважаючи на свою проблем-

ність, це питання цілком має прикладний, технічний характер. Японці ж свою аварію на АЕС Фукусіма не стали вставляти у власну Конституцію.

Що стосується питання українського генофонду, то зауважимо таке. За загальним правилом під генофондом у науці розуміють сукупність усіх варіацій генів великої біологічної популяції, що дозволяє цій популяції у самих оптимальних варіантах пристосовуватись до наявних умов навколишнього середовища.

З огляду на це, фактично всі зусилля держави щодо виконання приписів коментованої статті мають на меті саме збереження генофонду українців. При цьому мова йде про генофонд не тільки у його суто біологічному визначенні, про що вже було сказано вище. Одночасно мова йде про так званий **етногенез**, себто історичний процес етнічного формування нації. А завдання на часі стоїть наступним чином – подальше етнічне формування української нації у націю державно-політичну.

Слід зауважити – немає у Конституції статті, приписи якої частіше б порушувалися, ніж приписи статті коментованої. Як з боку окремих громадян та юридичних осіб, так й з боку різних державних інституцій. Не спрацьовує навіть інстинкт самозбереження. Чорнобильська катастрофа нікому нікого не навчила. Зухвальство та повна відсутність відповідальності перед собою та нащадками продовжують керувати людиною та державою, руйнувати природу, землю, і рещту, що забезпечує біологічне, економічне, суспільне виживання людей в Україні.

І ще про дуже важливе. Всі ці «екологічні» питання мають ще одну складову, що нехтується і зачасту ігнорується – **розвиток науки**. При цьому не тільки вузьких прикладних її галузей, суто біологічних чи природоохоронних, а наук фундаментальних – фізики, математики, хімії, а також тих, що ніби не мають прямого стосунку до теми – історії, філософії. Це дуже затратна справа, що не приносить прибутку в чистому вигляді.

А з наукою в Україні, нажаль, зараз і завжди просто біда. І ця біда супроводжується відтоком інтелекту за межі країни. Люди з вищою освітою, науковці вимушені йти у торгівлю, займатися різноманітним дрібним і середнім бізнесом для елементарного фізичного виживання. Пустота заповнюється неякісним продуктом – падає рівень освіти, наука в умовах поганого фінансування не відповідає мінімальному рівню. Система написання, захисту і впровадженню наукових праць наскрізь корумпована, скандали з псевдодисертаціями і псевдопрофесорами вибухають постійно.

Держава явно не справляється не тільки зі збереженням навколишнього середовища і генофонду українців – складається враження, що навпаки, з боку держави робляться свідомі кроки на руйнування середовища проживання.

Стаття 17.

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Коментована стаття Конституції визначає принципи захисту суверенітету і незалежності країни, її територіальної цілісності, ставить питання військового будівництва завданням пріоритетним, гарантом існування незалежної України.

Нехтування цими принципами із самого початку розбудови держави і, особливо, за часів «післякучмівських» мало не призвели до повного розпаду держави і дозволили той самій Росії вважати, що Україна не здатна і невзможі захистити себе у воєнному протистоянні, а тому здійснила анексію Кримського півострова та відкрито постачає зброю незаконним військовим формуванням донецько-луганським заколотникам, бере іншу пряму участь у збройному конфлікті на сході країни.

Ч. 1 статті визначає державу та Український народ в цілому відповідальними за «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки». Для держави Конституція це

визначає першочерговою функцією, а для народу це є справою, вочевидь справою усього життя нації в цілому.

Немає де правди сховати – під час окупації Криму та війни на сході країни народ в цілому виправдав своє високе покликання та впорався зі своєю конституційною «справою», а держава, за великим рахунком, зі своєю «функцією» – ні. Згадаємо – саме держава в особі своїх найвищих осадових осіб фактично запросила сусідню державу-окупанта для боротьби з власним народом. Далі Крим фактично без всякого спротиву був зданий вже новою владою окупанту, хоча народ (не весь) і армія (частково) були готові до виконання конституційного долгу. Перші місяці збройного конфлікту на Сході тільки самовідання і героїчна праця кращих представників нації – волонтерів, добровольців і справжніх воїнів, які під час військових дій фактично без допомоги держави (а іноді – всупереч діям і намірам держави) вистояли і створили передумови поновлення суверенітету країни. Ось приклад – Іловайська трагедія, де тісно сплелися героїзм і злочинна недбалість, не сказати зрада. Вклад держави і військового керівництва – парад на Хрещатику. Масовому героїзму завжди передують некомпетентність, прорахунки, зрада та злочин.

Ч. 2 статті визначає гарантом своєї незалежності, територіальної цілісності і безпеки власні **Збройні сили**. Це є виправданим, цілком логічним і безальтернативним положенням. Однак, фактичне відношення держави і громадян до армії в наших українських реаліях не є таким однозначним і цілеспрямованим.

Щоб бути таким гарантом армія, по-перше, має бути (в самому прямому сенсі цього слова), по-друге має бути боездатною (профінансованою, озброєною – як технічно, так й наявністю державної воєнної доктрини, кадрово вкомплектованою і навченою), по-третє, соціальним чином забезпеченою і захищеною. А це передбачає цілий комплекс законодавчих, практичних, наукових, спеціальних заходів. Далі йду контраверсійний текст. Оскільки найсильніші армії світу формуються виключно з контрактників! (США, Великобританія, Німеччина...)

Що ж ми маємо на практиці? Давайте згадаємо дві підряд президентські «гонки» Янукович – Ющенко, Янукович – Тимошенко. Всі кандидати без винятку в ражі популізму обіцяли припинити призов до української армії (навізамін не обіцяли нічого), а народ в цілому доволі схильно до цього ставився. І як це у комплексі з хронічним недофінансуванням впливало на ЗС країни та їх особовий склад? Але тоді ще пивень не дзьобнув в одне місце, саме тому «патріот» Президент Янукович здійснив з мовчазного і не дуже «одобрямсу» суспільства практичний крок у цьому напрямі, що відбувся 14 жовтня 2013 ро-

ку, коли він підписав указ, згідно з яким у 2014 році примусовий призов мав відбуватися лише до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а всі інші війська перейшли б на контрактний принцип комплектування після звільнення останніх призовників у листопаді 2014 року (при збереженні передбаченої законом потенційної можливості відновити призов указом Президента). І чим це закінчилося? Наступний абзац не є коректним і точним.

Інший приклад – впродовж багатьох років залишки підприємств національного оборонпрому були в змозі здійснювати випуск сучасної військової техніки для кого завгодно (іноземні покупці були), тільки не для власних ЗС. Бо таке фінансування було. Наскільки зараз краще? Скільки нових танків, що розроблені в Україні, в умовах збройного конфлікту попало у військові частини і окремо в зону АТО?

Наразі ставлення держави і суспільства до армії якщо і не на 180° помінялося, то відчутно покращилося. Бо немає де подітися. Кардинальних змін зазнали «військові» Закони України, насамперед «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію». А усього за даними МО України діяльність ЗС регулюють 27 законів. Робота з удосконалення законодавства продовжується.

Поновлена діяльність військової прокуратури в Україні, змін зазнав КК України стосовно військових злочинів.

Кілька слів про нову воєнну доктрину. Під **воєнною доктриною України** слід розуміти таку складову сучасної концепції національної безпеки держави, яка становить сукупність основоположних настанов, загальних принципів, напрямів планування практичних заходів щодо організації та практичного забезпечення безпеки окремих громадян, народу і держави цілому шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів. Вона також визначає державну політику України у сфері оборони.

Не вдаючись у історію цього питання, зауважимо, що зараз існує вже третя редакція цієї доктрини. Так, 2 вересня 2015 вона була прийнята РНБО України з початком російської збройної агресії проти України 2014-2015 рр. Введена вона в дію 24 вересня цього року Указом Президента України. Нова воєнна доктрина визначає такі актуальні воєнні загрози для України:

- збройну агресію Росії проти України і порушення її кордонів;
- нарощування військової потужності РФ в безпосередній близькості до державного кордону, у тому числі можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території окупованого Криму;

– мілітаризацію тимчасово окупованої і тимчасово непідконтрольної території, присутність військового контингенту РФ у Придністровському регіоні Молдови, активізація російськими спецслужбами розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої ситуації.

Також до загроз віднесено діяльність на території України незаконних збройних формувань, що на пряму підтримуються РФ, дія яких спрямована на залякування населення та порушення функціонування органів державної влади.

14 березня 2016 Указом Президента України введено у дію рішення РНБО України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». В цьому документі визначено систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних можливостей України у поточній перспективі та актуальні загрози державній безпеці.

При цьому основними загрозами визначені:

– агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території;

– застосування Росією проти України воєнної сили та технологій гібридної війни.

Ч. 3 статті визначає серед інших окремо два питання – **забезпечення державної безпеки та захист державних кордонів**, що покладаються на спеціальні військові формування та органи правопорядку.

Служба безпеки України відповідно до законодавства має статус державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Вона також є спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, охорони державної таємниці та головним органом у сфері боротьби з тероризмом.

На СБ України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань СБ України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Більш докладно діяльність СБ України регулюється, перш за все, Законами України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу з тероризмом», «Про контррозвідальну діяльність». А всього різні аспекти діяльності СБУ регулюють 13 Законів України та інше законодавство.

Охорону державних кордонів України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах здійснює **Державна прикордонна служба** України, а у повітряному та підводному просторі – **Збройні сили** України.

Основним нормативним актом, що регулює ці питання є Закон України «Про державний кордон». На Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Основні аспекти діяльності ДПС України регулюються Законом України «Про Державну прикордонну службу України».

В якості інформації – за даними заступника голови спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ в Україні Олександра Хуга Україна наразі **не контролює** 408-кілометрову ділянку кордону з Росією (дані станом на 2016). Такі цифри в основному співпадають з даними ДПС України.

Ч. 4 статті визначає коло суспільних відносин, для вирішення яких не можуть залучатися Збройні сили та інші військові формування. Фактично ця частина статті містить заборону використовувати армію всередині держави для будь-яких цілей, окрім захисту незалежності і територіальної цілісності країни, вже не говорячи про злочинне використання ЗС України. Такі питання мають перш за все регулюватися Концепцією оборони та будівництва ЗС України. Існуюча до 2014 р. концепція зазнала повного фіаско, наразі стоїть завдання випрацювати нову.

Всім відомий вислів: «Хто не хоче годувати власну армію буде годувати чужу». Українська держава та й, за великим рахунком, Український народ також багато років вважали, що це не про нас. І свою армію не годували, і помилку зробили з тою чужою, що мало не стали годувати. За совєцькою звичкою, що прищеплена була мало не на генетичному рівні, чомусь можливим агресором вважали НАТО, аніж не «брата» Росію. Можна впевнено сказати, що і зараз так певна кількість Українського народу за історичною інерцією так досі вважає, незважаючи на очевидне. Але власну армію вже 2почали годувати, як не держава належним чином, то волонтери рятують ситуацію. Це ми про **соціальну** складову у військовому будівництві, що визначається ч. 5 коментованої статті Конституції.

Основним нормативним актом, що регулює ці питання є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». За приписами цього закону законодавство України про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей складається з цього Закону, інших актів законодавства України, а також військових статутів Збройних Сил України. Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України. Дія вказаного Закону поширюється на:

- військовослужбовців, які проходять службу на території України, і військовослужбовців – громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України;

- членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли, пропали безвісти або стали інвалідами при проходженні військової служби;

- військовозобов'язаних, призваних на збори, та членів їх сімей.

Більш докладну і мобільну інформацію про поточний стан соціального захисту військових можна дістати на офіційному сайті МО України (див. інтернет-ресурс <http://www.mil.gov.ua>).

Цей сектор військового законодавства знаходиться наразі у постійному русі. Так, у 2017 році внесені зміни до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», де зокрема врегульовуються питання збереження соціальних пільг військовослужбовців.

Ч. 6 статті визначає **заборону** щодо створення і функціонування озброєних військових формувань, що не визначені законодавством України, простіше **незаконних військових формувань**. Ст. 260 КК України вважає це злочином, а саме створення не передбачених законами України **воєнізованих** формувань або участь у їх діяльності; створення не передбачених законом **збройних** формувань або участь у їх діяльності; участь у складі воєнізованих чи озброєних формувань у **нападі** на підприємства, установи, організації чи на громадян. Санкції статті доволі жорстокі.

При цьому під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка

Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Передбачено, що винуватець звільняється від кримінальної відповідальності за статтею 260 КК, якщо він перебував в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, що передбачені частинами першою або другою цієї статті, за умови добровільного виходу з такого формування та повідомлення про його існування органам державної влади чи органам місцевого самоврядування.

При всій зрозумілості, логічності і послідовності цих приписів, в сучасних вітчизняних реаліях то є доволі тонка матерія. Якщо з так званим «ополченням» так званих ЛНР/ДНР та іншими їх озброєними формуваннями більш-менш все ясно, то взяти наприклад добровольчі батальйони, воїни яких виявляли героїзм, патріотизм, самопожертву на благо Вітчизни. А статус їх, що говорить, «на тоненького». Безболісно адаптувати їх у чинні військові структури не вийшло. Конфліктних ситуацій було удосталь. Так це тут, в Україні. А ззовні це як виглядає? Ось взяти історію нашого футболіста Романа Зозулі в Іспанії. Це він в Україні патріот, прихильник незалежності держави, волонтер, помагав армії. А сказав десь в ефірі чи то в соцмережі, що мав справу з добровольчим батальйоном «Азов» і перетворився на неонациста. І закінчилось це фактичним тимчасовим запертом на професію. Рафіновані європейці слабо розуміють, чому при наявності у держави ЗС її мусять захищати напівлегальні збройні формування з неоднозначною символікою. А пояснює це їм «братська» російська пропаганда.

Наразі, частина сьома статті збороняє наявність іноземних військових баз на території України. Чітко, недвозначно. Написано, як відрубано. Що то було всі роки незалежності України в Криму та називалося Чорноморський флот РФ? Хіба не класична іноземна військова база? Тобто коли однозначно не можна, але Росії і вітчизняним урядовцям, іншим вищим управлінцям, а також «п'ятій колонії» серед місцевого населення це бажано, то можна. До слова, дуже кумедно виглядає державний бюджет зі статтею доходів від оренди об'єктів Чорноморським флотом Росії. Саме зараз, коли практично немає вітчизняного флоту, не має Криму та своєї основної бази, фактично з моря країна беззахисна.

Стаття 18.

Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Коментована стаття у самому загальному вигляді визначає засади зовнішньополітичної діяльності України.

За приписами статті ця діяльність держави перш за все визначається національними інтересами та безпекою країни.

Слід зауважити, що під зовнішньою політикою держави розуміються стратегічні підходи до відносин з іншими державами та співпраці з міжнародними організаціями, просування на міжнародному рівні своїх національних особливостей і інтересів, захисту прав своїх громадян та, у разі наявності, своєї діаспори в інших державах.

Стратегічними пріоритетами України у зовнішній політиці є європейська інтеграція, взаємовідносини з США, взаємовідносини з НАТО, розвиток двосторонніх відносин з іншими державами, участь у міжнародних організаціях (як загально універсальних так й регіональних). Важливим фактором є також міжнародні торговельні відносини. Окремим пріоритетом та сферою особливої уваги дипломатичних та консульських установ України є захист окремих громадян України за кордоном та прав української діаспори.

На зовнішню політику України станом на 2017 р. продовжують впливати окремі фактори, що вносять певні корективи у поточних перспективах. Перш за все, зовнішня політика України продовжує визначатися параметрами україно-російської кризи, які були закладені у 2014 році та на початку 2015 року. При цьому, у 2016 року Україна значно зміцнила свої позиції у сфері національної безпеки, але не вдалося поглибити відносини з ключовими партнерами. У 2017 року були очікування зовнішніх небезпек через млявість і неефективність Мінського процесу, невизначеність зовнішньополітичних пріоритетів нової адміністрації США, як у 2016 році так і 2017 не було виявлено жодних передумов для пом'якшення українсько-російської конфронтації, викликаній анексією Криму та війною на Донбасі. При цьому, за наявності збереження між Україною та Росією двосторонніх дипломатичних відносин, зносини та пошук компромісів між цими країнами в основному ведуться у багатосторонніх форматах.

Деякого прориву Україні вдалося досягти у відносинах з ЄС – безвізовий режим з країнами Європи є досягненням української дипломатії. Але в той самий час міжнародний суд ООН у справі України проти Росії не наважився Україну підтримати, слід це визнати. Провадження ще триває і подальше підтримання цього позову це є важливим напрямком зовнішньополітичної політики держави.

Стаття 19.

Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

(положенню частини другої статті 19 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009)

Коментована стаття Конституції визначає свободу вибору. Краще за все зазначені приписи можна перефразувати таким чином: «Дозволено все, що не заборонено».

Тобто, між особою і суспільством, між особою і державою (правовою державою) мають бути такі відносини, що надають особі можливість максимальну особисту свободу і вільний розвиток її особистості. При цьому держава та суспільство все особі гарантують.

Цей самий принцип працює і у зворотному напрямку – оскільки лише вимоги закону обмежують свободу особи, то й є неприпустимим несанкціоноване втручання у справи особи чи то примус особи на здійснення дій, що законом не передбачені.

Що стосується органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, то їх діяльність має чітко спрямовані межі – вони мають діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені чинним законодавством.

У рішенні Конституційного Суду України від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 за конституційним поданням Харківської міської ради в мотивувальній частині зокрема зазначено: «Гарантоване державою місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи і передбачає правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність, яка має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами статей 19, 140, 143, 144, 146 Основного Закону України. З аналізу вказаних конституційних положень вбачається, що ці органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, та приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Такі ж положення закріплені у

статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка встановлює, що головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними».

Таким чином діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб має бути максимально повною і точно визначена, врегульована, регламентована для того, щоб унеможливити за будь-яких обставин та причин завдати шкоди особі, суспільству чи державі.

Стаття 20.

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

Коментована стаття Конституції визначає національну державну символіку.

Під національною державною символікою зазвичай розуміється зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів тощо, яка репрезентує основну національно-державницьку ідею. Історично склалося, що основними атрибутами державності є **герб, гімн та прапор**.

Саме ці класичні символи і визначає ч. 1 вказаної статті як складові національної державної символіки.

Слід зауважити, що стаття визначає основні складові національної державної символіки у самому загальному вигляді, відсилає до спеціального законодавства у ч. 6.

Історично склалося, що під час початку затвердження державної символіки у 1992 році національні спрямування зазнали шаленого спротиву лівих політичних сил. Все, що вдалось узгодити шляхом компромісу і попало в статтю.

Державний прапор при цьому особливо не постраждав, синьо-жовтий стяг увійшов в Конституцію. Менш пощастило гербу і гімну.

Що стосується Державного Герба, то фактично він у нашої держави відсутній. Знайомий всім та звичний тризуб так і не став гербом України у повному розумінні. У тексті статті він іменованій Знаком Княжої Держави Володимира Великого і носить «титул» малого Державного Гербу України. Сам же Державний Герб за задумом є більш складною геральдичною конструкцією, до прийняття якої так руки і голови не дійшли.

У 1992 році музичною редакцією гімну України стала вважатись музика М. Вербицького з відомої пісні на слова П. Чубинського (до слова цей історичний варіант славня не коли не був єдиним офіційним гімном, використовувався у минулому нарівні з іншими). Лише у 2003 році за ініціативою Президента України Л. Кучми був прийнятий Державний Гімн в цілому. «Ліві» знову вдалися до саботажу – комуністи та соціалісти не брали участь в голосуванні.

Літературна ж редакція відомого твору зазнала «хірургічного втручання» – власне гімном є перший куплет і приспів. Але поетові Чубинському «не повезло», оскільки пан Кучма спробував себе в якості автора і за його пропозицією першу строфу було видозмінено (власне одне слово). Все це в сукупності і спричинило, що композитор у тексті Конституції згадується, а реальний автор слів – ні. Просто згадується факт, що текст гімну затверджений законом.

На пострадянському просторі легке ставлення до авторського права є звичайним явищем.

Ч. 7 статті визначає, що місто Київ є столицею держави. Слово «столиця» за походженням є слов'янським аналогом грецького поняття «метрополіс». Себто головне місто країни.

Стаття 21.

Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Коментована стаття визначає принцип вільності усіх людей, проголошує їх рівність у своїй гідності і правах.

Цей припис слід розглядати як максимум, до якого слід наближатися і яка є еталоном та мірилом; але на практиці сьогодення, в історичній ретроспективі та перспективі це є бажаним, але повністю недосяжним. Це як безкінечність у її математичному вимірі чи температура абсолютного нуля, ідеальна частка у спільній власності. Красива теорія.

Подібні приписи мають практично усі конституції, що визначає їх важливість, універсальність, вказує напрям зусиль суспільства, держави та окремих індивідів. «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» – так було проголошено у ст. 1 Загальної декларації прав людини ООН у 1948 році, всього через кілька років по закінченні найстрашнішої війни в історії людства.

Тобто **рівність** людей слід визнати категорією одночасно моральною і правовою, яка визначає максималізм у гуманістичному сенсі, та сприяє використанню людьми своїх здібностей, реалізації їх потенціалу як особистостей.

Гідність людини це є поняття, насамперед, моральне, воно ґрунтується на свідомому уявленні про цінність всякої особистості. Також гідність можна розглядати в якості **етичної категорії**, що визначає ставлення людини до себе та ставлення суспільства до людини, як до вищої цінності.

Також приписи статті коментованої визначають **права та свободи** людей категоріями **невідчужуваними та непорушними**, що є конструкцією суто правовою.

При цьому права та свободи людини у їх сучасному політично-правовому тлумаченні тяжіють до норм природного права. Тобто права та свободи у їх невичерпному обсязі нерозривно пов'язані з особистістю з моменту її народження і визначають її правові можливості. Вони не надаються, ними не нагороджують, вони набуваються природним чином, а держава та суспільство їх гарантують. Отже, саме таким чином цілком юридичні категорії, що не мають біологічної складової, є такими, що не залежать від неправових впливів і факторів, а пов'язані суто з фактом народження та існування особи.

Саме тому ці права та свободи є невідчужуваними та непорушними. Оскільки права та свободи становлять природну сутність особи, є її природним правовим надбанням, то позбавлення людини прав і свобод обумовлюють її соціально-правову безправність та беззахисність, а також через втрату можливості реалізації своїх здібностей, задоволення потреб й інтересів людина втрачає притаманні їй риси і ознаки особистості.

Є ще одне, соціально-правова обумовленість змісту прав і свобод людини одночасно несе певні обмеження щодо їх здійснення. Тобто вони напряму залежать від можливостей суспільства, рівня його економічного, соціального, духовного і культурного розвитку, ступеня демократичності держави. Таким чином, особистість все рівно знаходиться у системі свободи/несвободи, що і повертає нас до недосяжності ідеалу

Стаття 22.

Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Приписи коментованої статті є логічним продовженням принципів, що визначені у попередній статті Конституції (див. коментар до ст. 21 Конституції).

Як вже було помічено, обсяг прав і свобод є невизначеним. Це пояснюється природно-правовою суттю цих понять. Оскільки наявність прав і свобод пов'язується лише з фактом народження і існування людини, є соціально-правовою характеристикою особистості, то і формування сукупності прав і свобод здійснюється у невинному історичному русі, разом з розвитком структури суспільства. Тому на різних етапах цього історичного шляху маємо меншу або більшу сукупність прав і свобод.

Таким чином, закріплені в Конституції права і свободи відображають певний рівень суспільного і державного розвитку і перелік цей не може мати вичерпного характеру. Але держава охороняє і захищає всі конституційні права, незважаючи на їх конкретне законодавче закріплення.

Державні гарантії природних прав і свобод означають, що такі права і свободи можуть бути за певних обставин тимчасово обмежені через правову державну систему, але не припинені чи скасовані.

Також за конституційним приписом державними гарантіями забезпечується такий собі правовий баланс – при прийнятті нових законодавчих актів не

можуть звужуватися (за обсягом, змістом) існуючі конституційні права і свободи. Це нагадує односторонній рух – можна або стояти на місці або рухатись уперед.

Стаття 23.

Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Коментована стаття визначає один із основоположних принципів у реалізації природних прав і свобод людини – **вільний розвиток своєї особистості**. За приписами статті єдиним обмеженням вільного і всебічного розвитку особистості індивідуума можуть бути права і свободи іншої особи чи суспільства.

Тобто реалізація своїх прав і свобод **не може обмежувати** права і свободи інших. Особа, користуючись гарантованими державою благами прав і свобод, дотримується принципа взаємної поваги і взаємодії між усіма членами суспільства.

Таким чином, наявність у людини права на всебічний розвиток своєї особистості делегують для неї **зустрічні зобов'язання** перед іншими членами суспільства, перед державою.

При такому взаємному впливі різноманітних обставин і факторів вільний розвиток особистості залежить від багатьох чинників, але його позитивний напрямок можливий лише у тому випадку, коли сумарний вектор цього розвитку спрямовується гармонійною їх взаємодією.

Стаття 24.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльнос-

ті, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Принцип рівності (рівноправ'я) не тільки одна з основних вимог встановлення загальнолюдської справедливості у суспільстві, а й ключова засада сучасного державотворення і правотворення. Цей принцип є однією з фундаментальних конституційних вимог, важливою умовою існування правової держави і громадянського суспільства.

Рівність прав і свобод пов'язана із запровадженням однакових стандартів для усіх без винятку громадян. Слід, проте, мати на увазі, що існують різні можливості для задоволення прав і свобод громадян. Чинне законодавство України в цьому зв'язку встановлює відповідну систему гарантій для забезпечення гідних умов життя кожної особи. При цьому, як це передбачає законодавство України, права і свободи не можуть бути обмеженими.

Таким чином, рівність прав і свобод є одним з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показником загальнолюдської культури.

Реальне забезпечення принципу рівності пов'язане з багатьма економічними і соціальними факторами. Разом з тим багато що залежить і від організаційно-правових гарантій. Ці гарантії, проте, належним чином не досліджені в українській юридичній науці. Є проблеми і у визначенні сутності самого принципу рівності у праві та його законодавчому забезпеченні.

Саме питання «рівності», яке було предметом багатьох наукових дискусій і полемік, може розглядатися з багатьох точок зору. Слід констатувати, що принцип рівності може бути об'єктом вивчення з різних сторін наукового пізнання, під різними кутами зору, залежно від різних форм життєдіяльності людини, зокрема:

- принцип економічної рівності (рівність розподілу);
- принцип юридичної рівності (процедурна рівність);
- принцип рівності прав і можливостей жінок і чоловіків (гендерна рівність);
- принцип рівності як відсутність будь-якої дискримінації (рівність не залежно від сексуальної орієнтації) тощо.

До загальних принципів європейського права можна віднести основні начала, які утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації та відображені в законодавстві Європейського Союзу та рішеннях Суду Європейських товариств.

До розгляду загальних принципів конституційного устрою Європейського Союзу доктринально можна віднести і принцип рівності, який закріплений в Договорі про ЄС 1957 р. та Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. Цей принцип ґрунтується в Європейському Союзі на п'яти його складових – юридичній рівності, недискримінації за державною приналежністю, статева рівність, соціальна рівність, повага культурного, релігійного та мовного різноманіття, і застосовується, де це допустимо, по відношенню не тільки до фізичних, але і юридичних осіб. В такий спосіб, хочемо зазначити, що принцип рівності, безпосередньо, пов'язаний із правами і свободами людини. Від рівня належного нормативного закріплення цього принципу в системі прав людини та його забезпечення залежить соціальна захищеність особистості сьогодні.

В ст. 24 діючої Конституції України зазначається, що всім громадянам наданий і гарантований рівний обсяг прав і свобод: економічних, соціальних, політичних, культурних, особистих тощо. Їх використання пов'язане із запровадженням однакових стандартів для всіх без винятку осіб. Це означає, що закріплені Конституцією України права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них тотожній (однаковий) зміст. Права людини належать їй від природи, є невід'ємними. Завдання держави і суспільства в сучасних умовах полягає в тому, щоб захищати ці права і не допускати їх порушення. Отже, кожний громадянин України може користуватися і користується на рівних умовах з іншими громадянами всім спектром прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб. Надання кожному громадянину України рівних прав і свобод дозволяє приймати активну участь в усіх сферах життєдіяльності держави: формувати представницькі органи державної влади, мати рівний доступ до всіх посад в державних органах без будь-яких ознак дискримінації, знайомитися з усіма документами і матеріалами, що безпосередньо стосуються прав і свобод громадян тощо.

Принципово важливого є рівність прав громадян на об'єднання, створення політичних партій, свободу безпосереднього виразу своїх думок і переконань тощо.

Активна життєва позиція особи, що впливає з рівності прав і свобод, набуває особливого значення в сучасний період – як одна з форм громадського контролю за дотриманням Конституції України, діючих законів, забезпечення прав і свобод особи.

Рівність прав і свобод також передбачає відповідне використання своїх прав тими категоріями громадян, які не мають рівних з іншими можливостей (соціальні, фізіологічні та ін. фактори). Тому, Конституція України встановлює відповідну систему гарантій для забезпечення гідних умов життя кожної людини та дитини.

Права і свободи, передбачені ст. 24 Конституції України, належать до тих прав і свобод, які не можуть бути обмеженими.

Всі громадяни – рівні перед законом. Обов'язок не порушувати настанов закону, виконувати його положення, а у випадку порушення – нести юридичну відповідальність, є рівною вимогою для всіх громадян.

Положення про рівність громадян перед законом дозволяє не обмежувати юридичну рівність тільки конституційними права і свободами, що означає, що всі без винятку права і свободи громадян, які закріплені в законах, а також в підзаконних нормативних актах, також мають бути рівними. Вказівка на це є відповідною міжнародному праву, європейським стандартам, загальнолюдським цінностям.

В ч. 2 ст. 24 Конституції України йдеться про конкретизацію деяких категорій рівності прав і свобод. Права і свободи людини є складним, багатомірним явищем, їх генезис, соціальні корені, призначення дають можливість характеризувати той чи інший тип цивілізації, етапи її становлення та розвитку.

Справжня природа будь-якої держави виявляється саме рівністю прав і свобод кожної людини.

Рівність прав і свобод один з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури.

Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності із сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.

Стаття 25.

Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Коментована стаття визначає складну і багатограну категорію, що характеризує взаємозв'язок особи і держави. Тобто **громадянство**.

Певним чином питання громадянства вже було унормоване у ст. 4 Конституції (див. коментар до неї), де мова йшла про єдине українське громадянство в цілому. Стаття ж коментована визначає громадянство через призму питань прав і свобод людини.

Саме поняття «громадянство» у сенсі юридичного статусу і права особи має доволі коротку історичну біографію. Воно є продукт нової історії, затвердилось на шляху розвитку громадянського суспільства та розширення обсягу прав людини, є ознакою демократичних відносин між державою і особою.

Як правової статус поняття громадянства прийшло на заміну поняттю «підданий». В ті історичні часи, коли державний устрій ґрунтувалася на поділі населення на соціальні групи з нерівними правами, інститут підданства символізував повну залежність людини від влади монарха.

Інститут громадянства зародився і почав формуватися в процесі буржуазних революцій. Серйозний вплив на його розвиток мали теорії про природні й невідчужувані права людини, її рівні громадянські та політичні права в суспільстві.

Станом на сьогодні у ст. 15 Загальній декларації прав людини, ст. 24 Міжнародному пакті про громадянські та політичні права зазначено, що право на громадянство є невід'ємним правом кожної людини. Це положення стало загальноновизнаною нормою міжнародного права.

Ці приписи знайшли своє втілення у ч. 1 коментованої статті та у преамбулі Закону України «Про громадянство України». Конституція гарантує громадянину вільне розпорядження своїм правом громадянства на свій розсуд.

Підкреслюємо – стаття коментована не визначає поняття громадянства в цілому та підстав його набуття чи одержання. Тут мова суто про громадянство як про природне невідчужуване право особи і конституційний його захист і гарантії з боку держави.

До принципів невідчужуваності і вільного розпорядження (аж до виходу з громадянства України) тісно примикає принцип збереження українського громадянства, які також ґрунтуються на нормах міжнародного права. Вони виявляються у пріоритетності громадянства України, у забороні позбавлення громадянина України його громадянства.

Наступні частині коментованої статті визначають, що громадяни України знаходяться під винятковою юрисдикцією нашої держави і відповідно до приписів цієї статті Конституції не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Такі самі норми містить вже загалуванний Закон України «Про громадянство» (ст. ст. 8, 9).

Стаття 26.

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Приписи статті коментованої у системному зв'язку зі статтею попередньою визначають, що окрім громадян України (які власне й утворюють Український народ – носій суверенітету) решту населення держави складають іноземці та особи без громадянства (апатриди), які легально знаходяться в Україні.

На відміну від українського громадянства, яке є одночасно правом і юридичним статусом в Україні, іноземець та особа без громадянства – тільки статус. Він унормований Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

За приписами цього Закону:

іноземець – особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином

іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, – іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в

Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні;

іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, – іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на постійне проживання, якщо інше не встановлено законом;

іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, – іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України протягом дії візи або на період, установлений законодавством чи міжнародним договором України, або якщо строк їх перебування на території України продовжено в установленому порядку.

Україна, як держава демократична, правова і соціальна, надає зазначеним особам свою юрисдикцію, гарантує дотримання їх прав і свобод нарівні із громадянами України, за винятком тих, що є невід’ємною складовою українського громадянства. У свою чергу ці особи несуть обов’язки нарівні із громадянами України (за відповідними винятками).

Аналогічні норми містить ст. 3 Закону:

«Стаття 3. Засади правового статусу іноземців та осіб без громадянства

1. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

2. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб’єктності та основних прав і свобод людини.

3. Іноземці та особи без громадянства зобов’язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави».

Стаття 27.

Кожна людина має невід’ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов’язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань.

Коментована стаття Конституції визначає важливий факт – право на життя становить першооснову всіх інших особистих немайнових прав. Воно є най-

важливішим природнім правом людини – ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. **Обов'язок держави** – захищати життя людини.

Під словом «ніхто» розуміється прямий зміст його. Навіть самий жорстокий вбивця й злочинець. Держава захищає життя людини всебічно. Цей постулат важко досягнути на пострадянському просторі, в державі, що зовні притримується християнських принципів, але насправді атеїстичне минуле дається взнаки.

Сучасним наслідком тоталітарного минулого є наявний стан ціннісно-нормативного вакууму в суспільстві, моральна і ментальна невідповідність окремих осіб та суспільства в цілому. Цей вакуум має бути заповнений оновленим розумінням сутності права взагалі і прав людини як ціннісних орієнтирів зокрема.

Конституція України лише з 1996 р. визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3).

Що цікаво, після вступу України до Ради Європи виконання смертних вироків спочатку було призупинено де-факто, але суди продовжували їх виносити. І лише з прийняттям нового КК України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, смертна кара як вид покарання остаточно зникла.

Слід нагадати також, що в рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 1-33/99 наголошується, що «Конституція країни не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини».

Також КС у цьому рішенні дав деякі роз'яснення терміну «свавільно». У мотивувальній частині рішення зазначено: «Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (частина друга статті 3).

На конкретизацію цих положень розділу I «Загальні засади» в частині першій статті 27 Конституції України проголошено невід'ємне право кожної людини на життя. У частині другій цієї статті зазначається, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя», проте значення терміна «свавільно» не розкрито.

У звичному, а також в юридичному обігу термін «свавільно» вживається теж неоднозначно: необмежена влада; відсутність законності, справедливості; схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовільля тощо.

В частині першій статті 6 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року (ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року термін «свавільно» характеризує загальне правило, згідно з яким «право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя».

Цивільно-правова природа права на життя, (як і усі особисті немайнові права фізичної особи), за приписами ст. 269 ЦК України, визначається тим, що є невід'ємним від носія, позбавленим економічного змісту, виникає в особі з моменту народження чи іншого моменту, що прямо передбачений законом, а також належить їй довічно.

Відсутність же економічного змісту цього права означає серед іншого, що його, на відміну від майнових прав особи, не можна виразити в грошовому еквіваленті.

Ще слід зауважити таке. Враховуючи місце права на життя серед інших природних прав людини, об'ємність цього поняття, на законодавчому рівні воно визначається за допомогою цілої системи додаткових визначень. За приписами ст. 281 ЦК до важливих ознак права на життя людини відносяться:

- 1) заборона позбавлення життя фізичної особи;
- 2) захист свого життя і здоров'я та інших осіб від протиправних посягань не забороненими законом засобами;
- 3) неможливість проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної особи чи без її вільної згоди;
- 4) заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя (ефтаназія);
- 5) недозволеність стерилізації щодо неповнолітньої особи та особлива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи;
- 6) визначений порядок проведення операцій по штучному перериванню вагітності;
- 7) визначений порядок штучного запліднення та перенесення зародка в організм жінки.

Отже, законодавець регламентував базові елементи права на життя в одній статті. Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що в Україні право на життя людини у його широкому розумінні визначається **правом на власне життя, правом на відтворення життя та передачу спадковості.**

Ч. 3 статті визначає таку важливу складову права на життя як **право на захист** цього життя. До слова, це складна правова, моральна (етична, релігійна) і природна (біологічна) конструкція. Межі цього поняття простягаються аж до права позбавлення життя (свого чи іншої особи).

Цивільно-правова регламентація цього права включає до змісту права на власне життя **входять можливість захисту власного життя від протиправних посягань** (див. ч. 2 ст. 281 ЦК) та право на усунення загрози життю (ст. 282 ЦК).

До реалізації цього права віднесемо також **забезпечення належного життєвого рівня, необхідного для підтримки біологічного життя людини**. Шкода, але детального визначення у галузевому законодавстві це право не знайшло, хоча закріплено у ст. 48 Конституції України право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло.

До цього також тісно примикає **право особи на участь у медичному експерименті**. На сьогодні медицина не може обійтися без застосування експерименту для визначення оптимальних шляхів лікування і діагностики як нових, так і давно відомих захворювань. А іноді буває, що то є єдиний мізерний шанс врятувати життя людині. У тих же випадках, коли виникає неспівпадіння інтересів між суб'єктами й об'єктом досліджень, зазвичай виникає юридичний конфлікт. У зв'язку з цим перед законодавством постає завдання повноцінного правового регулювання всіх аспектів проведення медичних експериментів. Більш докладно ці питання будуть розглянуті у коментарі до ст. 28 Конституції.

До змісту права **на позбавлення життя іншої особи** входить надання такої можливості для захисту власного життя, а також життя іншої особи.

У законодавстві України не існує напряду інститут можливості позбавлення життя іншої особи, але законодавчі акти містять достатній їх перелік, що становлять випадки захисту від протиправного посягання, здійснення законного затримання підозрюваної, обвинуваченої особи або підсудного, затримання або попередження втечі особи, яка на законних підставах перебуває під вартою, для припинення та ліквідації бунту, повстання, а також в умовах воєнного часу (під час ведення бойових дій). До цієї групи необхідно також віднести заборону активної та пасивної евтаназії (прохання фізичної особи про припинення її життя).

До слова, питання евтаназії в сучасному його розумінні не є простим і таким однозначним, як оце сформульовано у приписах статті. Вони зараз разом з питаннями переривання вагітності є об'єктом боротьби світоглядів, морально-етичних підходів, філософських і теологічних тлумачень, теорії і практики медицини, права. Ці питання станом для сьогодення розвитку суспільства, й українського зокрема, є відкритими.

Стаття 28.

Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Як вже зазначалось вище – гідність є категорія перш за все морально-етична. Вона пов'язана передусім із ставленням людини до себе, формує самооцінку особи, її зв'язок з іншими людьми та суспільством в цілому з наголосом на тому, що вона, людина, є рівною серед рівних, незалежно від соціального статусу, походження, матеріального забезпечення, інших своїх чеснот і особливостей. Одночасно формується зворотній зв'язок з іншими людьми та суспільством, так само на засадах рівності.

Тобто, з моменту свого народження людина набуває власну гідність, яка є рівною з іншими, яку мають всі поважати. Тобто це такий собі аванс для особи, що дозволяє мати шанс на самореалізацію, самоствердження, спробувати зайняти своє місце серед інших. Певним чином з цього ракурсу поняття гідності є доволі абстрактним, таким що не має виміру чи ознак для об'єктивної оцінки.

З іншого боку гідність має й інші властивості. Ми маємо на увазі соціальну складову, факт наявної самореалізації людини, відповідь на питання ким ти сам себе зробив. В цьому випадку гідність дуже близько підходить до поняття **чесноти** (моральної цінності людини через її життєдіяльність та вчинки). Тобто характеризує набір персональних чеснот, що набула особа внаслідок своєї самореалізації, взаємодії з іншими, суспільством, середовищем проживання в цілому. В цьому сенсі гідність підлягає виміру, порівнянню з іншими, наявна можливість її втрати в очах інших людей чи суспільства чи піднесення особи в моральному плані.

Ч. 2 статті визначає заборону на **катування людини** як фізичне та й моральне (як таке, що принижує людську гідність), як в якості покарання, так й іншого **жорстокого поводження** з людиною.

Наявність цих приписів у Конституції є імплементацією в українські реалії загальноєвропейських та інших міжнародних практик щодо забезпечення дотримання прав людини.

Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року було підписано ще від імені уряду Української РСР 27 лютого 1986

року й ратифіковано Президією Верховної Ради Української РСР 26 січня 1987 року.

Ратифікація цієї Конвенції передусім передбачає розроблення та запровадження національного механізму реалізації її положень. За приписами конвенції: «Кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією» (див. ст. 2 Конвенції). З реалізацією цього принципу пов'язані перш за все позовні вимоги України до Росії в міжнародному суді ООН щодо порушення прав кримських татар в окупованому Криму.

Слід зауважити, що найбільш широко цей принцип застосований в іншій конвенції, а саме у відповідності до ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Ця ж стаття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює безумовну заборону «катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження й покарання», – або «поганого поводження» (ill-treatment), як узагальнено його визначає Європейський суд з прав людини. На відміну від більшості норм у сфері захисту прав людини, ця заборона не знає відступів ні за яких обставин, і порушення її не може бути виправданим.

При цьому, з практики застосування приписів Конвенції Європейським судом з прав людини, вважається, що незважаючи на широкий зміст ст. 3, Конвенція забороняє не будь-яке насильство чи примус. «Погане поводження» як таке, передбачає, що певне фізичне чи психічне насильство застосовується з незаконною метою чи нерозмірно з законною метою, а це іноді вимагає оцінки складної сукупності обставин. Певні фізичні чи моральні страждання можуть складати невід'ємний елемент законних дій або викликатися необхідністю (більш докладно див практику Європейського суду).

Подібний підхід Суду до визначення покарання, що принижує гідність. Стаття 3, забороняючи «нелюдське» чи «таке, що принижує гідність» покарання, має на увазі відмінність між таким покаранням і покаранням взагалі. На думку Суду, для того, щоб покарання було «таким, що принижує гідність» і порушувало ст. 3, пов'язані з ним образа чи приниження (humiliation or debasement) мають сягати особливого ступеня і відрізнятись від звичайного елемента приниження. Оцінка його можлива лише відносна: вона залежить від усіх обставин справи та зокрема від характеру покарання та способу й методу його виконання.

Слід зауважити, що в цілому Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не надає визначенню поняттю «катування». Навпаки, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання у ст. 1 визначає катування як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди».

В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Тобто, таке визначення катування містить низку важливих ознак, що слід враховувати при кваліфікації того чи іншого діяння як катування.

Слід зауважити, що практика з дотримання зазначених приписів в Україні доволі сумна. На це є об'єктивні причини (посттоталітарне минуле, слабкий вплив демократизації на правовий і суспільний рівень розвитку країни) так й суб'єктивні (недостатньо розвинена свідомість і самосвідомість як громадян так й посадових осіб органів влади та управління чи службових осіб правоохоронних органів та суддів, права культура в цілому).

Незважаючи на усю беззаперечну актуальність проблема захисту від катувань в Україні недостатньо досліджена і розвинена на науковому рівні. У більшості випадків ця проблематика розглядається не вченими – правниками, соціологами, істориками, філософами, а переважно громадськими діячами та правозахисниками.

З практично-правової сторони на виконання згаданих вище конституційних положень про заборону катувань до Кримінального кодексу України було включено ст. 127, яка передбачає кримінальну відповідальність за катування. Так, під катуванням у значенні КК України розуміється умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування

чи дискримінації його або інших осіб. У ч. 2 ст. 127 КК України передбачається кваліфікований склад за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

В історичній ретроспективі довгий час ст. 127 КК України фактично не відповідала правовій сутності катування, як явища, оскільки її редакція не дозволяла порушувати кримінальні справи проти посадових осіб правоохоронних органів, які застосовували катування як засіб отримання зізнання чи іншої інформації від підозрюваного, обвинуваченого, свідка тощо. Лише з 2005 року до цієї статті було внесено низку змін, що сприяли зближенню вітчизняної та міжнародної дефініції катування, що дозволяє використовувати міжнародний досвід, який дуже важко приживається в українському правозастосуванні.

Частиною національного законодавства України щодо боротьби з катуваннями є також міжнародні документи, що ратифіковані Україною.

Питання участі людини у **медичних експериментах**, про що йде мова у ч. 3 статті Конституції, вже трохи аналізувалася нами у статті попередній (див. коментар до ст. 27).

Норми ж статті коментованій слід розглядати у системній єдності принципу дотримання поваги до гідності людини і прав її на життя та базовими поняттями про медичні експерименти (досліди). І визначальним буде елемент, який визначає суб'єктивний підхід – **добровільність** участі особи в подібних заходах.

Також приписи ч. 3 повністю ув'язані з приписами ч. 2 статті, що визначає межі за які такі експерименти, дослідження заходять не можуть.

Основою вітчизняного законодавства, що регулює питання біомедичних експериментів є передусім коментована Конституція, ЦК (вже згадувана нами ст. 281), Основи законодавства України про охорону здоров'я, які є базовим документом із зазначених правовідносин. Так ст. 45 Основ передбачає умови, за яких допускається застосування медико-біологічних експериментів на людях. А також визначає категорії осіб, щодо яких забороняється проведення експериментів:

- хворих;
- ув'язнених;
- військовополонених;
- терапевтичних експериментів на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою дослідження.

Також слід звернути увагу на приписи Закону України «Про лікарські засоби».

До основних міжнародно-правових актів, що регулюють питання проведення біомедичних експериментів, належить насамперед Нюрнберзький кодекс від 20 серпня 1947 року, у якому сформульовано 10 принципів (умов) проведення медичного експерименту на людині. Цей документ приймався одразу після закінчення Другої світової війни і знаходився під впливом жахливої практики німецьких і японських лікарів і вчених, чії експерименти були визнані злочином.

Хельсінкська декларація 1964 року слугує свого роду продовженням Нюрнберзького кодексу щодо регулювання проведення медичних експериментів на людях. Були враховані зміни у розвитку медицини та біологічних наук, необхідність захисту, правового зокрема, учасників біомедичних експериментів, оскільки участі людей у них уникнути неможливо.

Найбільш сучасним документом є Конвенція Ради Європи про права людини і біомедицину 1996 року. Вперше в питаннях про правову регламентацію медичних експериментів введено поняття професійних стандартів, основним же призначенням документу законодавець бачить захист прав, свобод і гідності людини щодо досягнень біології і медицини, зокрема під час проведення медичних експериментів.

Стаття 29.

Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та

надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

(частина четверта статті 29 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

У цілому коментована стаття визначає право особи на **недоторканість**. Зачасту поруч з цим природним правом людини згадують поняття «воля». Ці два поняття є схожими, але все ж означають різні відносини. Поняття недоторканості особи є поняття більш широке і повне, поняття ж волі охоплює більш вузький спектр прав людини.

Під недоторканістю у її широкому розумінні визначають безумовне право особи на **захищеність від будь-якого посягання чи впливу** від будь-кого. При цьому розрізняють:

- недоторканість тілесну (фізичну);
- недоторканість статеву (фізичну й психологічну);
- недоторканість суто психологічну.

Під **тілесною недоторканістю** зазвичай розуміється що особі, без її на те згоди, не можна заподіювати тілесні ушкодження, застосовувати тортури і мордування, наносити удари, побої, іншим способом завдавати фізичного болю та застосовувати силу (крім випадків перебування інших осіб у стані необхідної оборони, затримання злочинця чи крайньої необхідності). Наприклад, якщо травми отримає супротивник на боксерському ринзі чи футболіст на полі, то справа одна. А ці самі дії до особи, скажемо на вулиці чи вдома, справа інша.

Також не можна заражати особу венеричними та іншими заразними захворюваннями, вводити в її організм наркотичні засоби, психотропні речовини, лікарські та інші засоби, що викликають одурманювання.

Тілесна недоторканність також охоплює такі відносини, що без згоди особи, заборонено втручання чи вплив за допомогою медичної діагностики, профілактики, лікування, стерилізації, штучного переривання вагітності, не допускаються біомедичні експерименти (досліди), несанкціонований особою забір донорської крові, органів та інших анатомічних матеріалів.

Під **статевою недоторканістю** розуміємо відносини, коли особа, яка досягла статевої зрілості, захищена від посягання на її право самостійно вирі-

шувати питання про своє статеве життя, а також захищеність особи, яка не досягла статевої зрілості, від статевих відносин та відповідного впливу, а особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку захищена від розпутного впливу та розпутних дій.

На сучасному періоді розвитку суспільства постає питання щодо віднесення до статевої недоторканості захищеність особи від незаконних зміни (корекції) статевої належності, а також штучного запліднення та імплантації ембріона.

Складним питанням у сенсі статевої недоторканості є проблема примусової стерилізації у вигляді покарання за кримінальні злочини. Наприклад, відповідний закон про хімічну кастрацію за певні злочини був прийнятий у сусідній демократичній Польщі у 2009 році. У тому чи іншому вигляді така практика існує в Чехії та деяких скандинавських країнах. Як незаконна практика (де-факто) доволі широко існує в Китаї в якості виконання законів про контроль народжуваності.

Психологічна недоторканість особи визначає захищеність її від погроз на власну адресу, залякування, шантажування її та інших способів стороннього впливу, придушення власного волевиявлення.

Під психологічною недоторканістю слід так само розуміти захищеність особи від різноманітних видів впливу на її підсвідомість, коли особа без згоди та відома може бути спрямована (як кажуть в народі – «закодована») на виконання протиправних, аморальних або інших (не обов'язково негативних) дій, які вона у звичайному стані не бажала б і не мала б вчинювати.

Право на свободу, також передбачене ч. 1 статті, треба розуміти як право не бути свавільно (незаконно) позбавленим волі, а також право бути звільненим у визначений строк в разі затримання, арешту або позбавлення волі, які відбувалися на законних підставах.

Це право перш за все передбачає, що будь-які інші особи, зокрема службові, особливо працівники судової системи і правоохоронних органів, зобов'язані не порушувати фізичне право особи знаходитися в певний час у певному місці. Це право може обмежуватись тільки на підставах та в порядку, визначених законом і тільки за рішенням суду.

Порушення зазначеного права може проявляється зазвичай у затриманні особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати (тобто **обмеження волі**) або в поміщенні її в місце, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього (тобто **позбавлення волі**).

Зазвичай такими місцями можуть бути як приміщення (кімната, камера, погріб тощо) чи комплекси приміщень (місце позбавлення волі, психіатрична

лікарня, виробничі приміщення, які не використовуються за призначенням), так і інші місця (дах багатоповерхового будинку, транспортний засіб) чи окремій місцевості (скала, острів, ділянка місцевості).

В таких випадках особа може бути арештованою, засудженою, під слідством, хворою, під впливом алкоголю чи хімічних речовин (в разі законних дій інших осіб); навпроти, може бути потерпілою, наприклад заручником, небажаним свідком (якщо це дії незаконні).

Зазначені дії (затримання, поміщення) на практиці можуть здійснюватися шляхом застосування насильства (фізичного чи психічного) або без нього (шляхом обману, зловживання довір'ям, відібрання засобів пересування чи інших необхідних засобів).

Звертаємо увагу на приписи Декларації про захист всіх осіб від насильницького зникнення, затвердженої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р.

За цим документом під такими зникненнями розуміють випадки, коли особи заарештовуються, затримуються чи викрадаються проти їхньої волі чи якимось іншим чином позбавляються волі посадовими особами різних ланок чи рівнів уряду, організованими групами чи приватними особами, які діють при його прямій чи непрямій підтримці, з його дозволу чи згоди, при наступній відмові повідомити про долю чи місцеперебування таких осіб або визнати позбавлення їх волі, що ставить цих осіб поза захистом закону.

Ч. 2-6 статті коментованої визначають права особи у випадку **законного тимчасового обмеження чи позбавлення волі**. Зазначимо, що ці права є правами базовими, більш докладно ці приписи визначається у КПК України та КУпАП, Законі України «Про національну поліцію».

Окремо слід звернути увагу, що всі процедури щодо обмеження чи позбавлення волі особи знаходяться під судовим наглядом і для цієї особи гарантується право у будь-який момент оскаржувати у суді свої обмеження свободи, також для цієї особи гарантується правовий захист і повідомлення про його становище родичів.

Іншим важливим правом особи, свобода якої тимчасово порушена на законних підставах, є право обізнаності про причини такого з неї поводження.

Право на інформаційну обізнаність особи, право свободи якої порушені, та її родичів має здійснюватися у найкоротший строк – Конституція і спеціальні нормативні акти визначають його як негайний.

Насторожі прав на свободу і особисту недоторканість особи стоять акти законодавства України, передусім це Конституція, КК України, КУпАП, КПК, приписи Основ законодавства про охорону здоров'я, інші профільні

нормативні акти. Як частина національного законодавства застосовується Конвенція про захист прав і основних свобод людини, інші міжнародні правові акти, до яких приєдналася Україна.

Стаття 30.

Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Відносини та принципи, що визначаються статтею коментованою, лаконічно характеризуються висловом: «Мій дім – моя фортеця», який має своє походження з часів середньовіччя.

Право на **недоторканість житла** є складовою, що похідна від недоторканості особи в цілому, тобто ці два права мають взаємний вплив і системне регулювання.

Житло, як дефініція, має своє цивільно-правове визначення. Так за приписами ст. 379 ЦК житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання.

Так само як житло, коментована стаття захищає недоторканість **іншого володіння особи**. Під цим поняттям в цивільно-правовому сенсі розуміється певна сукупність об'єктів – земельні ділянки, дачні (садові) будинки, гаражі, погребі, інші будівлі та споруди господарського, у тому числі виробничого, призначення, будь-які інші об'єкти, щодо яких людина здійснює право володіння.

Право недоторканості житла і іншого володіння делегує особі інше право – захисту власного житла та іншого володіння. Межі цього застосування цього права доволі широкі. Так, ч. 5 ст. 36 КК передбачено, що коли для відвернення **протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення** було застосовано зброю або будь-які інші засоби чи предмети, то незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає, у таких ді-

ях особи немає ознак перевищення необхідної оборони та немає підстав для кримінальної відповідальності.

Деякі правники тлумачать право недоторканості житла та іншого володіння ще у більш широкому сенсі. Прихильники таких поглядів вважають, що право недоторканості статті коментованої розповсюджується не тільки на осіб що мають житло у сенсі приписів ст. 379 ЦК. Такі самі права повинні мати особи, що тимчасово мешкають у різноманітних приміщеннях – будь то казарми, кубрики для проживання військовослужбовців, каюти на кораблях, купе в потягах, номери в готелях, мотелях, костелах, кімнати в гуртожитках, кімнати в дитячих будинках чи інтернатах, будинках чи інтернатах для осіб похилого віку.

Ч. 2 та 3 статті визначає межі, коли право недоторканості житла та іншого володіння може певним чином порушуватися на законних підставах. До цих випадків відносяться:

– проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку за вмотивованим рішенням суду;

– проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку у порядку, що встановлений законом, у невідкладних випадках, що пов'язані із врятуванням життя людей та майна, а також з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Чинним законодавством передбачається не тільки порядок здійснення таких виняткових дій, а ще й переліки службових осіб, що мають такі права. Це зокрема Закони України «Про національну поліцію», «Про службу безпеки України», інші нормативні акти. Правда слід зауважити, що ці повноваження погано кореспондуються з приписами конституційних вимог. На практиці ця доволі жорстка (як для Конституції) конструкція не охоплює (на думку спеціалістів з того ж кримінально-процесуального права) усіх потреб реального правозастосування.

Стаття 31.

Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є невід'ємною складовою права особи на приватне жит-

тя, що охороняється державою, а втручання в його сферу передбачає кримінальну відповідальність.

Закон України «Про телекомунікації» у ст. 9 зазначає, що таємниця телефонних розмов, листування, телеграфної та іншої кореспонденції захищається Конституцією та Законами України. Те ж саме стосується таємниці поштових відправлень, про що йдеться у ст.6 Закону України «Про поштовий зв'язок».

Захист цього права гарантує КПК України, а саме ч. 2 ст. 14: «Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети». Навіть під час кримінального провадження «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування» (див. ч. 1 ст. 14 КПК). При цьому, інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального провадження (див. ч. 3 ст. 14 КПК).

Це право не є абсолютним. У визначених законом випадках з цього обмеження існують винятки, зокрема шляхом використання таких негласних слідчих (розшукових) дій, як:

а) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК);

б) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК);

в) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК).

Подібне втручання у приватне життя особи викликає за собою певні наслідки, коли мова йде про використання одержаної внаслідок легітимного втручання у таємницю спілкування інформації. Забороняється використання таких відомостей для цілей, не пов'язаних із кримінальним провадженням, а також ознайомлення з ними учасників провадження чи будь-яких інших осіб.

Стаття 32.

Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

(положення частини першої статті 32 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012)

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визна-

чених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

(положенню частини другої статті 32 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-пр/2012)

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

За приписами ЦК України зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя як одного з видів особистого немайнового права полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя (статті 270, 271, 301 ЦК).

Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (частина третя статті 269 ЦК).

Особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування.

Сімейне життя – це особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України:

- кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ч. 4 ст. 4 СК);
- ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5 СК);
- регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ч. 4 ст. 7 СК) та інше.

У практичному правозастосуванні неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскі-

льки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб.

Конституційне та законодавче регулювання права на невтручання в особисте та сімейне життя узгоджується із міжнародно-правовими актами.

Так, у статті 12 Загальної декларації прав людини встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист законом від такого втручання або таких посягань.

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (стаття 8).

Міжнародним пактом про громадянські і політичні права встановлено, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію (пункт 1 статті 17).

Інформацією про фізичну особу є відомості чи сукупність відомостей про таку особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (частина перша статті 11 Закону України «Про інформацію»).

За порядком доступу інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом (частина перша статті 20 Закону України «Про інформацію»).

Відкритою є будь-яка інформація, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом (частина друга статті 20 Закону України «Про інформацію»).

Зокрема, відкритою є публічна інформація, крім випадків, встановлених законом, яка відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі вико-

нання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених законом (частина перша статті 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова.

Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом (частина перша, друга статті 21 Закону України «Про інформацію»).

До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження (частина друга статті 11 України «Про інформацію»).

Конституційний Суд України в абзаці першому пункту 1 резолютивної частини Рішення від 30 жовтня 1997 року № 5-зп відніс до конфіденційної інформації про фізичну особу, крім вказаної, ще й відомості про її майновий стан та інші персональні дані.

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що перелік даних про особу, які визнаються як конфіденційна інформація, не є вичерпним.

Згідно ж з Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 положення ч. 1-2 статті коментованої слід розуміти так:

– інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною;

– збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Виходячи зі змісту приписів Законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», у системному зв'язку з положеннями ч. 1-2 статті коментованої, кожен громадянин має право **знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (конфіденційною інформацією).**

Конституцією кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34).

Разом з тим, відповідно до статті 68 Конституції, кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію.

Базуючись на вищевикладеному, ч. 4 статті коментованої передбачено **судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї.** Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Беручи до уваги зазначені конституційні положення, суди при вирішенні справ про захист гідності, честі та ділової репутації повинні **забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку (більш докладно див. Постанову ПВСУ від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).**

Стаття 33.

Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Відносини, що пов'язані зі свободою пересування та вільним вибором місця проживання в Україні, гарантуються Конституцією України і закріплені Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами до неї, іншими міжнародними договорами України, а також Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», який визначає порядок реалізації свободи пересування та вільного вибору місця проживання і встановлює випадки їх обмеження.

Місце проживання – житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини.

Місце перебування – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік.

Вільний вибір місця проживання чи перебування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати.

Свобода пересування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

За приписами ч. 2 статті коментованої громадянин України, о перебуває за її межами має безумовне **право на повернення** у будь-який момент в Україну.

У разі втрати документів, що підтверджують особу і громадянство, дипломатичними представництвами та консульськими установами України в інших державах оформлюється **посвідчення особи на повернення в Україну** (див. Положення про посвідчення особи на повернення в Україну, що затверджене Постановою КМУ від 25 серпня 2004 р. № 1079 зі змінами та доповненнями).

Стаття 34.

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

(положенню частини другої статті 34 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012)

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

(положенню частини третьої статті 34 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012)

За ліберальною політичною традицією під свободою слова визначають право кожної людини на поширення думок, ідей, фактів. Зазвичай це здійснюється через засоби масової інформації без обмежень і перешкоджань з боку влади.

По суті своєї, це право гарантує захист і лежить в основі усіх інших прав та політичних свобод людини.

Слід зауважити, що у країнах з розвинутою економікою свобода слова також виступає показником і гарантом конституційності демократичного ладу в державі.

Щодо приписів Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 див. коментар до ст. 32 Конституції.

Також слід зауважити, що важливою складовою забезпечення свободи слова є необхідність **забезпечувати баланс** між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку.

Отже, це право включає в себе такі складові:

- 1) свободу доступу до інформації;
- 2) свободу поширення інформації;
- 3) свободу формування власної думки, без зовнішнього втручання.

Отже, важливою складовою частиною права на свободу слова є права свободної преси та інших засобів масової інформації, права журналістів.

Відповідно до норм міжнародного права, обмеження на свободу слова повинні відповідати таким вимогам:

- вони повинні строго узгоджуватись з законом;
- мати праведну мету і легітимні цілі;
- повинні бути необхідними і адекватними для досягнення цієї мети.

Закони, які вводять обмеження, мають бути недвозначними і не давати можливості для різних тлумачень. Легітимними цілями вважаються, зокрема, захист репутації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я і моралі. Конституція України забороняє пропаганду соціальної, расової, національної чи релігійної ворожнечі, а також розголос відомостей, які містять державну таємницю. Тимчасові або часткові обмеження також можуть впроваджуватися за рішенням суду.

Слід зауважити, що до реалізації прав на свободу слова мають бути готові і громадяни, і держава в особі своїх посадовців та органів, і суспільство в цілому. Будьмо реалістами – тоталітарне минуле не дозволяє у повній мірі реалізацію цього права належним чином, незважаючи, що із законодавчим забезпеченням цього права в Україні, в принципі, все гаразд.

Краще за Вольтера про свободу слова сказати неможливо: «Мені ненависні ваші переконання, але я віддам життя за те, щоб ви могли їх вільно висловити». Скажіть, чи готові Ви підписатися під ними, а ще краще вислухати такі переконання? Суспільство вже готове переконання висловлювати і формулювати. Слухати – ще ні.

Стаття 35.

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Історично склалося, що відносини, які визначає стаття коментована інакше називають «свободою совісті».

Хоча, у своєму принципі, свобода совісті є поняттям ширшим за **свободу віросповідання**.

Під свободою совісті у загальному визначенні зазвичай розуміють природне право особи на вільне самовизначення своєї особистості у світоглядній сфері буття, що зумовлює духовне становлення, всі сторонній розвиток, самореалізацію.

Свобода же віросповідання визначає право особи сповідати будь-яку релігію чи взагалі ніякої.

Конституційний припис в цьому випадку схожий з приписами ст. 15 щодо ідеології. Також зовнішня відстороненість. Релігійний плюралізм.

Стаття 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначає:

«Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих».

Так само вказаний закон визначає принцип відділення церкви від держави та невтручання держави у справи церкви. При цьому (див. ст. 5 Закону) в Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Так само система освіти в Україні відділена від церкви (ст. 6 Закону).

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Релігійні переконання не є підставою для ігнорування громадянами своїх громадянських обов'язків і виконання зобов'язань перед державою. Зокрема, військовий обов'язок є однаковим як для віруючих, так і для невіруючих. Конституція закріплює рівність усіх громадян і не допускає дискримінації за

ознакою релігії. Єдиною особливістю є те, що для віруючих передбачена можливість заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, коли релігійні переконання не дозволяють воювати (ч. 4 статті коментованої).

В умовах фактично ведення воєнних дій питання **мобілізації** віруючих є нагальним для пояснення. Закон про мобілізацію не врегульовує питання альтернативної служби для віруючих, які не можуть воювати. Проте Мініборони України намагається застосовувати за аналогією існуючі норми статей 9 – 12 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Згідно цієї процедури місцева районна адміністрація приймає рішення про звільнення заявника від призову на військову службу, проте подальший механізм організації саме альтернативної служби поки не визначений.

Так само слід мати на увазі, що у відповідності до приписів Конституції України оголошення **військового стану** є підставою для обмеження конституційних гарантій свободи віросповідання, закріплених як у коментованій статті (так й низки інших прав громадян).

За таких негативних для країни обставин держава вже не може і не зобов'язана забезпечувати віруючих можливістю проходити альтернативну (невійськову) службу, а вправі спрямовувати мобілізованих на свій розсуд – як до війська, так й на іншу необхідну для війська роботу.

Стаття 36.

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності.

Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Коментована стаття визначає право громадян об'єднуватися у різноманітні громадські об'єднання та створювати зазначені об'єднання.

Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Такі організації існують за вітчизняним законодавством у двох формах:

– **громадська організація** – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи;

– **громадська спілка** – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах:

- 1) добровільності;
- 2) самоврядності;
- 3) вільного вибору території діяльності;
- 4) рівності перед законом;
- 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників);
- 6) прозорості, відкритості та публічності.

Більш докладно діяльність цих об'єднань регулює Закон України «Про громадські об'єднання».

Політичною партією вважається особливе добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Україна є країною багатопартійною, її політичні партії зареєстровані згідно з Законом України «Про політичні партії в Україні».

Професійні спілки є добровільними неприбутковими громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за ро-

дом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Більш докладно їх діяльність регулює Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Стаття 37.

Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Стаття коментована є продовженням статті попередньої і визначає наявні обмеження щодо реалізації прав на об'єднання громадян.

У самому загальному вигляді це узгоджується у приписах ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання»:

«Стаття 4. Обмеження щодо утворення і діяльності громадських об'єднань

1. Утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, забороняються.

2. Громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань.

3. Інші обмеження права на свободу об'єднання, у тому числі на утворення і діяльність громадських об'єднань, можуть бути встановлені виключно законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

4. Громадським об'єднанням не можуть надаватися владні повноваження, крім випадків, передбачених законом».

Аналогічні норми містить ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні»:

«Стаття 5. Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підлив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення;
- 9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символики.

(Частина першу статті 5 доповнено пунктом 9 згідно із Законом № 317-VIII від 09.04.2015)

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

(Частина третя статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 835-VIII від 26.11.2015)».

Що стосується профспілок, то за приписами ст. 18 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» передбачено, що діяльність профспілок, їх об'єднань, яка порушує Конституцію України та закони України, може бути заборонена лише за рішенням місцевого суду, а профспілок зі статусом всеукраїнських і республіканських та об'єднань профспілок з відповідним статусом – лише за рішенням Верховного Суду України. **Не допускається примусовий розпуск, припинення, а також заборона діяльності профспілок, їх об'єднань за рішенням будь-яких інших органів.**

Стаття 38.

Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

(положенню частини першої статті 38 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 06.07.99 р. № 7-рп/99)

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття коментована у самому загальному вигляді визначає право громадян України на реалізацію свого **виборчого права**.

Вільна реалізація зазначеного права є однієї з головних ознак демократичності державного устрою та дотримання прав і свобод людини у їх сучасному розумінні.

Саме по собі виборче право є складною суспільно-політичною конструкцією, яка у науці розглядається в **суб'єктивному** та **об'єктивному** значеннях.

Приписи статті коментованої перш за все і розглядають це право в його суб'єктивному значенні, себто нормативно закріплену можливість для громадянина України щодо **участі** чи **рівно й неучасті** у виборах. При цьому реалізація такого права має **активну** (право обирати) та **пасивну** (право бути обраним) складові.

Конституційний Суд у своєму рішенні від 06.07.99 р. № 7-рп/99 визначив таке:

«... положення частини першої статті 38 Конституції України, за яким громадяни мають право «вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», в контексті положень частини другої статті 78 Конституції України треба розуміти так, що громадянину України надано право вільно бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема до Верховної Ради України, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови».

В об'єктивному значенні виборче право визначається цілісною **системою виборчого законодавства**. Це сукупність законів, котрі визначають порядок, принципи та періодичність проведення виборів: Конституція України; спеціальні Закони України («Про вибори народних депутатів України», «Про ви-

бори Президента України», «Про місцеві вибори», «Про Центральну виборчу комісію»); міжнародні правові акти, що регулюють проведення виборів, ратифіковані Україною; нормативно-правові акти конституційного законодавства України; галузеві нормативні акти, що регулюються певні процедури виборчого процесу та інститути виборчого права, зокрема норми адміністративного, трудового, житлового, кримінального, фінансового законодавства.

Ч. 2 статті визначає **рівність права громадян України на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування.**

Право на проходження державної служби надається громадянам України незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань і місця проживання. Але, для її проходження вони мають одержати відповідну освіту і професійну підготовку та пройти в установленому порядку конкурсний відбір, або за іншою процедурою, передбаченою чинними законодавчими й нормативними актами.

Аналогічним чином вирішується питання проходження служби в органах місцевого самоврядування.

Основними нормативними актами, що окрім Конституції регулює ці питання, є Закон України «Про державну службу», Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Стаття 39.

Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

(положенню частини першої статті 39 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 19.04.2001 р. № 4-рп/2001)

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Право на мирне зібрання є одним із важливих прав і свобод особи, що захищається Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 11), згідно з якою її здійснення «не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки».

ки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Слід зауважити, що вітчизняне законодавство, на диво, практично не регулює таке важливе питання. Як звертають увагу правозахисники (не правники, не вчені), цей конституційний припис є по суті єдиним, що хоч якимось чином регулює реалізацію права на мирні зібрання.

Окремого нормативного акту, який стосується права на мирні зібрання, в Україні не прийнято, хоч спроби щодо його прийняття були. До речі, це не залишається поза увагою міжнародних правових інституцій – Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на необхідності прийняття відповідного законодавства в Україні. Але станом на сьогодні на законодавчому рівні не врегульовані правила для всіх учасників мирних зібрань, в тому числі для працівників правоохоронних органів, не передбачені чіткі правила та вичерпний перелік підстав для втручання у реалізацію права на мирні зібрання, не встановлено жорсткі правила, що регламентували б застосування спецзасобів під час припинення зібрань тощо.

Всі ці питання розпоршені по різних нормативних актах, що створює благодатний ґрунт до численних зловживань, порушень прав громадян на реалізацію права на мирні зібрання і необґрунтованого втручання з боку органів влади у проведення зібрань громадян. А також створює перешкоди до належного виконання своїх функцій органами правопорядку.

І це при тому, що за конституційним зверненням МВС України Конституційний Суд у рішенні від 19.04.2001 р. № 4-рп/2001 в мотивувальній її частині зазначив таке:

«Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України.

Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. За Конституцією України (стаття 68) кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватись громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне

сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання.

Тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Такі строки мають слугувати гарантією реалізації цього права громадян. Упродовж цього строку зазначені органи мають здійснити і ряд підготовчих заходів, зокрема, для забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингу, походу чи демонстрації, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей. У разі необхідності органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування можуть погоджувати з організаторами масових зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення тощо.

Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби, згідно з частиною другою статті 39 Конституції України, звернутися до суду для вирішення спірних питань.

Виходячи з положень пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод і що лише судом відповідно до закону може встановлюватись обмеження щодо реалізації права громадян на проведення масових зібрань (частина друга статті 39), Конституційний Суд України дійшов висновку, що визначення строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування з урахуванням особливостей мирних зібрань, їх форм, масовості, місця і часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання».

Ч. 2 статті визначає, що будь-які обмеження такого права на мирні зібрання є винятковою компетенцією суду. Свої рішення щодо обмеження свободи мирних зібрань громадян суд ґрунтує винятково на вимогах закону, керуючись вимогами національної і громадської безпеки і лише з мотивів:

- запобігання заворушенням чи злочинам;
- для охорони здоров'я населення;
- захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 40.

Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів міс-

цевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Коментована стаття встановлює права громадян на звернення. Ці приписи сформульовані у самому забавному вигляді і мають додаткову регламентацію у спеціальному законодавстві.

Ці права мають подвійну природу – право на звернення є важливим конституційно-правовим засобом захисту інших прав і свобод і, одночасно, однією з організаційно-правових гарантій дотримання прав і свобод.

Також слід мати на увазі, що від належного функціонування механізмів реалізації прав громадян на звернення та, в свою чергу, від чіткого й ефективного реагування влади на звернення громадян залежить ефективність і спроможність держави в цілому.

Питання практичної реалізації права на звернення врегульовано Законом України «Про звернення громадян».

Цей нормативний акт покликаний деталізувати та конкретизувати конституційні положення, надає громадянам право звертатися не тільки в органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а й у об'єднання громадян, установи, організації, незалежно від форм власності, на підприємства, в засоби масової інформації, до посадових осіб згідно з їх функціональними обов'язками щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних і особистих прав та законних інтересів чи з метою запобігання або усунення їх порушення.

Стаття 41.

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі

і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Приписи коментованої статті Конституції слід розглядати у системному поєднанні з положеннями ст. 13 (див. коментар до неї). Відповідно до них держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності. Це означає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що власне і визначає у загальному стислому вигляді стаття коментована.

Володіння, користування і розпорядження є триєдина сутність будь-якої форми власності, три його основних правомочності.

Правомочність володіння означає юридично забезпечену можливість власника бути в безпосередньому фактичному (матеріального) зв'язку з предметом володіння, з річчю.

Правомочність користування означає юридичну забезпечену можливість вилучення чи в інший спосіб використовувати корисні властивості предмету володіння, речі для задоволення потреб власника чи інших осіб. Це право може належати не тільки власникам, але й іншим особам на підставі, зокрема, цивільно-правових договорів або адміністративних актів.

Правомочність розпорядження означає юридично забезпечену можливість власника визначити свої дії щодо предмету володіння, речі шляхом знищення, відчуження або передачі її в тимчасове володіння іншим особам.

Лише власник має право одночасно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном.

Стаття коментована до об'єктів власності віднесла також результати інтелектуальної, творчої діяльності.

За приписами статті право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. При цьому ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Також Конституція визначає, що громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Тобто таким чином визначається суспільна функція власності державної та комунальної власності.

За загальним правилом право власності охороняється нормами цивільного, кримінального, адміністративного, конституційного та інших галузей законодавства. При цьому норми права, що спрямовані на охорону права власності, створюють передумови для забезпечення захисту права власності у спеціальному (вузькому) значенні цього поняття.

Поняття «захист права власності» у спеціальному значенні охоплює комплекс правових засобів, які застосовуються судом, уповноваженими на те органами держави або самим власником для забезпечення реалізації і відновлення порушеного суб'єктивного права власності. За своєю суттю захист права власності забезпечується нормами саме цивільного права і саме тими, які спеціально призначені для цього.

Примусове припинення права власності може бути лише за вмотивованим рішенням суду з мотивів суспільної необхідності чи у якості накладення стягнення на предмет володіння. При цьому припинення права власності з мотивів суспільної необхідності можливе за умови попереднього і повного відшкодування його вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Як і всяке право особи, право власності не може бути реалізоване на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, завдавати шкоди навколишньому середовищу, завдавати шкоди біосистемам і природним яkostям землі.

Стаття 42.

Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Серед інших прав і свобод у Конституції України знайшлося місце для відносно нового для наших громадян права – прав на **підприємницьку діяльність**, яка законом не заборонена. Це право базується на загальній свободі підприємницької діяльності, що означає реальні можливості здійснення особою на **власний розсуд і ризик** господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку.

При цьому реалізація цього права здійснюється громадянами як у приватному порядку, в якості самозайнятості, як фізична особа – підприємець, так й у колективному порядку, шляхом об'єднання своїх зусиль і капіталів, через утворення юридичних осіб (кооперативів, підприємств, товариств).

Слід зауважити на важливу роль держави у реалізації цих прав особи. Як зазначив Ковач. А.В. у роботі «Право людини на підприємництво»: «Реалізація права неможлива без активної участі держави. Вона відбувається відповідним способом, з використанням належних засобів та дотриманням умов. Порядок організації реалізації права представляє собою цілий юридичний механізм. Щодо конституційного права на підприємницьку діяльність – він встановлений на законодавчому рівні як процедурно-правовий. Через те, реалізація права на підприємницьку діяльність не зводиться лише до закріплення цього права за суб'єктом, а означає користування правом у регламентованому законодавством процедурно-правовому порядку».

Реалізація права на підприємництво особи делегує для неї **зустрічні зобов'язання** перед державою – як загально-конституційні, що притаманні будь-якій особі (підприємцю зокрема), так й більш вузькі, що визначаються господарським та цивільним законодавством.

Окрім того, держава забезпечує для підприємців конкурентне середовище і може штучно обмежувати монополні явища у підприємницькій середі.

Також під державні обмеження попадають певні види діяльності (повністю чи за умови), а також саме заняття підприємництвом для певних осіб (депутатів, державних службовців, посадових і службових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування тощо).

Також стаття визначає державу підтримку і захист **прав споживачів** (право на споживання продукції і послуг належної якості) як на законодавчому рівні так й через підтримку різним об'єднанням споживачів.

Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Право на працю – важливе конституційне право особи, що виражається у праві на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, захист від незаконного звільнення, що забезпечується державою.

Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою.

Реалізація права на працю створює для особи можливості реалізовувати свої інші права, створює матеріальні можливості для забезпечення свого життя і життя непрацездатних членів своєї родини.

Юридичні гарантії права на працю містяться у чинному законодавстві (в нормах трудового, адміністративного, цивільного, кримінального права). За-

хист трудового права здійснюється державними органами, а також професійними спілками та іншими об'єднаннями громадян.

Важливі соціальні аспекти життя людей регулюються саме нормами трудового права, і тому, саме йому повинна належати провідна роль у реальному забезпеченні соціальних прав працюючих громадян.

Сучасне українське трудове законодавство повинно максимально враховувати міжнародний досвід, який виражено в міжнародно-правових актах. Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана ВР України, згідно зі ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Принцип пріоритету міжнародно-правових норм у сфері праці перед нормами національного законодавства закріплено ст. 8-1 КЗпП України.

Реалізація права на працю є важливим соціально-економічним фактором розвитку держави. Але також й важливою складовою у міждержавних відносинах – глобалізація і розвиток міжнародних економічних зв'язків роблять працю і ринок праці поняттям так само глобальним.

А тому міжнародне регулювання відносин праці є також питанням пріоритетним. В цьому сенсі провідну роль відіграє Міжнародна Організація праці (МОП) і її нормативні акти.

Статут МОП встановлює, що найголовнішою метою її діяльності є міжнародна правотворчість, тобто створення міжнародних трудових стандартів. МОП усього було прийнято 188 конвенцій та 199 рекомендацій. Як джерела міжнародно-правового регулювання, конвенції і рекомендації мають різний правовий статус. **Конвенція** МОП набуває статусу багатосторонньої міжнародної угоди після ратифікації її як мінімум двома державами-членами МОП і з цього моменту накладає певні обов'язки як на країни, що ратифікували її, так і на інші. **Рекомендація** МОП не є міжнародним договором і не підлягає ратифікації. Конвенції та рекомендації охоплюють, по суті, всі основні питання стосовно праці, зайнятості й соціально-трудова відносин. МОП приймає акти у сфері права на працю, заборони примусової праці, права на колективні переговори, зайнятість і працевлаштування, охорони праці, погоджувальні засоби вирішення трудових конфліктів, право працівників на створення професійних організацій, право на страйк.

Стаття 44.

Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Реалізація права особи на працю нерозривно пов'язане із правом на його захист, а відповідно і правом на страйк.

Це право передбачено окрім приписів Конституції й КЗпП України та Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Як зазначено у ст. 17 цього закону страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору. Формами добровільного припинення роботи працівниками є невихід на роботу та невиконання ними своїх трудових обов'язків. Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору у зв'язку з відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу. Страйк може бути розпочато, якщо примирні процедури не привели до вирішення колективного спору або власник ухиляється від примирних процедур чи не виконує угоду, досягнуту в перебігу вирішення колективного трудового спору.

Важливим є принцип, коли ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Також відповідно до ст. 174 КК України встановлено кримінальну відповідальність за такі дії.

Обмеження у реалізації права на страйк встановлюються законом.

Участь у страйку працівників, за винятком страйків, визнаних судом незаконними, не є порушенням трудової дисципліни і не може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності. Відповідно організація страйку, визнаного судом незаконним, або участь у ньому є порушенням трудової дисципліни. Час страйку працівникам, які беруть у ньому участь, не оплачується. Час участі працівника у страйку, визнаному судом незаконним, не зараховується до відповідного робочого стажу.

Стаття 45.

Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Право на працю і право на відпочинок завжди були поруч.

Право на відпочинок є важливим правом особи, оскільки його реалізація стоїть на сторожі її права на життя, здоров'я, поновлення трудових функцій, несе інші соціальні навантаження.

Право на відпочинок у цієї статті розглядається як важливе соціально-правове право особи, а не як фізіологічна потреба живої істоти, хоча це і є складовою вказаного права.

В сенсі державних гарантій право на відпочинок є **проміжком часу**, який необхідний працівникові для відновлення своєї життєві сили, що зумовлює наступне підвищення продуктивності праці і номінальної вартості робочої сили.

Державні гарантії права на відпочинок закріплюються у національному законодавстві про працю, зокрема в Україні у КЗпП та Законі України «Про відпустки». Наразі вони виглядають наступним чином:

а) надання, як правило, через чотири години після початку роботи перерви для відпочинку і харчування (на підприємствах, де через умови виробництва перерву встановити не можна, надається можливість приймати їжу протягом робочого часу);

б) надання вихідних днів;

в) встановлення при цьому тривалості щотижневого безперервного відпочинку;

г) встановлення окремої регламентації роботи у вихідні дні;

д) встановлення святкових (неробочих) днів;

е) надання щорічних відпусток із збереженням місця роботи (посади) і середнього заробітку і додаткових відпустки, до яких не включаються відпустки по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологам;

є) встановлення регламентованої тривалості робочого часу, при цьому для окремих працівників вона скорочується;

ж) при роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину.

Таким чином, зауважимо, що наразі право на відпочинок в Україні (по правді і не тільки) розуміється дещо однобічно – тільки як право мати певні перерви в роботі, окремі з яких оплачуються працівникові. Водночас держава в розвиток своєї конституційної соціальної функції не бере на себе обов'язок розробити і здійснити національну політику у справах відпочинку (що одночасно означає розвиток фізкультури і спорту, туризму, медицини, культури і освіти, соціальної сфери в цілому).

Стаття 46.

Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

В концентрованому вигляді соціальний захист в Україні слід розглядати як систему державних гарантій для реалізації прав громадян:

- на працю і допомогу на час безробіття;
- на підтримання життєвого рівня через перегляд мінімальних розмірів основних соціальних гарантій за умов зростання цін на споживчі товари і послуги;
- на надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей;
- на матеріальне забезпечення при досягненні пенсійного віку, при тимчасовій або постійній втраті працездатності, втраті годувальника тощо.

Певні особливості має соціальний захист окремих категорій громадян: військовослужбовців, інвалідів, державних службовців, ветеранів війни і праці, потерпілих від катастрофи на Чорнобильській АЕС тощо.

Тут мова йде про соціальне забезпечення. Право на соціальне забезпечення (за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, для

виховання дітей тощо) полягає в тому, що держава гарантує надання достатніх коштів громадянам, які через об'єктивні обставини повністю або частково втратили можливість працювати і отримувати винагороду за працю, а також допомоги сім'ям у зв'язку із народженням та вихованням дитини.

Надання соціального захисту завжди тісно пов'язане із **соціальними стандартами** – певними нормативами, які визначають рівень певних соціальних благ і встановлюють державні гарантії їх забезпечення. Будемо відверті – в Україні лише закладаються підвалини того, що у подальшому можна бути називати основою для вітчизняної соціальної стандартизації.

Стаття 47.

Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Право на житло, що його визначає стаття коментована, суттєво відрізняється від того права на житло, яке багато хто загадує з часів радянських.

На відміну того декларованого і значним чином втіленого у життя права **на надання житла** (що було джерелом системи приватизації житла в сучасній Україні) радянської доби, нині держава гарантує таке надання лише окремим категоріям громадян, що називається соціально незахищеним (і житло таке називається **житлом соціальним**).

Державні гарантії для основної решти громадян визначаються зусиллями держави, що спрямовані на таке формування всіх рівнів життя, які нададуть змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду (про ці зусилля більш докладно див. у ст. 48 та коментарі до неї). Ці заходи мають на меті сприяння розвитку ринку житла, підвищення життєвого рівня своїх громадян шляхом проведення ефективної економічної політики, створення можливості для проведення підприємницької діяльності, метою якої є одержання прибутку і, як наслідок, підвищення добробуту населення.

Важливою гарантією права на житло є припис ч. 3 статті, щоб ніхто не був примусово позбавлений житла, інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 48.

Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Загальна декларація прав людини (ст. 25) проголошує, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та членів її сім'ї.

Таким чином, якщо брати за основу вимоги Загальної декларації, то стаття коментована закріплює припис, коли кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Конституція це положення встановлює, але держава в особі законодавчої і виконавчої влади, у тому числі й Президент України як гарант Конституції, до цього часу не визначили, яким саме має бути «достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї», як його забезпечити за умов сьогодення. І свою руку до цього приклав Конституційний Суд (див. коментар до ст. 1 в частині соціальної функції держави).

Реалізувати ці положення тепер важко, але необхідно, бо цього вимагає Основний Закон держави.

Стаття 49.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

(положенню частини третьої статті 49 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002)

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Приписи статті коментованої є дуже важливими, оскільки напряду пов'язанні з правом людини на життя та дозволяє особи реалізовувати також й інші свої права. Деякі правники вважають це складовими національної безпеки України.

Ці права реалізуються через систему державних гарантій і створення цілісної системи закладів з охорони здоров'я (поліклінік, лікарень, аптек), системи підготовки медичних кадрів, галузевих наукових закладів, підприємств фармакологічної продукції та медичної техніки, фінансування і медичного страхування.

Все це планується, створюється і використовується з метою реалізації відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм для потреб громадян.

У відповідності до Рішення Конституційного Суду від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002 зазначимо таке:

«[...]

4. Досліджуючи матеріали справи, Конституційний Суд України дійшов таких висновків.

Термін «безоплатність» (у тексті статті 49 Конституції України – «безоплатно»), офіційне тлумачення якого просять дати народні депутати України, не має самостійного значення. Його зміст визначається або контекстом, або логічним взаємозв'язком слів, у якому він застосовується. У словосполученні «медична допомога надається безоплатно» останнє слово у контексті всієї статті 49 Конституції України означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодовувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі незалежно від часу надання медичної допомоги.

Це цілком відповідає смислу слова «безоплатність»: те, за що не платять, що не оплачується, не потребує оплати; те, за що не береться плата; те, що не отримало ніякої плати, винагороди; те, що має своїми синонімами «неоплатний», «безкорисливий»; те, що має своїм антонімом плату у будь-якій формі. Приклад останнього протиставлення дає в частині другій статті 47 сама Конституція України: «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону».

Зміст поняття «медична допомога» Конституційний Суд України з'ясував шляхом як його граматичного аналізу, так і дослідження правових актів. У лінгвістичному аспекті слово «допомога» означає сприяння, підтримку (фізичну, матеріальну, моральну тощо) в чому-небудь; захист кого-

небудь, порятунок у біді; робити певний вплив, що дає потрібні наслідки, приносить полегшення, користь, у т.ч. і виліковувати; дію, скеровану на підтримку (реалізацію чиїх-небудь запитів або потреб у чому-небудь) за певних обставин.

У правовому значенні термін «медична допомога» вживається у преамбулі, статтях 4, 16, 25, 33, 37, 52, 58, 60, 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи). Статті 33, 35, 58, 67, 68, 77 Основ визначають вузлові складові медичної допомоги (швидка, невідкладна, первинна, спеціалізована, високоспеціалізована тощо). Її дефініція дається у спеціальних словниках понять і термінів Всесвітньої організації охорони здоров'я, визнаних тими ж Основами (стаття 3). У процесі дослідження конституційного припису «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» зміст медичної допомоги з'ясовувався Конституційним Судом України з огляду на відповідні положення Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, ухваленої у Женеві 28 червня 1952 року (статті 1, 2), Європейської Конвенції про соціальну та медичну допомогу, укладеної у Парижі 11 грудня 1953 року (статті 1, 8-17), Європейського кодексу соціального забезпечення, прийнятого у Страсбурзі 16 квітня 1964 року (частина II), Конвенції про медичну допомогу та допомоги у разі хвороби, прийнятої у Женеві 25 червня 1969 року (пункти 1, 3), та одноіменної Рекомендації, ухваленої там же і того ж дня (статті 7-12, 34), Європейської соціальної хартії, підписаної у Страсбурзі 3 травня 1996 року (статті 11-13), та інших міжнародних документів.

Отже, термін «медична допомога» широко вживається у національному законодавстві України, є певні його визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я, науковців, медичних університетів й академій, про суперечливість висновків яких йшлося у попередньому пункті. Цілісна правова дефініція цього поняття у законах України відсутня, а тому потребує нормативного врегулювання, що виходить за межі повноважень Конституційного Суду України.

Разом з тим поданий вище аналіз термінів «безоплатно» і «медична допомога» у системному зв'язку з іншими аналогічними поняттями, що застосовуються в Конституції України, законах України, міжнародних договорах, дає можливість дійти висновку щодо загального змісту безоплатної медичної допомоги. Він полягає у відсутності для всіх громадян обов'язку сплачувати за надану їм у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медичну допомогу як у момент, так і до чи після її отримання. Словосполучення «безоплатність медичної допомоги» означає неможливість стягування з громадян

плати за таку допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я у будь-яких варіантах розрахунків (готівкою або безготівкових): чи у вигляді «добровільних внесків» до різноманітних медичних фондів, чи у формі обов'язкових страхових платежів (внесків) тощо.

На підставі дослідження Конституційний Суд України вважає, що частина перша статті 49 Конституції України закріплює право кожного на медичне страхування, тобто не обов'язкове, а добровільне медичне страхування громадян. Стосовно державного медичного страхування, то його запровадження не суперечитиме конституційному припису «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» лише у тому разі, коли платниками обов'язкових страхових платежів (внесків) будуть організації, установи, підприємства, інші господарюючі суб'єкти, які займаються підприємницькою діяльністю, державні фонди тощо. Стягнення таких платежів (внесків) з громадян у системі державного медичного страхування не відповідатиме конституційному положенню, що тлумачиться, оскільки буде однією з форм оплати за надання їм допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Не забороняє вказане положення і можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги (за термінологією Всесвітньої організації охорони здоров'я – «медичних послуг другорядного значення», «парамедичних послуг»), у зазначених закладах за окрему плату. На це вже зверталась увага у Рішенні Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98. Перелік таких платних послуг не може вторгтися у межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до вимог пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України має встановлюватись законом.

Конституційний Суд України вважає неприйнятними з позицій припису частини третьої статті 49 Конституції України, що тлумачиться, пропозиції окремих державних органів щодо необхідності встановлення якихось меж безоплатної медичної допомоги у вигляді її гарантованого рівня, надання такої допомоги лише неспроможним верствам населення чи «у рамках, визначених законом» тощо. Це суперечить положенням статті 3, частини третьої статті 22 та низки інших статей Конституції України. Безоплатна медична допомога, передбачена Конституцією України, повинна надаватись всім громадянам у повному обсязі, тобто задовольняти потреби людини у збереженні або відновленні здоров'я.

Дія положення «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» поширюється на всі такі заклади,

які перебувають у державній (незалежно від відомчого підпорядкування) або комунальній власності і фінансуються з бюджетів будь-якого рівня.

Стаття 49 Конституції України поряд з закріпленням гарантії на надання безоплатної медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я містить й інші норми, зокрема про право кожного на охорону здоров'я, медичне страхування, обов'язок держави створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, сприяти розвитку лікувальних закладів усіх форм власності тощо. Розглядаючи у світлі таких положень питання щодо можливості солідарної участі населення у додатковому фінансуванні галузі охорони здоров'я, порушене суб'єктом права на конституційне подання, Конституційний Суд України зазначає, що безоплатність медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я не виключає такої можливості через фінансування цієї галузі за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, у тому числі і шляхом створення лікарняних кас (спілок, фондів), діяльність яких має бути врегульована законом.

Джерелами таких додаткових надходжень на фінансування галузі охорони здоров'я в цілому можуть бути і встановлені законом офіційні прямі платежі населення за медичні послуги другорядного значення, і відомчі асигнування на утримання медичних закладів, і надходження від проведення благодійних акцій і заходів, і кошти міжнародних програм гуманітарної допомоги, і пожертвування громадських, релігійних благодійних організацій та меценатів, і страхові внески роботодавців у системі обов'язкового державного медичного страхування, і фінансування компаній-організаторів добровільного медичного страхування, і ресурси нагромаджувальних програм територіальних громад, і державні медичні позики тощо.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 51, 63, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» треба розуміти так, що у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги.

Поняття медичної допомоги, умови запровадження медичного страхування, у тому числі державного, формування і використання добровільних меди-

чних фондів, а також порядок надання медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг мають бути визначені законом.

[...]».

Як складову права на охорону здоров'я (додатково див. ст. 45 та коментар до неї) Конституція розуміються державні гарантії, що забезпечують розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Приписи статті коментованої слід розглядати у системному взаємозв'язку із положеннями ст. 16 (див. коментар до неї).

Забезпечення реальної безпеки середовища обітання, придатного для життя і здоров'я довкілля, забезпечення народжуваності і збереження генофонду нації є важливою функцією держави, що надає можливості особі для реалізації прав, що вказані у ч. 1 статті, включаючи законодавчо забезпечену і практично спроможну можливість компенсації і відшкодування у разі порушень чи недотримань.

Ч. 2 статті визначає рівень інформаційної обізнаності населення про реальне становище в Україні із безпекою довкілля, що включає в себе окрім глобальних «екологічних» інформаційних повідомлень, більш «камерну» інформацію – наприклад про склад харчових продуктів з магазину чи води з крану; про можливість купатися в озері неподалік від дому або про наявну небезпеку чи безпеку АЗС збудовану у 50 метрах від цього ж будинку. І при цьому мова йде про наявність інформації (в прямому сенсі цього словосполучення), про її доступність (її оприлюднення тощо), можливість її збирання і розповсюдження, неможливість її обмеження чи скорочення, вибірковість її змісту.

Стаття 51.

Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття коментована визначає загальні принципи шлюбних та сімейних відносин, що базуються на фундаментальному принципі рівності всіх індивідів, зокрема рівності гендерної (див. ст. 24 та коментар до неї), себто чоловіка і жінки у такому важливому питанні, як створення сім'ї (як через побудову шлюбних відносин, так й у позашлюбному варіанті).

Більш докладно ці питання регулює сімейне законодавство і перш за все Сімейний кодекс України.

Українське поняття «шлюб» має загальнослов'янське походження від понять «слюб», «слюбитися», що означає поєднання у любові. У своєму сучасному визначенні має соціально-правовий сенс – сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Побудова шлюбу базується окрім принципа рівності на **вільному виборі**, тобто взаємна згода чоловіка і жінки передбачає, що ніхто із них **не може бути примушений** до укладення шлюбу. Не допускається будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг при одруженні і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставленні до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Сутність шлюбу визначається **рівнем розвитку суспільних відносин**. За радянських часів визнавалась лише сім'я, що побудована на офіційному шлюбі, яка є «ячейкою держави». Наразі (за умови наявних позашлюбних сімей – їх ще абсолютно необґрунтовано вважають **цивільним шлюбом**, одностатевих сімей) під шлюбом можна розуміти сімейний союз, що закріплений законом чи культурними і історичними (набутими) традиціями.

Шлюб здійснюється для утворення сім'ї, народження дітей, спільного проживання і утворення спільної власності.

На сьогодні офіційний український шлюб формується за формальною європейською традицією і визначає союз жінки і чоловіка, що можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі (одноженство, моногамія), право на повторний шлюб вони мають після припинення попереднього шлюбу. Не можуть перебувати у шлюбі особи, які є родичами прямої лінії споріднення,

рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра, двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця, усиновлювач та усиновлена ним дитина.

У стосунках «батьки – діти» також прослідковується принцип взаємності, рівності і справедливості, оскільки в ідеалі батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а свою чергу повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Шлюб і сімейні відносини знаходяться під охороною і піклуванням держави через систему державних гарантій.

В Україні ще за радянською інерцією приділяється достатня увага законодавчому регулюванню сімейних відносин, державній підтримці та соціальному захисту сім'ї, приймається багато нормативно-правових актів, які спрямовані на реалізацію державної сімейної політики. Держава спрямовує певні зусилля на формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, вихованні нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу.

Гірше ситуація зі створення сприятливих умов для повноцінного морально-психологічного, соціального, культурного і духовного розвитку сім'ї, взаємовідносин поколінь: формування реальних засад соціального і правового захисту сімей з дітьми, дітей–сиріт, дітей–інвалідів.

Стаття 52.

Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття коментована є логічним продовженням статті 51 (див. коментар до неї) з нахилом у забезпечення **прав дитини**.

Приписи статті урівнюють права дітей у їх суспільних, соціальних та інших відносинах незалежно від обставин народження та їх походження.

Базовим документом, спрямованим на захист дітей є **Конвенція ООН про права дитини**, яка була прийнята та відкрита для підписання та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року.

Текст Конвенції про права дитини готувався, обговорювався та узгоджувався більше десяти років.

Зазначена Конвенція ООН про права дитини в правовому сенсі це угода між країнами. Цей особливий документ було ратифіковано 191 країною світу. Держави-сторони взяли на себе **обов'язок поважати і забезпечувати всі права дитини**, передбачені Конвенцією. Конвенція визнає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку.

Конвенція ООН про права дитини набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 року і з цього часу є частиною національного законодавства.

Правовий статус дитини, окрім Конституції України, визначають ряд законів і підзаконних нормативних актів, які забезпечують розвиток дітей, встановлення гарантій і пільг для всіх дітей України.

В Законі України «Про громадянство України» зазначено, що «дитина – особа віком до 18 років». В цивільному та сімейному законодавстві України поняття особи, що не досягла 18 років визначається поняттями «**малолітньою**» та «**неповнолітньою**».

Відповідно до Цивільного кодексу України малолітньою є особа, яка не досягла 14 років та наділена частковою дієздатністю. **Малолітні** мають право:

- самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

- здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Неповнолітньою є фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та наділена неповною дієздатністю.

Неповнолітні особи крім правочинів, що можуть вчиняти малолітні особи, мають право:

- самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами;

- самостійно розпоряджатися майном, яке вони придбали на свій заробіток, стипендію чи дохід, за винятком нерухомих речей і транспортних засобів;

- з 16 років вправі влаштуватись на роботу;

- самостійно здійснювати права автора творів науки, літератури, мистецтва, права на об'єкти промислової власності чи власності на інші результати своєї творчої діяльності, що охороняються законом;

- бути учасниками та засновниками юридичних осіб;
- за нотаріально посвідченою згодою батьків здійснюють угоди стосовно транспортних засобів або нерухомого майна, яке їм належить;
- за згодою батьків розпоряджатися коштами, що внесли інші особи на їхнє ім'я в банківські установи.

Окрім вищеперелічених прав іншим законодавством України передбачені також і інші права своїх маленьких громадян, що узагальнено виглядають так:

- бути вислуханим і почутим батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також з питань сім'ї;
- мати у своїй власності на майно, придбане батьками або одним з них для забезпечення розвитку, навчання та виховання (одяг, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання);
- висловити свою думку щодо способу управління її майном та на відшкодування матеріальних збитків за шкоду, завдану її майну;
- з 14 років брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання, а також і на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними;
- з 16 років змінити своє прізвище та ім'я у порядку, встановленому законом;
- з 14 років вільно самостійно пересуватися по території України і вибирати місце перебування;
- з 16 років вільно самостійно виїжджати за межі України;
- з 6 до 18 років об'єднуватися у дитячі громадські організації;
- з 14 до 35 років об'єднуватися у молодіжні організації;
- противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї;
- звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а з 14 років – безпосередньо до суду.

Закон України «Про охорону дитинства», на виконання Конвенції про права дитини, забезпечує розширення соціально-правових гарантій дітей, дотримання прав щодо фізичного, інтелектуального розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав і законних інтересів дитини в Україні, забезпечує кожній дитині усі права, які визначені у цій Конституції.

З урахуванням особливостей і дитячих можливостей, відносній їх беззахисності перед світом, безвідповідальністю дорослих, байдужості суспільства

особлива увага має приділятися захисту від насильства над дитиною та її експлуатації.

30 вересня 1990 року ООН було прийнято Всесвітню Декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 10 травня 2002 року – Декларацію та План дій «Світ, придатний для життя дітей». 5 жовтня 2000 року Верховною Радою України ратифіковано Конвенцію МОП «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» № 182.

Стаття 53.

Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

(положенням частини третьої статті 53 «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» у контексті частин першої, другої, четвертої зазначеної статті дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-пн/2004)

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

В загальному сенсі правом на освіту вважається право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для її нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства.

Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав виокремлює такі основні ознаки права на освіту: наявність, доступність (недискримінація, фізична і економічна доступність), прийнятність і адаптованість освіти, а

також дає вказівки про те, що «право на освіту може здійснюватися лише за наявності у викладачів та учнів академічної свободи».

Освіта є питанням складним, вибудовується з історичних традицій, вражає своєю різноманітністю та підходами, національними особливостями. Все це доволі важко приводиться до загального знаменника.

Основним каменем спотикання освіти України є те, що вона досі на перехідному етапі від освіти радянського типу до освіти національної, як частини освіти загально-європейської.

Окрім Конституції в Україні ці питання регулюють Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту».

Узагальнено право на освіту в Україні забезпечується:

- доступністю та безоплатністю;
- розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;
- відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- різними формами навчання – очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

За рішенням Конституційного Суду від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 «...Конституційний Суд України виходить з того, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (статті 1, 3 Конституції України).

4.1 Освіта визнається однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства.

Право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства. Освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів.

За положеннями статті 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному (частина перша); держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (частина третя). Право на

освіту гарантується кожній людині на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України. Визнання права кожної людини на освіту відповідає, зокрема, Загальній декларації прав людини (стаття 26), Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права (стаття 13).

[...]

4.2 Розглядаючи порушені у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України вважає, що при тлумаченні терміна «доступність» стосовно освіти в державних і комунальних навчальних закладах слід виходити із граматичного визначення слова «доступність» як «доступ для всіх отримати, користуватись, придбати щось», «відповідність силам, здібностям, можливостям кого-небудь».

Системний аналіз положень Конституції України, в яких вживається термін «доступність», дає підстави для висновку, що поняття «доступність освіти» у частині третій статті 53 Конституції України означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. При цьому необхідно зазначити, що доступність дошкільної і загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права. Доступність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах полягає у створенні державою відповідних умов для їх функціонування і розвитку, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності, профілю навчання.

Таким чином, виходячи із змісту поняття «доступність», яке вживається у положеннях Основного Закону України, відповідних законах про освіту, інших нормативно-правових актах, Конституційний Суд України вважає, що доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості реалізувати це право.

4.3 Аналізуючи положення статей Основного Закону України де вживається термін «безоплатність», а також виходячи з тлумачення цього терміна в Рішенні Конституційного Суду України від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002 (справа про безоплатну медичну допомогу) Конституційний Суд України дійшов висновку, що «безоплатність» зазначених у положеннях частини третьої статті 53 Конституції України рівнів освіти у державних і комунальних навчальних закладах слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освіт-

ні послуги, відповідно до державного стандарту в межах тих видів освіти, безоплатність яких визначена у цих положеннях. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності.

Безоплатність здобуття громадянами освіти забезпечується фінансуванням навчальних закладів цих форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань згідно з визначеними законами та іншими правовими актами нормативами їх фінансового і матеріально-технічного забезпечення, що, однак, не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту.

[...]

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 63, 67, 69 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. В аспекті конституційного подання положення частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» у контексті частин першої, другої, четвертої зазначеної статті необхідно розуміти так:

– доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права;

– безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України

Виходячи з положень частин другої, третьої статті 53 Конституції України, за якими повна загальна середня освіта є обов'язковою і безоплатною, витрати на забезпечення навчально-виховного процесу в державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах здійснюються на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі.

Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (частина четверта статті

53 Конституції України в межах обсягу підготовки фахівців для загальноосвітніх потреб (державного замовлення).

[...].»

Також приписи статті визначають державні гарантії щодо права на освіту мовами національних меншин України.

Стаття 54.

Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Стаття коментована визначає особливі права особи, які відносно недавно почали визначатися на законодавчому рівні, а саме право на вільний доступ до культурних цінностей (ці права належить до так званого третього покоління прав людини).

Дуже часто це право пов'язується зі свободою творчості та захистом інтелектуальної власності.

Загальна декларація прав людини у ст. 27 закріплює право кожного вільно брати участь у культурному житті суспільства, захоплюватись мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

Саме у такому вигляді Конституція і регулює цю сферу прав людини в Україні.

Заохочення та захист культурних прав людини є завданням спеціалізованої міжнародної організації, що знаходиться під егідою ООН, – ЮНЕСКО. До компетенції цієї організації входить захист права на освіту, права на використання наукових досягнень, права на безперешкодну участь у культурному житті та інші повноваження.

ЮНЕСКО видала низку рекомендацій щодо закріплення та гарантій здійснення культурних прав. Вони знайшли своє відображення і під час прийняття Конституції України.

У ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права закріплено право на захист моральних та матеріальних інтересів особи, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями і творами автором яких вона є. А держава повинна вживати заходів для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури. Держави повинні заохочувати розвиток міжнародних контактів та співробітництва у науковій та культурній галузях. Обов'язком держави є також повага і захист свободи, яка безумовно необхідна для наукових досліджень і творчої діяльності.

Також, безумовно важлива свобода літературної, художньої наукової і технічної творчості, що має загальний характер. У відповідності до приписів статті коментованої цією свободою володіють і користуються усі громадяни, а не тільки особи творчих професій (професійні митці – письменники, музики, художники тощо). Кожен має право на творче самовираження.

Хоча творчість як така властива всім видам праці, занять і самовираження, але найглибше вона притаманна заняттям у сфері інтелектуальної, духовної діяльності, саме тому стаття коментована також визначає, що **свобода творчості** гарантується захистом інтелектуальної власності громадян, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

При цьому ці інтереси виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності і тому право на результати інтелектуальної, творчої діяльності гарантується законодавчо. Наприклад, заборонено використовувати або поширювати без згоди авторів результати їх інтелектуальної, творчої діяльності, за винятками, які встановлені законом.

Захист прав **інтелектуальної власності** займає чільне місце серед інших немайнових прав особи. Безпосередніми об'єктами права інтелектуальної власності є твори науки, літератури й мистецтва, винаходи, моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт та інші здобутки інтелектуальної праці.

Високі вимоги щодо **збереження об'єктів культурної спадщини**. За стандартами ЮНЕСКО культурна спадщина поділяється на матеріальну та нематеріальну культурну спадщину.

До **нематеріальної** культурної спадщини відносять ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами

й у деяких випадках окремим особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їхньої історії і формує у них почуття самобутності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини.

Базовим документом з охорони цього виду культурної спадщини є Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003, до якої Україна приєдналася 06.03.2008. Для цілей цієї Конвенції до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку.

Нині до **національного переліку України** включено 6 елементів нематеріальної культурної спадщини:

- Опішнянська кераміка;
- Косівська мальована кераміка;
- Кролевецькі ткани рушники;
- Культура хліба (Хлібна культура і традиції);
- Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX – XXI ст.

У січні 2015 року включено новий елемент «Козацькі пісні Дніпропетровщини».

Включення елементів до Національного переліку здійснюється на підставі рішення Експертної ради Міністерства культури України, до складу якої входять відомі фольклористи та етнографи.

У 2013 році до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО було включено «Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX – XXI ст.».

За стандартами ЮНЕСКО до матеріальних об'єктів культурної спадщини у відповідності до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 відносяться:

- пам'ятки:
  - твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;
- ансамблі:

групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

– **визначні місця:**

твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

До культурної спадщини відноситься також: **вміст** бібліотек, музеїв, архівів.

До охоронюваних об'єктів матеріальної культури належать також **архітектурні будівлі**: церкви, монастирі, замки, палаци та інші культурні та архітектурні пам'ятники.

До **списку ЮНЕСКО** входить нині 7 матеріальних об'єктів культурної і природної спадщини:

1. Софійський собор, Києво-Печерська Лавра, церква Спаса на Берестові.

Саме списком ці три пам'ятки були внесені до світової спадщини ЮНЕСКО 1990 року.

2. Історичний центр Львова.

Під цим терміном мається на увазі перший район Львова, де було засновано місто, яким воно довгий час обмежувалося і звідки розвивалося. Йдеться про територію, розташовану в улоговині між пагорбами.

Був внесений до Списку світової спадщини ЮНЕСКО наприкінці 1998 року.

3. Резиденція митрополитів Буковини і Далмації

Єдина зі споруд освітнього значення, внесена до списку ЮНЕСКО. А вже сьогодні у резиденції базується Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича.

Внесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО 28 червня 2011 року.

4. Дуга Струве

Геодезичний об'єкт (дуга меридіану) довжиною 2821,833 км, була позначена геодезистами за допомогою 265 триангуляційних вимірювальних пунктів. У XIX столітті вона служила для визначення параметрів Землі, її форми та розміру. Перетинає кордони 10 держав, починаючись в околицях Хаммерфеста в Норвегії і завершуючись в українській Старій Некрасівці неподалік Ізмаїла. Всього на території України нині розташовані чотири геодезичних пункти дуги: «Катеринівка», «Фельштин», «Баранівка» і «Старо-Некрасівка». Всього на сьогодні зберіглося 34 геодезичних пункти дуги.

Дугу Струве було внесено до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО 2005 року.

5. Букові праліси Карпат

Масив, що складається з десяти окремих лісових масивів, які розташовані вздовж осі завдовжки 185 км. Простягається від Рахівських гір та Чорногірського хребта в Україні на захід Полонинським хребтом до гір Буковські Верхи та Вигорлат у Словаччині.

Понад 70% цих пралісів розташовані в Україні. Загалом «Букові праліси Карпат» займають площу майже 78 тисяч гектарів.

Внесено до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО 2007 року, у 2011 році до пам'ятки додані букові ліси Німеччині.

6. Дерев'яні церкви Карпат

Загалом внесено до Списку 16 українських церков. 8 із них розташовані в Польщі і 8 в Україні. Церкви представляють такі типи архітектури: гуцульський (Україна), галицький (чотири Україна і дві на території Польщі), бойківський (дві в Україні та одна в Польщі) і лемківський (всі п'ять на території Польщі)

На території України розташовані такі вісім храмів: дві Церкви Святого Духа (у Рогатині на Івано-Франківщині та у селі Потелич Жовківського району на Львівщині), Церква Собору Пресвятої Богородиці (село Матків, Турківський район, Львівщина), Церква Святої Трійці (Жовква, Львівська область), Церква святого Юра (Дрогобич, Львівщина), Церква Різдва Пресвятої Богородиці (село Нижній Вербіж Коломийського району на Івано-Франківщині), Церква Вознесіння Господнього (селище Ясіня Рахівського району на Закарпатті), Церква святого Михайла (село Ужок Великобerezнянського району на Закарпатті).

Внесено до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО у 2013 році.

7. Херсонес Таврійський

Херсонес був заснований 422–421 рр. до н. е. грецькими вихідцями з Гераклеї Понтійської як грецька колонія на північному узбережжі Чорного моря і за античної доби став важливим торговельним, ремісничим і політичним центром південно-західного узбережжя Криму.

У часи Київської Русі це місто було відомо під назвою Корсунь. Саме тут, за переказами, прийняв християнство князь Володимир перед тим, як охрестити всю київську державу.

Саме руїни Херсонесу були зображені на першій версії української одгнривневої купюрі.

Знаходяться в нині окупованому Росією Севастополі.

Внесено до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО у 2013 році.

Наразі в Україні в якості кандидатур до списку готуються ще 15 об'єктів культурної і природної спадщини.

Стаття 55.

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

(положенню частини першої статті 55 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.97 р. № 9-зп)

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

(положенню частини другої статті 55 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.11.97 р. № 6-зп)

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

(статтю 55 доповнено новою частиною четвертою згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII, у зв'язку з цим частини четверту, п'яту вважати відповідно частинами п'ятою, шостою)

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

(частина п'ята статті 55 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Коментована стаття визначає беззаперечне право особи на захист своїх порушених прав і свобод.

У загальному вигляді ці права особи сформульовані у заключній частині (нараз ч. 6) статті і визначають будь-яку форму захисту своїх прав і свобод на вибір особи, за умови легітимності вибраного способу.

В цілому стаття коментована визначає такі форми захисту порушених прав і свобод особи:

1. Судовий

2. Позасудовий

Судовий захист порушеного права чи свободи особи є основною державною гарантією дотримання і охорони прав і свобод, а також у свою чергу одним і цих самих фундаментальних прав особи. З одного боку юрисдикція судів розповсюджується у на усі правовідносини, з іншого боку будь-яка особа має змогу і право на звернення до суду любого рівня і виду судочинства, до **Конституційного Суду** тощо (норма про звернення до Конституційного Суду є новелою у зв'язку з судовою реформою в Україні 2016 року).

Позасудовий захист передбачає можливість для особи в цілях захисту порушених прав і свобод звертатися з вимогами безпосередньо до порушника або шляхом звернення із заявами чи клопотаннями до компетентних органів та державних і недержавних установ, включаючи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Не виключаються і способи **самозахисту** – наприклад право притримання речі боржника у цивільному праві і аж до способу фізичного самозахисту при застосуванні необхідної оборони свого життя чи здоров'я або життя чи здоров'я іншої особи.

Позасудові способи не виключають і не заважають чи утруднюють судовий спосіб захисту порушених прав і свобод.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.97 р. № 9-зп: « [...]»

Пленум Верховного Суду України в постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 дав роз'яснення про підвідомчість судам усіх спорів про захист прав і свобод громадян.

Наведене свідчить про наявність неоднозначного застосування частини першої статті 55, статті 64 та частини другої статті 124 Конституції України, що відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є підставою для їх офіційного тлумачення.

[...]

2. Частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист.

Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене.

Таким чином, положення частини першої статті 55 Конституції України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так й інших прав та свобод людини і громадянина.

Частина перша статті 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, які виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією Україною Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Рим, 1950 рік), що згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

[...]

На основі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

2. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

[...].»

У відповідності до Рішення Конституційного Суду України від 25.11.97 р. № 6-зп:

«... Головним обов'язком держави, згідно зі статтею 3 Конституції України, є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (стаття 8 Конституції України).

[...]

Ні стаття 55 Конституції України, ні глава 31-А Цивільного процесуального кодексу України не визначають, які саме рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади і місцевого самоврядування чи посадових і службових осіб можуть бути оскаржені, і встановлюють принцип, відповідно до якого в суді можуть оскаржуватися будь-які рішення, дії та бездіяльність. Тим самим

створено механізм реалізації конституційного права особи на судовий захист прав і свобод людини і громадянина. Звідси випливає, що Конституцією України гарантовано і забезпечено кожній людині і громадянину право на звернення до суду за захистом своїх прав чи свобод.

[...]

Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Згідно зі статтею 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

[...]

На основі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 61, 63, 67 та 69 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Частину Другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність).

Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду.

[...].»

Новелою ч. 5 статті є поточна редакція, що здійснена внаслідок законодавчого забезпечення судової реформи в Україні 2016 року. За приписами цієї частини статті у разі вичерпання національних засобів захисту порушених

прав і свобод особа може спрямувати свої претензії і скарги до компетентних міжнародних інституцій, членом яких є Україна.

Стаття 56.

Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Стаття коментована є логічним продовженням статті попередньої (див. коментар до ст. 55), оскільки відшкодування спричиненої шкоди є одним зі способів захисту порушених прав і свобод. Як загальний принцип.

Але стаття визначає його у більш вузькому діапазоні – мова йде про **шкоду, що заподіяна незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.**

Як загальний принцип, цей вид захисту порушених прав і свобод особи є особливим видом державних гарантій, що здійснюються у вигляді самообмеження держави у своїх владних повноваженнях через правову систему противаг та стримувань, запобігань проявам свавілля своїх службовців і порушень приписів законодавства.

Така система є в свою чергу мірилом ступеня демократичності держави, укріплює престиж державної влади в очах своїх громадян, визначає прихильність до втілення принципів гуманізму, справедливості, верховенства права.

Одночасно ця інституція надає можливість суспільству та окремим особам здійснювати громадський контроль за діями держави, її органів, інших представницьких органів, службових і посадових осіб.

З виписанням загального принципу відповідальності держави немає проблем і норма статті коментованої є тому підтвердженням. Проблеми є у подальшому унормуванні та конкретизації цих конституційних приписів. І питання є і для законодавця, і для правозастосування, і для вченого-правника.

Інститут відповідальності держави знайшов відображення у нормах цивільного права. Наприклад, загальні норми відповідальності за спричинену шкоду встановлені ст. ст. 1166, 1167, 1174, 1176 ЦК. При цьому останні статті передбачають, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу міс-

цевого самоврядування під час здійснення нею своїх повноважень: або шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт відшкодовується незалежно від вини особи, що вчинила таке діяння.

Але ці норми, що містять загальні принципи, не надають переліку узагальнених підстав та умов для цивільно-правової відповідальності за шкоду (майнову та немайнову), завдану державними органами та їхніми службовими, посадовими особами.

Це утруднює правозастосування, оскільки держава, як учасник цивільних відносин, має певні особливості та специфіку. Це виявляється у тому, що заподіяння шкоди громадянам та юридичним особам завдають державні органи та органи місцевого самоврядування (їх службові, посадові особи) в процесі виконання ними своїх публічно-правових функцій. І при цьому можливі негативні наслідки (майнового й немайнового характеру) виникають, як правило, у результаті незаконних владних приписів. В свою чергу, з урахуванням компетенції цих органів, зазначені приписи обов'язкові для виконання.

Таким чином, об'єктивно ситуація виглядає несприятливо – з одного боку правовідносин виступає держава і її інтерес, що обумовлений діяльністю держави з метою підтримання організації суспільних, соціально-економічних, інших відносин та правопорядку, а з іншого боку є окрема особа, соціальна група чи суспільство в цілому і цей інтерес обумовлюється доволі ефемерним чином, а саме суспільними потребами (соціальними, матеріальними та іншими).

Отже, правоздатність держави України як суб'єкта цивільних правовідносин порівняно з правоздатністю громадян і юридичних осіб має низку істотних відмінностей, які явно утруднюють правові змагання. Наприклад, користування владними функціями навіть за умови участі у цивільно-правових відносинах на засадах рівності, або наявність правового імунітету у певних правовідносинах.

Окремі питання, коли особа довела в суді порушення своїх прав і свобод та отримала відповідний судовий вердикт. Проблема отримання за рахунок будь-якого бюджету хоч щось – це реально проблема. І не тільки у практичній площині. Тут ще багато запитань до науковців і законодавців у плані вироблення узагальнених підходів для вирішення всіх проблем в цілому.

А станом на зараз відсутність ефективних засобів відновлення порушених прав призводить до того, що постраждали від зловживань владою громадяни

змушені звертатися до міжнародних органів і, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Статистика судової практики невблаганна і вкрай невтішна.

Стаття 57.

Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Стаття коментована наповнює логікою і належним змістом відомий постулат: «Незнання законів не звільняє від відповідальності».

Недарма конституційний припис починається не з вимоги, а з гарантії. Тобто, вимозі про права, обов'язки і всьому, що навколо них, передує право обізнаності. Держава гарантує, що особа буде мати можливість знати все про свої права і про свої обов'язки. Саме такі гарантії і репрезентує ч. 1 статті.

Як відомо, обізнаність про права і обов'язки (свої і чужі) приходять через обізнаність з приписами законів і інших нормативно-правових актів. В сенсі статті коментованої будемо розглядати обізнаність з цими актами якнайширшої аудиторії, можна сказати суспільства в цілому. На відміну від обізнаності спеціальної – при підготовці спеціалістів з права, або фахівців в окремих галузях і сферах життєдіяльності.

В такому випадку фактично єдиним способом є процедура **оприлюднення** законів і інших нормативних актів. При цьому у процесі оприлюднення закони і інші нормативні акти набувають дуже важливу ознаку – вони стають **чинними**, інакше кажучи набувають законну силу.

Така процедура у законотворчості має назву **промульгація**. Це походить від латинського слова *promulgatio*, себто публічно проголошено. В сучасних умовах визначає дію, що надає правовому акту загальнообов'язковий характер.

Конституція визначає цей принцип у двох приписах (ч.ч. 2 і 3 статті). Ч. 2 передбачає, що всі закони і інші нормативні акти мають бути оприлюднені у порядку визначеному законом. Ч. 3 визначає, що порушення припису ч. 2 спричиняє **нечинність** нормативних актів. Таке собі формулювання «від противного».

Далі не все так гладко. З імплементацією цього принципу у практичну площину не все гаразд. На цей час питання оприлюднення нормативно-правових актів регулюються Указом Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 року № 503/97, хоча частиною другою згаданої статті Конституції України передбачено, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Не у тому справа навіть, що указом, а не законом, а у тому, що таке Указ Президента і що таке Закон України. По суті інститут указів покликаний вноرمовувати тимчасові прогалини у законодавстві, реалізуючи президентські повноваження. Питання, чому досі прогалину цю «закриває» з 1997 року Указ Президента (і Президент цей до слова вже не при справах)? З урахуванням часу його прийняття, Указ цей так собі регулює вкрай важливі правовідносини, через відсутність важливих положень і неможливості вносити до нього зміни. Необхідність розробки проекту та прийняття такого Закону пов'язана також з тим, що його відсутність може призвести до порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Практика Європейського суду свідчить – вимоги до законів, що визначають права і обов'язки громадян, є доведення їх до відома громадян, тобто офіційне оприлюднення. Іншими словами, не забезпечивши належного оприлюднення нормативно-правових актів держава порушуватиме права і свободи громадян.

Стаття 58.

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

(положенню частини першої статті 58 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 09.02.99 р. № 1-рп/99)

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

*(положенню статті 58 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.05.97 р. № 1-зп)
(положенню статті 58, з урахуванням вимог пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000)*

Як відомо закони та інші нормативно-правові акти діють у часі, просторі і за колом осіб.

Стаття коментована загальним чином визначає дію законів і інших нормативно-правових актів в часі.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду від 09.02.99 р. № 1-рп/99 тлумачення загального правового принципу про неприпустимість зворотної дії законів і інших нормативно-правових актів виглядає таким чином:

«2. В регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма).

За загальноновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у частині першій статті 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

Дія нормативно-правових актів у часі раніше визначалась тільки в окремих законах України (стаття 6 Кримінального кодексу України, стаття 8 Кодексу України про адміністративні правопорушення, стаття 3 Цивільного процесуального кодексу України та інші). Конституція України, закріпивши частиною першою статті 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальноновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначались поняття правопорушення і відповідальність за нього.

Відповідальність можлива лише за наявності в законі чи іншому нормативно-правовому акті визначення правопорушення, за яке така юридична відповідальність особи передбачена, і яка може реалізовуватись у формі примусу зі сторони уповноваженого державою органу.

3. В Конституції України стаття 58 міститься у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії. Про це

свідчить як назва цього розділу, так і системний аналіз змісту його статей та частини другої статті 3 Конституції України.

Положення окремих статей Конституції України, в яких насамперед визначається правовий статус церкви і релігійних організацій в Україні (стаття 35), політичних партій та громадських організацій (статті 36, 37), гарантують їх діяльність через реалізацію прав та свобод людини і громадянина, а саме – права на свободу віросповідання і світогляду, права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.

Тому Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб.

Але це не означає, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті.

На підставі викладеного і відповідно до статей 147 та 150 Конституції України, статей 51, 63, 65 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

вирішив:

1. Положення частини першої статті 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, треба розуміти так, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи)».

Згідно з рішенням Конституційного Суду від 13.05.97 р. № 1-зп:

«5. Стаття 58 Конституції України 1996 року закріплює один з найважливіших загальноновизнаних принципів сучасного права – закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Це означає, що вони поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності.

Закріплення названого принципу на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта.

Принцип незворотності дії в часі поширюється також на Конституцію, яка є Основним Законом держави (Преамбула Конституції України).

Виняток з цього принципу допускається лише у випадках, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи (частина перша статті 58 Конституції України).

[...]

Згідно з Рішенням Конституційного Суду від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000 приписи статті коментованої у системному поєднанні з вимогами п. 22 ст. 92 Конституції (див. коментар до неї) визначається: «[...]

Конституцією України встановлено, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (частина перша статті 58).

Конституційний Суд України вважає, що вказані положення Основного Закону України передбачають загальновизнані принципи дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, а саме: принцип їх безпосередньої дії, тобто поширення тільки на ті відносини, які виникли після набуття чинності законами чи іншими нормативно-правовими актами, та принцип зворотної дії в часі, якщо вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Як зазначив Конституційний Суд України, суть зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів полягає в тому, що їх приписи поширюються на правовідносини, які виникли до набрання ними чинності, за умови, якщо вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи (абзац другий пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000 у справі про зворотну дію кримінального закону в часі).

Положенням Конституції України щодо законів, які мають зворотну дію в часі, відповідає частина друга статті 6 Кодексу 1960 року, згідно з якою «закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання». Приписи частини першої статті 5 Кодексу 2001 року розвивають положення частини першої статті 58 Конституції України, а саме: «Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість». Водночас частиною другою статті 5 Кодексу 2001 року передбачено: «Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює

кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі».

Ч. 2 статті визначає іншу особливість щодо дії законів і інших нормативних дій у часі – ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Це пояснюється наявністю загального правового принципу про застосування таких норм матеріального права, що у часі співпадають із виникненням правовідносин.

Стаття 59.

Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

(положенню частини першої статті 59 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000)

(положенню частини першої статті 59 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009)

(частина перша статті 59 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Частина другу статті 59 виключено

(частина друга статті 59 з офіційними тлумаченнями Рішень Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000,

від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009,

виключено згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Право на правову допомогу (у поточній редакції статті використовується сучасний термін «**правнича допомога**») є невід’ємним правом особи і загальним принципом сучасного судочинства і в цілому правозастосування.

У певних випадках така допомога за сприянням держави надається на безоплатній основі.

Саме така конструкція є ознакою сучасного рівня розвитку правової системи у державі, а також характеризує державу як демократичну, що притримується принципів справедливості і верховенства права.

При цьому Рішенням Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 було надане офіційне тлумачення ч. 1 статті:

«Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 50, 61, 63, 65, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г.І. треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

[...]

3. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними):

– положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

– положення частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за яким обмежується право на вільний вибір особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

[...]».

У свою чергу за Рішенням Конституційного Суду :

«[...]

Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права.

Конституційний Суд України зазначає, що гарантування кожному права на правову допомогу в контексті частини другої статті 3, статті 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги. Проте не всі галузеві закони України, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію такого права, що може призвести до обмеження чи звуження змісту та обсягу права кожного на правову допомогу.

Крім того, гарантування кожному права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року тощо.

4. За змістом статті 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Відповідно до Основного Закону України положення «кожен має право на правову допомогу» (частина перша статті 59) є нормою прямої дії (частина третя статті 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Це стосується, зокрема, і права свідка на отримання правової допомоги під час допиту у кримінальному процесі та права особи у разі надання нею пояснень у державних органах.

Згідно з Конституцією України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (частина перша статті 63). Конституційний Суд України відзначає, що кожній особі, зокрема свідку під час допиту в органах дізнання чи досудового слідства та особам при наданні пояснень у державних органах, має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб. Такий висновок підтверджує і практика Європейського суду з прав людини: у рішеннях «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року, «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 року та «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року суд визнав, що використання показань осіб, які вони давали як свідки без участі адвоката чи іншого фахівця у галузі права, для доведення вини у вчиненні злочину ними (свідками) або їх співучасниками є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

5. У частині першій статті 59 Конституції України не міститься обмежень стосовно кола суб'єктів надання правової допомоги та вимог щодо їх професійної підготовки, які мають визначатися в законах України, ...

[...]

Враховуючи наведене та керуючись положеннями статей 147, 150, 153 Конституції України, статтями 63, 65, 67, 69, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Положення частини першої статті 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує.

[...]

Що стосується **безоплатної** правничої допомоги.

Згідно із Законом України «Про безплатну правову допомогу» термін «**правова допомога**» означає надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. В сенсі цього закону при безоплатній допомозі, яка гарантується державою, вона надається **повністю або частково** надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

Правові послуги, що надаються при здійсненні правової допомоги, є надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до **вторинної правової допомоги** та медіації.

Право на безплатну правову допомогу в сенсі статті коментованої і вказаного Закону є гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безплатну **первинну правову допомогу**, а також можливість певної категорії осіб отримати безплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом.

Безоплатна первинна правова допомога являє собою вид **державної гарантії**, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень,

дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) фізичні та юридичні особи приватного права;
- 4) спеціалізовані установи.

Безоплатна вторинна правова допомога являє собою вид **державної гарантії**, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно з цим Законом та іншими законами України мають такі категорії осіб:

1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб – на всі види правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону;

2) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону;

2¹) внутрішньо переміщені особи – на всі види правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону;

2²) громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з питань, пов'язаних з отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи;

3) особи, до яких застосовано адміністративне затримання, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону;

4) особи, до яких застосовано адміністративний арешт, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону;

5) особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, – на правові послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону;

6) особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, – на правові послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону;

7) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі, – на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону;

8) особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», – на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону, з моменту подання особою заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, до прийняття остаточного рішення за заявою, а також іноземці та особи без громадянства, затримані з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, з моменту затримання;

9) ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань, – на всі види правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону;

9¹) особи, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу особи, на яку поширюється дія Закону України «Про ста-

тус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, – до моменту прийняття рішення про надання такого статусу.

10) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, протягом розгляду справи в суді;

11) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, протягом розгляду справи в суді;

12) особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією.

2. Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

Суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є:

- 1) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 2) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Стаття 60.

Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Правові постулати статті коментованої мають в основі своєї кримінально-правову конструкцію, що визначає наслідки виконання наказів і розпоряджень. У загальному вигляді відповідальності підлягає не особа, що спричинила шкоду, внаслідок виконання наказу чи розпорядження, а особа, що видала наказ або розпорядження.

До слова, сучасні кримінально-правові принципи регулювання спричинення шкоди внаслідок виконання наказу були сформовані в міжнародному праві під час роботи Нюрнберзького міжнародного трибуналу у справі головних воєнних злочинців, створеного після Другої світової війни.

Кримінальне право (ч. 2 ст. 41 КК України) визначає, що **наказ або розпорядження буде законним за таких необхідних умов:**

– вони мають бути видані відповідною особою в належному порядку в межах її компетенції;

– наказ чи розпорядження мають не суперечити чинному законодавству та не порушувати **конституційних прав і свобод людини та громадянина.**

Таким чином, виконання наказу(розпорядження) буде законним коли:

– виконавцем наказу чи розпорядження може бути є особа, що за своїм **статусом підлегла особі**, що видала наказ чи розпорядження;

– наказ або розпорядження, були **належним** чином видані, є **обов'язковими** для виконавця;

– виконання наказу чи розпорядження **не завдало шкоди** правоохоронюваним інтересам;

– наказ або розпорядження не є **заздалегідь незаконним** для виконавця.

Явна незаконність наказу чи розпорядження означає:

– виконавець знає про їх явно незаконний, злочинний характер;

– має знати про це на підставі покладених на нього юридичних обов'язків (наприклад, наказ застосовувати зброю під час припинення несанкціонованого мітингу – нагадує про Майдан?).

Визначені вище правовідносини мають такі можливі наслідки:

– особа, що відмовилася виконати явно злочинний наказ або розпорядження, не підлягає кримінальній відповідальності;

– особа, що виконала явно злочинний наказ чи розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах, як і керівник, що видав такий наказ (розпорядження);

– особа, що знає про злочинність наказу чи розпорядження, однак виконує його внаслідок примусу, підлягає кримінальній відповідальності за правилами, передбаченими ст. 40 КК України;

– особа, яка не усвідомлювала та не могла усвідомити злочинного характеру наказу чи розпорядження, не несе відповідальності, при цьому відповідальності підлягає тільки особа, що видала злочинний наказ чи розпорядження;

– скоєння злочину внаслідок порушення умов правомірності виконання наказу або розпорядження може бути визнано обставиною, що пом'якшує покарання.

Зауважимо, що в сенсі статті коментованої слід **вважати, що наказ** – це видана в належній формі відповідною особою в межах її компетенції офіційна обов'язкова вимога виконати чи не виконати підлеглому якісь дії. Наказ дає можливість підлелій особі посилатись на нього у своїх діях до його відміни чи скасування. **Розпорядження** має сходну природу, видається керівником одноосібно і вирішує оперативні питання, що стоять перед юридичною особою. Як і наказ, він обов'язковий для виконання. На практиці розпорядження наділяє підлеглою тимчасовими повноваженнями, і посилатися на нього можна лише у поодиночних конкретних випадках, а не постійно, як на наказ.

Стаття 61.

Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Стаття коментована розглядає дві важливі особливості, що притаманні **юридичній відповідальності**.

В сенсі ч. 1 статті коментованої розглядається випадок, коли настає **юридична ретроспективна відповідальність**, а саме коли реалізується соціально-юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які належали йому до факту правопорушення. І при цьому цей правопорушник **має право не нести** відповідальність за скоєне **кількаразово**.

У судочинстві реалізується схожий і більш широкий постулат, коли наявність рішення іншого суду з тих самих обставин і за участі тих самих сторін є підставою для припинення провадження без розгляду.

Тобто наявність факту понесення відповідальності має преюдиціальний характер.

Іншою обов'язковою особливістю юридичної відповідальності є її персоніфікація, суб'єктивна **пов'язаність з особою порушника, винуватця**. Тобто кожен відповідає за своє.

І навіть при **позитивній** юридичній відповідальності (коли за належну поведінку чи корисні суспільні дії належить винагорода матеріального чи нематеріального характеру) ця особливість має місце – не зазіхай на чужі «лаври», винагороджуйся за **свій** вклад в **спільну** справу.

Цей підхід виявляється і у тих випадках, коли правопорушення скоєно групою осіб або особою індивідуально, але від імені організації чи угрупу-

вання. І при таких обставинах буде встановлюватися обсяги скоєного кожним і кожен буде нести відповідальність особисто.

Ці особливості притаманні цивільним правовідносинам, а також при застосуванні кримінальної та адміністративної відповідальності.

Стаття 62.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

(положенню частини третьої статті 62 відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011)

Стаття коментована визначає важливі принципи і гарантії держави при застосуванні кримінальної відповідальності.

Приписи статті визначають, що **винуватість** особи у скоєнні злочину виникає лише при наявності вини, яка доведена належним чином у судовому порядку. До цього особа вважається невинуватою.

Вина – це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину, яка визначає його психологічний зміст і є необхідною умовою кримінальної відповідальності, тобто умовою правильної соціально-політичної оцінки людської поведінки взагалі і злочинної зокрема. Кримінальне право України заперечує об'єктивне ставлення в вину, тобто відповідальність за наслідки, що настали в результаті будь-якого діяння, без встановлення вини і ступеня вини.

Цей конституційний постулат є складовою сучасного кримінального права і водночас уособлює собою **презумпцію невинуватості** – демократичний принцип правосуддя.

Деякі знаходять походження презумпції невинуватості від звичаєвого права предків і посилаються на народні мудрощі, на зразок – «Не спійманий – не

злодюжка», «Не за те вовка били, що він сірий, а за те, що вівцю з'їв». Інші бачать його зачатки у приписах римського права. *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat*, це означає, що тягар доведення лежить на тому, хто стверджує, а не на тому хто заперечує, або *In dubio pro reo*, коли за наявності сумнівів справа вирішується на користь підсудного чи відповідача.

Як правова норма цей принцип наприкінці XVIII століття з'явився у праві Великої Британії. Таким чином, презумпція невинуватості має цілком пристойний вік.

В сучасному міжнародному праві він у тому чи іншому вигляді задіяний в основних нормативних актах, що стоять на сторожі прав і свобод людини. Ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини; п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку».

За Рішенням Конституційного суду України про припустимість доказів зазначено таке:

«[...]

Конституційний Суд України, розглядаючи цю справу, бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях встановлював наявність порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), коли у процесі одержання доказів обмежувалися права і свободи, гарантовані Конвенцією, зокрема її статтею 6 «Право на справедливий суд», статтею 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що допустимість доказів є прерогативою національного права і, за загальним правилом, саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази (§ 34 рішення у справі Тейксейра де Кастро проти Португалії від 9 червня 1998 року, § 54 рішення у справі Шабельника проти України від 19 лютого 2009 року), а порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним Конвенцією, а саме: на свободу, особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, таємницю кореспонденції, на недоторканність житла (статті 5, 8 Конвенції) тощо.

Таким чином, даючи офіційне тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України, Конституційний Суд України виходить з того, що обвинувачення особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних у результаті порушення або обмеження її конституційних

прав і свобод, крім випадків, у яких Основний Закон України допускає такі обмеження.

3.2. Конституційний Суд України вважає, що положення частини третьої статті 62 Конституції України, відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, безпосередньо пов'язане з положенням частини першої цієї статті, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку.

Верховна Рада України відповідно до пункту 3 частини першої статті 85, пунктів 1, 14 частини першої статті 92 Конституції України законодавчо визначила повноваження органів дізнання і слідства щодо одержання фактичних даних, що можуть бути визнані доказами і які суд оцінює на предмет законності (допустимості), а також компетенцію органів прокуратури, які згідно з пунктом 3 статті 121 Основного Закону України здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Збирання, перевірка та оцінка доказів можливі лише в порядку, передбаченому законом. Відповідно до статті 65 Кодексу доказами в кримінальній справі є фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (частина перша); ці дані встановлюються показаннями свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами (частина друга). Перелік суб'єктів, які можуть подавати докази, визначено у статті 66 Кодексу.

Визнаватися допустимими і використовуватися як докази в кримінальній справі можуть тільки фактичні дані, одержані відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі.

Аналіз положення частини третьої статті 62 Конституції України «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а

саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо.

3.3. Оперативно-розшукові заходи можуть проводитися виключно визначеними в Законі державними органами та їх посадовими особами, які зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19 Основного Закону України).

У Законі врегульовано зміст, завдання, принципи оперативно-розшукової діяльності, порядок її здійснення, обов'язки та права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, та визначено перелік відповідних дій, які можуть ними вчинятися в процесі такої діяльності. Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів; її завданням є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, про розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави; оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах, зокрема, законності та дотримання прав і свобод людини (статті 1, 2, 4, 5, 7, 8 Закону).

Тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності уповноваженим органом, посадовою особою можливе лише у випадках, передбачених Конституцією України, та в порядку, встановленому законами України, з метою захисту прав і свобод інших людей, в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, економічного добробуту та прав людини; у випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи. Підстави і порядок здійснення заходів, пов'язаних із тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина, визначені Кодексом, Законом, законами України «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Системний аналіз положень Кодексу та Закону дає підстави стверджувати, що проведення оперативно-розшукових заходів або використання засобів для отримання фактичних даних повинно відбуватися виключно з дотриманням прав і свобод людини і громадянина, у передбачених законом випадках та у відповідному процесуальному порядку особами або підрозділами, які уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Недотримання Конституції України та порушення особами, уповноваженими здійснювати оперативно-розшукову діяльність, вимог Кодексу, Закону, інших законів України при одержанні фактичних даних є підставою для визнання зібраних у такий спосіб доказів недопустимими.

3.4. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється виключно оперативними підрозділами органів, визначених у частині першій статті 5 Закону. Відповідно до частини другої вказаної статті проведення оперативно-розшукової діяльності громадськими, приватними організаціями та особами, іншими органами чи їх підрозділами, крім визначених у частині першій цієї статті, заборонено. Така заборона пов'язана з тим, що здійснення не уповноваженими фізичними або юридичними особами на власний розсуд будь-яких заходів, які віднесені до оперативно-розшукової діяльності (мають ознаки оперативно-розшукової діяльності), порушує не лише законодавчі положення, а й конституційні права і свободи людини і громадянина.

Конституційний Суд України виходить з того, що фактичні дані про скоєння злочину чи підготовку до нього можуть бути одержані не тільки в результаті оперативно-розшукової діяльності уповноважених на це осіб, а й випадково зафіксовані фізичними особами, які здійснювали власні (приватні) фото-, кіно-, відео-, звукозаписи, або відеокамерами спостереження, розташованими як у приміщеннях, так і ззовні.

При оцінюванні на предмет допустимості як доказів у кримінальній справі фактичних даних, що містять інформацію про скоєння злочину чи підготовку до нього та подані в порядку, передбаченому частиною другою статті 66 Кодексу, необхідно враховувати ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних або юридичних осіб, їх мету та цілеспрямованість при фіксуванні зазначених даних.

Конституційний Суд України вважає, що подані будь-якою фізичною або юридичною особою згідно з частиною другою статті 66 Кодексу речі або документи (фактичні дані) не відповідають вимогам допустимості доказів, якщо вони одержані з порушенням прав і основоположних свобод людини, закріплених в Конституції України, зокрема внаслідок цілеспрямованих дій із застосуванням оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом.

Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення статті 62 Конституції України спрямовані на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Тому положення першого речення частини третьої цієї статті «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» слід розуміти так, що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 51, 63, 65, 67, 69, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

вирішив:

1. В аспекті конституційного подання щодо суб'єктів одержання доказів у кримінальній справі в результаті здійснення оперативно-розшукової діяльності положення першого речення частини третьої статті 62 Конституції України, відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, слід розуміти так, що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних в результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності.

[...].

Ч. 4 статті у системному поєднанні із приписами ст. 56 (див. коментар до неї) визначає право особи на отримання компенсації коли скасований вирок суду як неправосудний. В такому випадку держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Стаття 63.

Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Ч. 1 статті коментованої визначає моральний принцип, що знайшов своє унормування у Конституції та приписах права, зокрема ст. 18 КПК. Як виняток із кримінально караної відмови щодо дачі показань, особа має право **безкарно відмовитися** давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Відмова від показань проти себе так само унормовується приписами інших статей цього розділу, оскільки є складовою права на захист і інші права особи.

Приписи КПК до близьких родичів відносять осіб, що визначені у п. 1 ч. 1 ст. 3:

– чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Ч. 2 статті визначає, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Це означає, що ці особи за презумпцію невинуватості користуються без обмежень усіма правами та свободами, зокрема правом на правову допомогу (додатково див. ст. 59 та коментар до неї), зокрема й на безоплатну.

Зауважимо, що **підозрюваним** є особа, якій у законному порядку, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. **Обвинуваченим (підсудним)** є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому КПК.

Якщо вина цих осіб повністю чи частково була доведена і не оскаржена, то вони згідно з ч. 3 статті користуються усіма правами людини і громадянина, за **винятком обмежень**, які визначені законом і встановлені вироком суду. Тобто мова йде про тимчасове обмеження особи у його конституційних правах.

Перш за все мова може йти про особисту свободу, якщо особу засуджено до позбавлення волі. Також у цьому випадку вона буде обмежена у вільному пересуванні територією України, в праві на таємницю листування, телефон-

них розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на невтручання в її особисте життя, на участь в управлінні державними справами.

Звичайно, що кількість обмежень прав людини і громадянина та обсягу його свобод залежить передусім від міри покарання, до якої засуджено особу.

Стаття 64.

Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

(положенням статті 64 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.97 р. № 9-зп)

Стаття коментована визначає **невідчужуваність, непорушність** закріплених Конституцією прав і свобод людини і громадянина та **неприпустимість їх звуження** (див. додатково ст. 21 та коментар до неї). Якщо подібні обмеження прав і свобод особи допускаються, то тільки у випадках, що визначені самою Конституцією.

Слід зауважити, що положенням статті 64 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.97 р. № 9-зп (див. коментар до ст. 55).

Ч. 2 статті визначає, що в умовах **воєнного або надзвичайного стану** можуть встановлюватися **окремі обмеження прав і свобод** із зазначенням строку дії цих обмежень. Враховуючи актуальність цих приписів в умовах окупації Росією українського Криму та ведення гібридної війни у частинах Луганської і Донецької областей слід більш докладно їх розглянути.

Правовий режим воєнного стану в Україні регулюється приписами Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що передбачає його введення в країні або на окремих її територіях.

Воєнний стан на території України чи окремих місцевостях вводиться у разі збройної агресії проти України чи нападу на неї, небезпеки незалежності та територіальній цілісності держави.

Спочатку відповідну пропозицію Президенту держави подає Рада національної безпеки та оборони. Розглянувши цю пропозицію, Президент видає указ про введення воєнного стану. Указ негайно оголошується через ЗМІ.

Указ протягом двох днів затверджує Верховна Рада, яка з цією метою збирається без скликання та затверджує відповідний закон. Указ набирає чинності одночасно з законом Ради.

Також Україна негайно через генсека ООН повідомляє про параметри введеного надзвичайного стану держави, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Обґрунтування необхідності введення стану та територія його дії повинні бути зазначені у президентському указі. Закон не встановлює терміну тривалості воєнного стану. Однак в указі Президента повинно бути вказано, на який саме час та термін цей стан вводиться.

Крім того, в указі Президента має міститися вичерпний перелік прав і свобод людини і громадянина, які протягом дії воєнного стану будуть обмежені, та термін їх обмеження. Також в указі зазначають тимчасові обмеження і для юридичних осіб з вказаним терміном цих обмежень.

Надзвичайний стан (регулюється Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану») – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Також ч. 2 статті визначає **вичерпний перелік прав і свобод особи, які ні за яких обставин не можуть бути обмежені**. Отже, не підлягають обмеженню деякі права і свободи, які закріплює право на життя, гідність особи, право на недоторканість приватного життя, гарантії проти збору інформації про чиєсь приватне життя, свободу совісті, свободу підприємництва, право на житло

(цей комплекс прав і свобод має загальну назву «абсолютні права і свободи»), а також всю суму прав, що пов'язані із судовим захистом.

Сукупність цих прав, які повторюють аналогічні положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відображає покликання Конституції захищати ті права і свободи, реалізація яких ніяк не може заважати досягненню мети і цілей влади при воєнному чи надзвичайному стані, і які повинні дотримуватися при будь-яких обставинах.

Стаття 65.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Після прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності була утворена суверенна і незалежна держава, визначені її територія і кордони, затверджені Конституція і основна державна символіка.

Як вже зазначалась, Конституція, як Основний закон держави стоїть на сторожі прав і свобод особи, громадян України і це делегує їм певні обов'язки. До таких основних обов'язків громадян України і відносяться ті, що визначені у статті коментованій.

Захист незалежності і територіальної цілісності України (про значення цих понять див. ст. ст. 1, 2 та коментарі до них) зазвичай розуміється як необхідність боронити країну під час військової агресії з боку іноземної держави (як ото в Криму чи на Луганщині і Донеччині) зі зброєю в руках. І це правильно. Але неповно. Захист Вітчизни не обмежується тільки воєнним аспектом.

Водночас під цим розуміється, що кожен громадянин України (незалежно від національності, расової належності, віросповідання, ідеологічних переконань, трудової та іншої діяльності) має захищати і відстоювати її суспільний лад від будь-яких посягань чи то спроб змінити насильницьким шляхом або ів інший спосіб державний устрій, повалити державну владу; до цього ж відноситься й обов'язок підтримувати громадський порядок, зберігати національну культуру і та інші обов'язки.

Чудовим прикладом захисту Вітчизни є патріотичний волонтерський рух в країні, що великим чином дозволив вистояти Україні у 2014-2015 і понині є визначним фактором безпеки держави.

Теж відноситься до належного й шанобливого ставлення до державних символів – прапора, гербу, гімну (про ці поняття додатково див ст. 20 та коментар до неї).

У сенсі приписів статті коментованої слід у системному поєднанні згадати приписи ст. 17, що визначають захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (див. коментар до ст. 17).

Саме тому будь-які посягання на незалежність України, її територіальну цілісність, спроби змінити насильницьким шляхом державний устрій, повалити державну владу відносяться до державних злочинів і суворо караються законом.

Військова служба є почесним обов'язком кожного громадянина, особливим видом державної служби, пов'язаною з виконанням громадянином України загального військового обов'язку і службою у Збройних Силах України та інших військах, створених відповідно до законодавства України. Особливого значення це має саме зараз, коли держава потерпає від російської агресії, від заради власного найвищого керівництва і частини населення, що зумовили порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, спричинили важкі людські втрати серед військових та мирного населення.

Слід нагадати, що за ухилення громадян від чергового призову на дійсну військову службу, а також за ухилення від військової служби, порушення військових статутних правил, інші військові злочини встановлена кримінальна відповідальність.

Щодо правового регулювання військової служби, то порядок і правила її проходження визначаються законами України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу» та іншими «військовими» нормативними актами.

Загальний військовий обов'язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Цивільної оборони України, та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства.

Також важливим завданням загального військового обов'язку є організація підготовки населення до захисту держави.

Стаття 66.

Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття коментована виокремлює серед інших два об'єкти спрчинення шкоди – **природа (оточуюче середовище)** та **культурна спадщина**.

Збереження цих об'єктів відносяться до важливих видів державних гарантій дотримання прав і свобод особи, і частково вже були предметом вдумливої уваги при розгляді інших статей Конституції. Найбільш повно про ці об'єкти йшлося у ст.ст. 16, 50, 54 (див. коментар до них).

Стаття підкреслює визначальну важливість збереження навколишнього та культурного середовища, що забезпечують життєдіяльність людини як біологічного суб'єкта та члена суспільства, соціальну особистість, і делегує людям зустрічні зобов'язання.

Схема **відшкодування** спричиненої шкоди є цивільно-правовою інституцією і вже докладно була розглянута нами, коли мова йшла про будь-яке відшкодування спричинених збитків.

З урахуванням особливостей і важливості цих об'єктів, їх роль у заходах дотримання прав і свобод осіб, а також забезпечення державних гарантій, окремим способом відшкодування збитків цим об'єктам можна вважати наявність кримінальної та адміністративної відповідальності за «екологічні» та «культурологічні» правопорушення.

Стаття 67.

Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Стаття коментована визначає зобов'язання осіб, що проживають в Україні, нести тягар фінансового і матеріального внеску у благополуччя країни в цілому.

Таким способом вносить свій вклад у формування державних коштів та бюджетів на місцевих рівнях для фізичних осіб є сплата передбачених фіскальним законодавством **податків і зборів**.

Основою фіскального законодавства є Податковий кодекс України. Ним передбачено, що всі ці обов'язкові платежі формуються у 4 групи:

1. Загальнодержавні податки
2. Загальнодержавні збори
3. Місцеві податки

4. Місцеві збори

Зауважимо, що фізичні особи сплачують серед цих податків і зборів лише ті, що передбачені до сплати для громадян, а також для фізичних осіб – підприємців.

Контроль за сплатою податків і зборів в Україні покладається на Державну фіскальну службу. До структури ДФС входять територіальні податкові інспекції та митниці.

За змістом статті коментованої основним принципом сплати податків та зборів є їх добровільність. Ч. 2 статті передбачає, що громадяни у добровільному порядку щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік.

Державний контроль через примус у такій важливій сфері також присутній – ухилення від сплати податків і зборів являє собою каране правопорушення (аж до кримінального переслідування). Основою же відповідальності за це є система штрафів.

Стаття 68.

Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Стаття коментована визначає важливий громадянський обов'язок, соціальну і суспільну функцію – бути особою із належною **правосвідомістю**.

Свідомість людини в цілому є фактором зрілості особистості у її суспільному значенні, здатністю розуміти об'єктивні потреби суспільного розвитку, бути передумовою та регулятором поведінки людини. Саме свідомість задає спрямованість і напрям, визначає характер діяльності людей.

Правосвідомість є специфічною формою **суспільної свідомості**. За допомогою правосвідомості здійснюється усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини, формується власний стереотип поведінки і здатність її корекції, робиться аналіз та оцінка чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям, закріпленим у міжнародних документах про права людини.

Правосвідомість також відображає у правових категоріях, концепціях, теоріях, наявну правову дійсність; може спрямовувати зусилля на зміни в правовому середовищі, робити прогнози і моделювання.

Ч. 2 статті визначає перефраз постулата римського права *Ignorantia juris non excusat* (себто, незнання закону не вибачається). Цей припис визначає важливий правовий принцип – презумпцію знання закону. Обов'язок дотримання законів передбачає і обов'язок їх знання.

Однак слід зауважити, що презумпція знання законодавства поширюється тільки на закони та інші нормативно-правові акти, які доведені до відома населення у порядку встановленому законом. Це означає, що приписи ч. 2 статті слід розглядати у системному взаємозв'язку і приписами ч. 3 ст. 57 (див. коментар до неї), коли закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом є нечинними, відповідно, не можуть застосовуватись.

Тому застосовується така схема – основна умова вступу нормативно-правового акту в силу, і відповідно обов'язку його знати є його офіційне оприлюднення, яке здійснюється шляхом опублікування у офіційних друкованих виданнях.

Розділ III ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ

Стаття 69.

Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

(положенню статті 69 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008)

Надаючи офіційного тлумачення приписам статті коментованої, Конституційний Суд у своєму рішенні від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008 зазначив: «... Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1); носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (частина друга статті 5).

Конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Як встановлено в частині другій статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це засадниче положення конкретизується приписом статті 69 Конституції України про те, що **народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші**

форми безпосередньої демократії. Референдум – один із способів реалізації влади шляхом голосування виборчого корпусу або його визначеної частини.

Шляхом місцевого референдуму відповідно до закону про місцеве самоврядування (ст.78, 79) можуть бути достроково припинені повноваження сільських, селищних, міських голів. Проте дострокове припинення повноважень загальнонародно обраних органів влади (Верховної Ради України та Президента України) відповідно до рішення Конституційного суду України №3-рп від 27.03.2000р. не може бути предметом всеукраїнського референдуму.

В контексті реалізації права народу визначати і змінювати конституційний лад в державі (ст.5 Конституції) важливо відзначити, що тільки за рішенням всеукраїнського референдуму може бути увалена нова редакція Конституції України, а також внесені зміни до трьох розділів чинної Конституції :Загальні засади, Вибори. Референдум. Внесення змін до Конституції України.

Референдум, як і інші форми безпосередньої демократії, не повинен застосовуватися сам по собі або тільки у зв'язку з конституційною фіксацією принципу народного суверенітету. Безпосередня демократія і представницька демократія є важливими об'єктами конституційного регулювання і мають бути легальними способами та засобами реалізації влади. Тому сфера їх застосування та інші параметри встановлюються Конституцією та законами України».

Стаття 70.

Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років.

Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Загалом стаття коментована визначає так зване **активне виборче право** – право обирати, інакше кажучи мати право голосу.

Таке право мають не усі особи, що на законних підставах проживають в Україні, а винятково її **громадяни** (більш докладно про громадянство див. ст. 4 та коментар до неї).

Коментована стаття визначає у ч. 1 вікову ознаку щодо отримання права голосу на виборах і референдумах. Тобто, таким правом за Конституцією наділені громадяни України, яким на момент проведення виборів чи референдуму виповнилося **вісімнадцять років**.

Ця **вікова межа** походить від цивільно-правового поняття **правосуб'єктності**, що визначає дієздатність і првоздатність осіб.

Правоздатність у фізичної особи виникає від дня народження і припиняється з її смертю (або з оголошенням її померлою). Це означає, що ще до народження людини суспільство, держава вже визначили для неї коло прав, а сам факт народження свідчить про набуття людиною цих прав.

Цивільна правоздатність (як суспільно-правова притаманність особистості) визнається за всіма громадянами, які мають бути рівними перед законом. Вона закріплюється в цивільному законодавстві як рівна для всіх і кожного, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, релігійних поглядів, роду і характеру занять, місця проживання тощо.

Слід зауважити, що жоден громадянин впродовж свого життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності, але може бути обмежений у ній (добровільно чи примусово) за певних обставин.

Цивільну же дієздатність (дослівно – здатність діяти) може мати фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та здатна керувати ними. Тобто, сама цивільна дієздатності виникає не одразу після народження, а набувається поступово, в міру вікового розвитку, і залежить від психічного здоров'я фізичної особи.

ЦК встановлює обсяг цивільної дієздатності, який може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом. Існують такі види дієздатності:

- повна дієздатність;
- неповна дієздатність;
- часткову дієздатність;
- обмежену дієздатність;
- визнання особи недієздатною.

За приписами ЦК повна дієздатність настає з досягненням повноліття – з вісімнадцятирічного віку.

Право голосу на виборах напряму залежить від дієздатності особи, але за приписами ч. 2 статті тільки визнання людини недієздатною повністю позбавляє її права голосу.

Стаття 71.

Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Приписи статті коментованої визначають демократичні характеристики вітчизняної виборчої системи в цілому і всіх рівнях, а також гарантії вільного волевиявлення.

За загальним правилом під виборчою системою слід розуміти спосіб організації та проведення виборів, зафіксований у правових нормах, а також порядок визначення їх результатів, що трансформує рішення виборців у реальні владні повноваження.

Стаття визначає характеристики виборчої системи України у їх широкому загальносуспільному розумінні, що формується у суспільно-соціальних і суспільно-політичних взаємовідносинах, які обумовлюють процеси визначення цінностей, норм, інституцій виборних органів влади в державі і гарантії дотримання основних прав і свобод у цих процесах.

Таким чином демократичною основою виборчої системи України є загальне, рівне, пряме, вільне виборче право, яке здійснюється особисто, таємно. При цьому участь громадян у виборах депутатів є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах.

Така формула є загальноприйнятою у державах з демократичною формою управління і відповідає загальноєвропейським виборчим стандартам.

Все решта залежить від правосвідомості виборців.

Стаття 72.

Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

(положенню частини другої статті 72 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-пн/2008)

Всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень з питань

загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому Законом України «Про всеукраїнський референдум».

За приписами статті тільки два суб'єкти владних повноважень можуть призначити такий референдум – це **Верховна Рада України і Президент України**. Їх компетенція щодо призначення референдуму визначається винятково цією Конституцією, як правовим документом прямої дії (див. ст. 8 та коментар до неї).

Ще зауважимо, що за приписами Закону предметом всеукраїнського референдуму можуть бути будь-які питання за винятком тих, вирішення яких референдумом не допускається Конституцією України, законами України. При цьому, за предметом всеукраїнський референдум може бути:

1) про схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання нечинним закону про внесення змін до Конституції України (**конституційний референдум**);

2) про зміну території України (**ратифікаційний референдум**);

3) щодо прийняття чи скасування закону України або внесення змін до чинного закону України (**законодавчий референдум**);

4) з будь-якого питання за винятком тих, щодо яких референдум не допускається згідно з Конституцією України (**загальний референдум**).

За рішенням Конституційного Суду від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008 в плані приписів ч. 2 статті слід зазначити таке:

«[...]

Розглядаючи питання щодо можливості проведення законодавчого референдуму, Конституційний Суд України виходить з таких позицій.

Референдум може бути проведений на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області (частина друга статті 72 Конституції України).

[...]

«З огляду на положення статті 8 Конституції України щодо прямої дії її норм Конституційний Суд України дійшов висновку, що частина друга статті 72 Конституції України встановлює первинну і принципово важливу правову основу для проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. Цей референдум може бути проведений відповідно до чинного законодавства» (абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000).

[...]

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 13, 51, 62, 63, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України **вирішив**:

1. В аспекті порушеного у конституційному поданні питання положення частини другої статті 72 у системному зв'язку зі статтею 5 Конституції України слід розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України у порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України.

2. В аспекті конституційних подань положення частини другої статті 72 Конституції України в контексті положень статті 5 Конституції України треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони України (вносити до них зміни), крім законів, прийняття яких на референдумі не допускається згідно з Конституцією України.

[...]

Стаття 73.

Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

Стаття коментована визначає локальне, але вкрай важливе питання, що є предметом винятково всеукраїнського референдуму, що носить ратифікаційний характер (див. Закон України «Про всеукраїнський референдум»). Мова йде про **зміну території України**.

Сама назва типу референдуму – ратифікаційний, несе пояснення, що це зовсім інше, ніж ті зміни території України, що зазнала наша держава насильницьким шляхом анексії і агресії з боку Росії.

Мова йде про **затвердження** міжнародного договору України про зміну її існуючої території (і не обов'язково у від'ємному змісті цього поняття). Зазвичай міжнародні правові акти проходять процедуру затвердження у Верховній Раді України, після чого стають частиною національного законодавства. Загальновизнана назва цієї процедури називається **ратифікація** (латинський

юридичний термін *ratificatio* утворився як поєднання слова *ratus* – вирішений, затверджений та слова *facere* – робити).

Від цього й назва референдуму – ратифікаційний. За приписами ст. 18 Закону всеукраїнський референдум про зміну території України – це **форма прийняття** громадянами України рішення щодо **затвердження закону про ратифікацію** міжнародного договору про зміну території України. Постанова Верховної Ради України щодо проведення всеукраїнського референдуму опубліковується в офіційних друкованих виданнях протягом трьох днів з моменту її підписання.

Стаття 74.

Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Стаття коментована носить характер **обмежувальний і заборонний** щодо предмету референдуму – не допускається їх проведення щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Розділ IV ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 75.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України.

(положенню статті 75 у взаємозв'язку з положеннями статей 5, 76, 85 Конституції України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002)

Коментована стаття визначає вітчизняний парламент – Верховну Раду України найвищим і єдиним **законодавчим органом** нашої держави.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду від 17.10.2002 № 17-рп/2002 слід зауважити:

«[...]

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

вирішив:

В аспекті порушених у конституційному поданні питань:

1. Положення статті 75 Конституції України у взаємозв'язку з положеннями статей 5, 76, 85 Конституції України треба розуміти так, що Верховна Рада України як орган державної влади є колегіальним органом, який складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України.

Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади і здійснює законодавчу владу. Визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони.

Повноваження Верховної Ради України реалізуються спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій.

[...]».

Стаття 76.

Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України.

Строк повноважень Верховної Ради України становить п'ять років.

*(стаття 76 із змінами, внесеними згідно із
Законом України від 01.02.2011 р. № 2952-VI,
у редакції Закону України
від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

Стаття коментована у ч. 1 визначає кількісний склад ВР України, що делегує необхідність обирати 450 народних депутатів на основі загального, рів-

ного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Таке обрання складу ВР України визначає **правові гарантії держави** щодо участі громадян у процесі управління державою шляхом реалізації виборчого права і формування представницького законодавчого органу.

Ч. 2 статті визначає **віковий ценз** для реалізації громадянами свого пасивного виборчого права – себто в цьому права бути обраним народним депутатом. Тобто для цього громадянинові недостатньо мати повну цивільну дієздатність, а слід ще подорослішати і набратися життєвого, соціального досвіду, суспільної свідомості.

Також ця частина статті визначає **ценз осідлості** – від громадянина вимагається на день виборів не менше 5 років проживати в Україні. Проживання в Україні означає проживання на території, яка включає: територію в межах державного кордону України, морські судна, що перебувають у плаванні під Державним Прапором України, а також перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України, в дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України, міжнародних організаціях та їх органах, на полярних станціях України, а так само перебування громадян України за її межами відповідно до чинних міжнародних договорів України.

Ч. 3 визначає вимогу щодо кандидата у народні депутати щодо його **судимості** за скоєння умисного злочину. На момент участі у виборах така судимість має бути **погашена** чи **знята**.

Під умисним злочином з КК розуміється розуміють таке правопорушення, суб'єкт якого усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачав його суспільно небезпечні наслідки і бажав або свідомо допустив їх настання.

Кримінальне право визначає погашенням судимості, що ця судимість особи втратила своє правове значення і така особа в подальшому не може зазнавати **правообмежень** кримінально-правового і загальноправового характеру. Погашення судимості і настає автоматично (без будь-якого рішення) за збігом визначеного в законі строку після фактично відбутого покарання, але за умови, що особа протягом такого строку не вчинить нового злочину.

Дострокове погашення судимості є її зняттям. Ця правова інституція застосовується за спеціальним рішенням суду стосовно особи:

- 1) яка відбула покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі;
- 2) якщо вона зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення.

За наявності зазначених підстав суд може зняти з такої особи судимість до закінчення зазначених у ст. 89 КК строків.

Ч. 5 має суто відсильний характер до інших статей Конституції і іншого законодавства.

Строк повноважень народних депутатів збігається зі строком їх обрання і дорівнює 5 рокам.

Стаття 77.

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України.

*(частина перша статті 77 у редакції
Законів України від 01.02.2011 р. № 2952-VI,
від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

Позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Президентом України і проводяться в період шістдесяти днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом.

Стаття коментована визначає чітко виписані строки виборів до ВР України, визначаючи окремо чергові та позачергові вибори.

Зазвичай мають місце вибори чергові, коли спливає строк повноваження діючої ВР. Такі вибори за приписами Конституції мають бути проведені в останню неділю жовтня останнього року повноважень (себто п'ятого) цієї Ради.

За приписами ч. 2 статті у разі позачергових виборів до ВР (призначення яких є компетенцією Президента України) строк їх проведення залежить від моменту опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України. В такому випадку дострокові вибори до ВР мають бути проведені впродовж 60 днів після опублікування такого рішення.

Ч. 3 статті має суто відсильний характер і не несе ніяких інших правових функцій. Отже порядок проведення виборів до ВР України визначається спеціальним законодавством і не має конституційного регулювання.

Стаття 78.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності встановлюються законом.

У разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк з дня виникнення таких обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про складення повноважень народного депутата України.

(стаття 78 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 13.05.97 р. № 1-зп, у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає певні особливості здійснення своїх повноважень народними депутатами України.

Вимога про здійснення депутатами своїх повноважень на постійній основі означає, що для обраного народом депутата робота в парламенті є основною і постійною на весь період його повноважень. Це правило повинно забезпечити ефективність і роботи парламенту, сприяти зростанню професіоналізму при здійсненні депутатами функцій народного представництва.

Згідно з рішенням Конституційного Суду від 13.05.97 р. № 1-зп слід зазначити:

«[...]

На основі викладеного та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 61, 63, 65, 67, 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України **вирішив:**

1. Статтю 58 Конституції України та пункт 2 Перехідних положень Конституції України потрібно розуміти так, що дія частин другої і третьої статті 78 та частини четвертої статті 81 Конституції України щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності не поширюється на народ-

них депутатів України, обраних у період від 27 березня 1994 року по 8 червня 1995 року, якщо вони поєднали депутатський мандат з іншими видами діяльності до 8 червня 1995 року, коли на конституційному рівні було встановлено обмеження на таке поєднання.

2. Словосполучення «інші види діяльності», яке вживається у частині четвертій статті 81 Конституції України, потрібно розуміти так, що ним охоплюються як види діяльності, передбачені частиною другою статті 78, так і види діяльності, які згідно з частиною третьою статті 78 Конституції України встановлюються законом.

3. Частина третя статті 81 Конституції України, яка передбачає порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України за рішенням Верховної Ради України, стосується виключно випадків, передбачених частиною другою статті 81 Конституції України, і не поширюється на випадки, передбачені частиною другою статті 78 Конституції України.

До випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 78 Конституції України, застосовується відповідно до частини четвертої статті 81 Конституції України судовий порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України за нормами цивільного судочинства.

4. Вимоги статті 79 Конституції України не поширюються на народних депутатів України, обраних до набуття чинності Конституцією України 1996 року.

5. Рішення Конституційного Суду України відповідно до статті 150 Конституції України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і оскарженню не підлягає.

6. Рішення судів загальної юрисдикції про дострокове припинення повноважень народних депутатів України на підставі статті 78 Конституції України у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України підлягають перегляду.

[...]

У 2014 році до підстав конфлікту інтересів депутатського мандата та інших видів діяльності за конституційними вимогами відносять також до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Себто навіть формальна (як говорять «почесна») участь у відповідних керівних органах інституції, що не неприбутковою, є підставою для застосування приписів ч. 4 статті – коли при виникненні обставин, що порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк з дня виникнення таких обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про складення повноважень народного депутата України.

Стаття 79.

Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу:

«Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу.

Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників».

Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.

(положенням статті 79 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.05.97 р. № 1-зп)

Стаття коментована стосується присяги народного депутата. При усій формальності стаття передбачає правові наслідки як складання присяги так й відмови у її складанні, а також встановлює початок перебігу повноважень народних депутатів.

Також див. офіційне тлумачення зазначених правовідносин Конституційного Суду у коментарі до ст. 78 Конституції.

Стаття 80.

Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність.

(положенню частини першої статті 80 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. № 12-рп/2003)

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

(положенню частини третьої статті 80 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 27.10.99 р. № 9-рп/99)
(положенню частини третьої статті 80 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. № 12-рп/2003)

Стаття коментована визначає різні аспекти такого неоднозначного поняття як **депутатська недоторканність**. Одразу зауважимо – йдеться про недоторканність саме народних депутатів.

У зв'язку із приписами статті Конституційний Суд у рішенні від 26.06.2003 р. № 12-рп/2003 зазначив: «5. Згідно з частиною першою статті 80 Конституції України народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність. Відповідне положення міститься і в частині першій статті 27 Закону про статус. Депутатська недоторканність є елементом статусу народного депутата України і конституційною гарантією, яка спрямована на створення належних умов для безперешкодного та ефективного здійснення ним депутатської діяльності (депутатських повноважень). Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер. Її мета – не тільки убезпечити народного депутата України від незаконного втручання в його депутатську діяльність, а й сприяти належному функціонуванню парламенту.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (частина друга статті 80 Конституції України, вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України).

Отже, положення частини першої статті 80 Конституції України, за яким народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність, та відповідне положення частини першої статті 27 Закону про статус треба розуміти так, що депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень і передбачає звільнення його від юридичної відповідальності у визначених Конституцією України випадках та особливий порядок притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання, арешту, а також застосування інших заходів, пов'язаних з обмеженням його особистих прав і свобод.

Що стосується строку, на який поширюється депутатська недоторканність, то Конституційний Суд України у своєму Рішенні № 9-рп/99 від 27 жовтня

1999 року зазначив, що депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень.

[...]

У частині третій статті 80 Конституції України положення про затримання і арешт не виокремлюються лише як кримінально-процесуальні запобіжні заходи. Оскільки затримання як адміністративно-процесуальний захід, а арешт як вид адміністративного стягнення обмежують право на свободу та особисту недоторканність народного депутата України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що адміністративне затримання та адміністративний арешт охоплюються частиною третьою статті 80 Конституції України і не можуть бути застосовані без згоди Верховної Ради України.

Отже, положення частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону про статус стосовно затримання народного депутата України треба розуміти так, що затримання як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний і як адміністративно-процесуальний заходи може бути застосоване до народного депутата України лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією і законами України.

Положення частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону про статус стосовно арешту народного депутата України треба розуміти так, що арешт (взяття під варту) як кримінально-процесуальний запобіжний захід і арешт як адміністративне стягнення за вчинене правопорушення можуть бути застосовані до народного депутата України лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією і законами України.

У контексті положень частини третьої статті 80 Конституції України необхідно тлумачити також положення частини другої статті 27 Закону про статус стосовно затримання народного депутата України, тобто затримання народного депутата України допускається лише за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата до кримінальної відповідальності.

Отже, положення частини другої статті 27 Закону про статус стосовно затримання народного депутата України у контексті положень частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так, що затримання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України не-

залежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата до кримінальної відповідальності.

[...]».

Взагалі стосовно питання депутатської недоторканності можна розвести багато дискусій і наводити дуже полярні точки зору на цю інституцію. Навмисно опускаємо розмови навколо цієї норми, що вже давно є предметом наукових, коло наукових, політичних і суспільних спекуляцій, а також само-реклами народних депутатів у популістських закликах до скасування цієї недоторканності і смішних результатів практичних дій в цьому напрямку під час пленарних засідань.

Можливо слід взяти в якості зразку норму, що регулює сучасну суддівську недоторканність, коли суддя є недоторканим у мантиї при прийнятті рішень, а, наприклад, за кермом власного автомобіля він стає лише учасником дорожнього руху і не має перевищувати швидкість, виконує законні розпорядженні патрульного поліцейського.

Стаття 81.

Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;
- 5) якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;
- 6) невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції;
- 7) його смерті.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково також у разі дострокового припинення відповідно до Конституції Украї-

ни повноважень Верховної Ради України – в день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України у випадках, передбачених пунктами 1, 4 частини другої цієї статті, приймається Верховною Радою України, а у випадку, передбаченому пунктом 5 частини другої цієї статті, – судом.

У разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо народного депутата України, визнання народного депутата України недієздатним або безвісно відсутнім його повноваження припиняються з дня набрання законної сили рішенням суду, а в разі смерті народного депутата України – з дня смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть.

У разі невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення.

(стаття 81 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 13.05.97 р. № 1-зп, у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає терміни припинення депутатських повноважень, які за приписами статті бувають звичайними чи достроковими.

За звичайним порядком повноваження народних депутатів припиняються разом із припиненням повноважень ВР України в цілому.

Що стосується дострокового припинення таких повноважень, то стаття містить перелік випадків і підстав. Цей перелік має вичерпний характер.

Про Рішення Конституційного Суду від 13.05.97 № 1-зп див. у коментарях до ст. 58, 78, 79.

Стаття 82.

Верховна Рада України працює сесійно.

Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Перше засідання новообраної Верховної Ради України відкриває найстарший за віком народний депутат України.

(стаття 82 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002, у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає форми практичної роботи ВР України.

За приписами статті ВР працює у пленарних засіданнях та сесіях. Засідання і сесії ВР не її органами, а саме формами роботи. Поняття сесія (пленарна сесія) походить від британської парламентської термінології, а назагал означає спільну роботу всіх членів організації чи структури, незважаючи на існуючи угруповання чи коаліції.

За рішенням КСУ від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002 «...Конституційний Суд України, вирішуючи порушене в конституційному поданні питання, виходить також з того, що Конституція України розрізняє діяльність народних депутатів України, коли вони колективно здійснюють певні повноваження (ініціювання питання про відповідальність Кабінету Міністрів України, звернення до Конституційного Суду України, ініціювання законопроектів про внесення змін до Конституції України тощо), і спільну діяльність народних депутатів України, якою здійснюються повноваження Верховної Ради України як колегіального органу державної влади.

Відповідно до частини першої статті 82 Конституції України Верховна Рада України працює сесійно, тобто протягом певних періодів – сесій, на які вона збирається у визначені Конституцією України строки: на першу сесію – не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів (частина третя статті 82), на чергові сесії – першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року (частина перша статті 83). Під час сесій згідно з частиною другою статті 84 Конституції України рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування. Тому спільна діяльність народних депутатів України у режимі функціонування єдиного органу законодавчої влади – парламенту – можлива лише на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій і неприпустима поза цими засіданнями і за межами сесій.

Отже, за змістом Конституції України Верховна Рада України як представницький орган державної влади – парламент – є єдиним органом законодавчої влади, який має колегіальний характер і складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на чотири роки на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голо-

сування, і є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу. Повноваження Верховної Ради України здійснюються спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій.

3. Порушуючи питання про офіційне тлумачення положення частини першої статті 82 Конституції України, за яким Верховна Рада України працює сесійно, суб'єкт права на конституційне подання звертається з клопотанням роз'яснити, що є в юридичному значенні терміни «сесія» та «засідання» Верховної Ради України, і за яких умов сесія та засідання Верховної Ради України є повноважними.

У конституційному поданні це питання пов'язується, зокрема, з необхідністю визначення, чи має конституційна вимога обрання не менш як двох третин від конституційного складу Верховної Ради України «одномоментний характер, який полягає в тому, що юридичним наслідком цього є лише встановлення факту сформування Верховної Ради як органу, чи така її якість (повноважність, обумовлена наявністю не менш як двох третин від її конституційного складу) має сталий (перманентний) характер і поширюється на весь період діяльності сформованого органу, що вимагає постійної фізичної присутності у таких формах роботи Верховної Ради України як сесія та засідання такої ж самої кількості народних депутатів, яка була необхідна для набуття Верховною Радою якості повноважного органу?»

Голова Верховної Ради України погоджується з тим, що Конституція України не дає однозначної відповіді на питання, за яких умов сесія Верховної Ради України є повноважною, і вважає, що «підтвердження повноважними сесій Верховної Ради України не обумовлюється наявністю певної кількості народних депутатів України під час сесійної роботи парламенту». На думку Голови Верховної Ради України, аналіз статей 82, 83, 84 Конституції України дає змогу дійти висновку, що сесія в юридичному значенні означає основну організаційно-правову форму роботи Верховної Ради України як колегіального органу законодавчої влади.

Вирішуючи порушені в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходить з того, що в Конституції України терміни «сесія» й «сесійно» використовуються для характеристики функціонування Верховної Ради України стосовно її діяльності. Положення частини першої статті 82 Конституції України, за яким Верховна Рада України «працює сесійно», треба розуміти так, що вона працює не безперервно, а під час певних періодів – сесій, на які вона збирається у конституційно визначені строки, як правило, двічі на рік.

Саме під час сесій проводяться пленарні засідання Верховної Ради України, засідання її комітетів та комісій. Верховна Рада України на сесійний період визначає коло питань, які підлягають розгляду і вирішенню, складає порядок денний чергової сесії, а також визначає дні й тижні пленарних засідань, роботи комітетів та комісій, роботи народних депутатів України у виборчих округах, встановлює кількість і тривалість щоденних пленарних засідань парламенту тощо.

З сесійним характером роботи Верховної Ради України Конституція України пов'язує й певні особливості здійснення її повноважень. Наприклад, питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії (частина друга статті 87 Конституції України). Питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (стаття 155 Конституції України).

Пленарні засідання – основна форма діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади під час її сесій. Це – регулярні зібрання народних депутатів України у визначений час і у визначеному місці, що проводяться за встановленою процедурою. На них розглядаються питання, віднесені Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, і приймаються відповідні рішення з цих питань шляхом голосування народних депутатів України.

Отже, сесії і засідання Верховної Ради України не є органами і тому не можуть мати власних повноважень. У зв'язку з цим питання про повноважність сесії чи засідання Верховної Ради України з юридичної точки зору змістовно збігається з питанням про повноважність Верховної Ради України при прийнятті того чи іншого рішення на її пленарному засіданні під час певної сесії».

Стаття 83.

Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року.

Позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу Президента України або на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

У разі оголошення указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання.

У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

У Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України.

Засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, передбачені цією Конституцією.

(стаття 83 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає конституційні вимоги до загальних регламентних питань, перекладаючи решту організаційних визначень на Регламент ВР України.

Стаття чітко визначила два терміни початку чергових сесій, що створює сталу і визначену процедуру початку сесійної роботи без прийняття спеціальних рішень народними депутатами. Це **перший вівторок лютого і перший вівторок вересня кожного року**.

Що стосується сесій позачергових, то Президент або народні депутати кваліфікованою меншістю (1/3 голосів від загалу) можуть висунути вимогу, що делегує олові ВР обов'язок щодо скликання такої сесії. Але вимога ця не має бути про «дуже треба», має бути сформульований порядок денний.

У разі оголошення надзвичайного чи то військового стану ВР без ніяких додаткових скликань і оголошень має впродовж короткого строку (2 дні на збори) зібратись поринути у роботу в цей важкий час.

Також слід знати, що у цей період не провадяться нові вибори, а тому ВР буде працювати, навіть якщо її повноваження мають бути закінчені. Ці пролонговані повноваження будуть тривати до моменту обрання та початку роботи нової ВР.

Кілька частин статті присвячені формуванню депутатської коаліції у ВР, а більш правильно – **коаліції депутатських фракцій**. При цьому відсутнє саме поняття «коаліція» у тексті статті. Воно сформульоване у ст. 61 Регламенту ВР та означає сформоване за результатами виборів і на основі узгоджених політичних позицій та на засадах, встановлених Конституцією і Регламентом, об'єднання депутатських фракцій, народних депутатів, до якого входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

Стаття 84.

Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування.

(положенню частини другої статті 84 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 07.07.98 р. № 11-рп/98)

(положенню частини другої статті 84 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003)

Голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом України особисто.

(положенню частини третьої статті 84 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 07.07.98 р. № 11-рп/98)

(положенням частин другої та третьої статті 84 щодо участі народних депутатів України у прийнятті Верховною Радою України рішень дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002)

(положенням статті 84 стосовно юридичного змісту понять «сесія» та «засідання» Верховної Ради України і необхідної кількості присутніх на засіданні народних депутатів України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002)

Стаття коментована визначає основні регламентні питання проведення пленарних засідань ВР України.

Перш за все стаття визначила звичайний, загальний характер пленарних засідань ВР – ці засідання носять відкритий характер, й називаються таким самим чином – відкриті засідання. Ця відкритість підкреслюється можливістю присутності у таких засіданнях інших осіб, не народних депутатів – представників ЗМІ, зарошених осіб, членів Уряду та інше згідно з Регламентом. Пленарні засідання висвітлюються у прямому ефірі на українському ТВ (телеканал РАДА).

За певних обставин засідання можуть носити закритий характер, коли присутні тільки народні депутати і немає трансляції такого засідання.

У Рішенні Конституційного Суду України від 07.07.98 р. № 11-рп/98 зазначено:

«[...]

Конституційний Суд України в офіційному тлумаченні положення частини другої статті 84 Конституції України виходить з того, що Верховна Рада України є органом державної влади, діяльність якого передусім спрямовано на забезпечення народного представництва та виявлення державної волі прийняттям законів шляхом голосування народних депутатів України.

Голосування у Верховній Раді України в контексті частини другої статті 84 Конституції України – це дія, якою на пленарному засіданні завершується обговорення проектів законів, постанов, інших актів та приймаються рішення Верховної Ради України (стаття 91 Конституції України) і яка здійснюється народними депутатами України особисто. Рішеннями Верховна Рада України також відхиляє законопроекти, їх окремі частини та поправки до них після їх обговорення.

Закони, постанови та інші акти, які під час голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України були підтримані встановленою більшістю голосів від її конституційного складу, вважаються прийнятими. Конституція

України встановлює певні умови прийняття та оприлюднення законів, які набувають чинності згідно з частиною третьою статті 57 та частиною п'ятою статті 94 Конституції України.

Разом з тим у частині другій статті 84 Конституції України, як і в будь-якому іншому положенні Конституції України, не встановлено вимог щодо порядку проведення голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України, в тому числі випадків і підстав визнання голосування таким, що не відбулося, та проведення переголосувань у разі необхідності. Ці питання підлягають врегулюванню відповідно до частини п'ятої статті 82 Конституції України в законі про регламент Верховної Ради України.

[...]

Аналіз положення частини третьої статті 84 Конституції України дає підстави для висновку, що особисте голосування народного депутата України на засіданнях Верховної Ради України означає його безпосереднє волевиявлення незалежно від способу голосування. В Конституції України відсутні положення, які надавали б право народному депутату України голосувати за іншого народного депутата України на засіданнях Верховної Ради України. Таке право суперечило б природі представницького мандата народного депутата України, закріпленого в Конституції України.

Народний депутат України одержує депутатський мандат від виборців, котрим Основний Закон гарантує вільне волевиявлення (частина друга статті 71 Конституції України) і з якими народний депутат України як їх представник підтримує зв'язок. За допомогою механізму цього представництва громадяни України реалізують своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами (частина перша статті 38 Конституції України) і здійснюють народне волевиявлення (стаття 69 Конституції України).

Народний депутат України є повноважним представником Українського народу у Верховній Раді України, відповідальним перед ним, і покликаний виражати і захищати його інтереси. Виконання народним депутатом України своїх обов'язків в інтересах усіх співвітчизників впливає із змісту присяги, яку складає народний депутат України перед Верховною Радою України (частина перша статті 79 Конституції України).

Отже, повноваження народного депутата України делеговані йому народом як сувереном влади (частина друга статті 5, частина перша статті 38 Конституції України) і зобов'язують його брати участь у прийнятті рішень Верховної Ради України шляхом голосування. Саме тому, що ці повноваження є делегованими і не підлягають подальшому делегуванню без згоди на це з боку суверена влади, народний депутат України не має права передавати свої

повноваження щодо здійснення голосування іншому народному депутату України. Практика голосування одного народного депутата України за іншого не має юридичних підстав. Відповідно до частини першої статті 152 Конституції України порушення встановленої Конституцією України процедури розгляду чи ухвалення законів та інших правових актів є підставою для визнання їх неконституційними.

[...]

Щодо Рішення КС України від 07.10.2002 р. № 17-рп/2002, то його зміст див. у коментарях до попередніх статей Конституції, що присвячені діяльності ВР України.

У Рішенні КС України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003 зазначено:

«[...]

Під терміном «рішення» Верховної Ради України, який вживається в частині другій статті 84 Конституції України, треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції.

[...]

Стаття 85.

До повноважень Верховної Ради України належить:

- 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції;
- 3) прийняття законів;
- 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- 7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;
- 8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Зброй-

- них Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- 10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції;
- 11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- 12) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;
- 12¹) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;
- 13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону;
- 14) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;
- 15) прийняття Регламенту Верховної Ради України;
- 16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;
- 17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;
- 18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;
- 19) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України;
- 20) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

- 21) призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;
- 22) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;
- 23) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;
- 24) встановлення державних символів України;
- 25) надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади;
(пункт 25 частини першої статті 85 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)
- 26) призначення на посади третини складу Конституційного Суду України;
(пункт 26 частини першої статті 85 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)
- 27) пункт 27 частини першої статті 85 виключено
(згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)
- 28) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 29) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів;
- 30) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;
- 31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію,

про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

32) надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

33) здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією та законом;

34) прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів України чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України;

35) призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату;

36) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;

37) затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї.

Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

(стаття 85 з офіційними тлумаченнями Рішень Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001, від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003, у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Коментована стаття визначає компетенцію ВР України, містить перелік питань, що є винятковою справою регулювання тільки ВР. Згідно з ч. 2 статті перелік цей не має вичерпного характеру, але може підлягати поширенню тільки за приписами Конституції.

Слід звернути увагу на пункт 4 частини першої цієї статті. Конституція розрізняє конституційну процедуру прийняття законів (п.3) й затвердження Державного бюджету України (п.4) При цьому виключне право на розробку проекту Державного бюджету України належить Кабінету Міністрів України (п.6 ст.116 Конституції України). Отже Верховна Рада України може затвердити, або не затвердити Державний бюджет, розроблений Кабінетом Міністрів. Змінювати поданий Урядом проект Державного бюджету за ініціативою народних депутатів України Верховна Рада не має права! Такий підхід за за-

думом авторів тексту цієї статті мав би забезпечувати гарантію збалансованості Державного бюджету, проте в реаліях сучасної України ця конституційна норма систематично порушується.

У Рішенні КС України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001 зазначено:

«[...]

Під термінами «район», що використовується в пункті 29 частини першої статті 85 Конституції України, і «район у місті», що вживається в частині першій статті 133, частині п'ятій статті 140, частині першій статті 142 Конституції України і відповідно в абзаці третьому статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», частині першій статті 2 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», треба розуміти різні за своїм значенням адміністративно-територіальні одиниці в системі адміністративно-територіального устрою України, правовий статус яких повинен визначатися законом.

Згідно з пунктом 29 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування тільки районів, а не районів у містах.

[...]».

У Рішенні КС України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003 зазначено:

«[...]

Положення пункту 34 частини першої статті 85 Конституції України, абзацу другого частини четвертої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата України» необхідно розуміти так, що рішення про направлення запиту до Президента України приймається Верховною Радою України більшістю від її конституційного складу.

[...]».

Стаття 86.

Народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

(положенню частини першої статті 86 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 19.05.99 р. № 4-рп/99)

(положенню частини першої статті 86 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 11.04.2000 р. № 4-рп/2000)
(положенню частини першої статті 86 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 20.03.2002 р. № 4-рп/2002)
(положенню частини першої статті 86 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 05.03.2003 р. № 5-рп/2003)
(положенню частини першої статті 86 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003)
Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити народного депутата України про результати розгляду його запиту.

Стаття коментована визначає один з інструментів реалізації народним депутатом своїх повноважень і, узагальнено, участі в державному управлінні, себто депутатський запит.

Стаття не визначає предмет депутатського запиту, а лише визначає до кого народний депутат може його спрямувати:

- до органів Верховної Ради України;
- до Кабінету Міністрів України,
- до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Як бачимо цей перелік має вичерпний характер. Що стосується органів ВР, то до них відносяться:

- депутатські фракції;
- комітети Верховної Ради України;
- тимчасові комісії.

Запит вноситься народним депутатом у встановленому Регламентом порядку на пленарному засіданні ВР у вигляді публічного виступу.

Внесення запиту народного депутата делегує обов'язок адресату цього запиту на письмову відповідь народному депутату України про результати розгляду його запиту.

У Рішенні Конституційного Суду України від 19.05.99 р. № 4-рп/99 зокрема зазначено:

«[...]

Стаття 86 Конституції України не обмежує народного депутата України колом питань, вирішення яких він ініціює у своїй вимозі чи пропозиції. Проте

певні обмеження передбачені в інших статтях Конституції України. Так, з метою забезпечення здійснення правосуддя Конституція України гарантує незалежність і недоторканність суддів і забороняє вплив на них у будь-який спосіб (частини перша і друга статті 126). В частині першій статті 129 Конституції України визначено, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону.

Запити народних депутатів України завжди вносяться з викладенням позиції депутата щодо судового рішення чи конкретних дій судді або у разі наявності у народного депутата України сумнівів щодо правильності рішення суду тощо. Викладені в запитах вимоги й пропозиції об'єктивно справляють певний вплив на суддів, що заборонено Конституцією України.

Положення преамбули Закону України «Про статус народного депутата України» про те, що народні депутати України є повноважними представниками народу у Верховній Раді України і покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, не може бути визнано юридичне коректним для обґрунтування можливості втручання народного депутата України у здійснення судами правосуддя, зокрема, у розгляд конкретних судових справ.

Конституція України передбачає, що «народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних» (частина четверта статті 124). Інших форм відповідного представництва народу, у тому числі і за посередництвом народних депутатів України, не передбачено.

Таким чином, є підстави вважати, що встановлене статтею 86 Конституції України право народного депутата України на запит є обмеженим і не поширюється на питання, пов'язані із здійсненням правосуддя у конкретних справах. Звернення народного депутата України як члена парламенту з вимогою чи пропозицією до судів, голів судів або безпосередньо до суддів саме з питань здійснення правосуддя у тих чи інших конкретних справах є неприпустимим.

[...].

У Рішенні Конституційного Суду України від 11.04.2000 р. № 4-рп/2000 зазначено:

«[...]

Положення частини першої статті 86 Конституції України, частини першої статті 12 та частин першої і другої статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-XII з наступними змінами і доповненнями в аспекті порушених у конституційному поданні Генеральної прокуратури України питань треба розуміти так:

1.1. Народний депутат України не має права звертатися до органів прокуратури і прокурорів з вимогами, пропозиціями чи вказівками у конкретних справах з питань підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також до слідчих прокуратури з питань досудового слідства у конкретних кримінальних справах.

1.2. У разі надходження до органів прокуратури, прокурорів, слідчих прокуратури пропозицій, вказівок і вимог народних депутатів України у конкретних справах із зазначених у підпункті 1.1 питань прокурори і слідчі прокуратури мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Арбітражним процесуальним кодексом України та Законом України «Про прокуратуру».

[...]

За Рішенням Конституційного Суду України від 20.03.2002 р. № 4-рп/2002:

«[...]

1. Положення частини першої статті 86 Конституції України, а також частини другої статті 15 та частини першої статті 16 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-XII в редакції Закону України від 22 березня 2001 року № 2328-III треба розуміти так:

1.1. Народний депутат України не має права звертатися до органів і посадових осіб, що здійснюють функції дізнання і досудового слідства, з вимогами і пропозиціями з питань, які стосуються проведення дізнання та досудового слідства у конкретних кримінальних справах.

1.2. У разі надходження до органів і посадових осіб, що здійснюють функції дізнання і досудового слідства, вимог і пропозицій народних депутатів України із зазначених у підпункті 1.1 питань керівники відповідних органів, слідчі і посадові особи, що здійснюють дізнання, мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України.

[...]

У Рішенні Конституційного Суду України від 05.03.2003 р. № 5-рп/2003 зазначено:

«[...]

1.1. Положення частини першої статті 86 Конституції України, частини другої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до Голови Національного банку України про надання інформації, яка становить банківську таємницю, а також про здійснення наглядових дій та застосування заходів впливу до банків та осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України.

Голова Національного банку України, розглядаючи запит, має діяти з додержанням вимог законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» і зобов'язаний повідомити народного депутата України про результати розгляду, тобто дати офіційну відповідь.

[...]

Рішенням Конституційного Суду України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003 зазначено:

«[...]

1.2. Положення частини першої статті 86 Конституції України та відповідні положення частин другої, третьої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що направлення запиту народного депутата України, з яким він на сесії Верховної Ради України звертається до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, не потребує прийняття рішення Верховною Радою України.

[...]

Стаття 87.

Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльно-

сті Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Верховної Ради України.

(стаття 87 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає порядок розгляду ВР України питань щодо відповідальності КМ України та визначення йому **недовіри**.

Приписи статті щодо відповідальності Уряду носять загальний характер. Зазначені питання вносяться до порядку денного або за ініціативою Президента України, або кваліфікованої меншості ВР – не менш 1/3 від конституційного складу ВР України.

Наслідком розгляду питань щодо відповідальності Уряду може бути прийняття **резолюції про недовіру Кабінету Міністрів України** більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

За сталою традицією парламентаризму **вотум довіри** у режимі парламентської демократії – це є голосування парламенту, коли депутати вирішують, висловлювати чи ні свою довіру чинному уряду. Це голосування часто закінчується позитивно, оскільки чинні уряди переважно мають більшість у парламенті.

Ч. 2 статті визначає обмеження розгляду вотуму довіри уряду – ним є **одноразовість упродовж однієї сесії** (частіше виносити ці питання на розгляд сесії забороняється) або **одноразовість впродовж року після схвалення Програми діяльності Уряду**, або **під час останньої сесії** Верховної Ради України.

Стаття 88.

Верховна Рада України обирає із свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх з цих посад.

(частина перша статті 88 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Голова Верховної Ради України:

- 1) веде засідання Верховної Ради України;
- 2) організовує роботу Верховної Ради України, координує діяльність її органів;

(пункт 2 частини другої статті 8 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

- 3) підписує акти, прийняті Верховною Радою України;

4) представляє Верховну Раду України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав;

5) організовує роботу апарату Верховної Ради України.

Голова Верховної Ради України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією, у порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України.

*(частина третя статті 88 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

Ч. 1 коментованої статті визначає повноваження ВР України, які не увійшли до ст. 88 (див. коментар до неї). Це питання вибору з числа обраних народних депутатів Голови ВР та його заступників. Також ВР України може усунути цих посадовців з їх посад.

Ч. 2 визначає компетенцію Голови ВР України і цей перелік має вже вичерпний характер, а порядок вирішення питань з компетенції Голови ВР визначає Регламент (ч. 3 статті).

За своєю оціночною характеристикою посада Голови ВР є однією з найвищих керівних посад в державі. Він володіє у цій якості індивідуальним конституційно-правовим статусом, що передбачає обов'язкову наявність у нього власних конституційних повноважень, які існують одночасно і невідривно з конституційною компетенцією Верховної Ради України в цілому. Покликання цих повноважень – сприяти реалізації ВР у її діяльності, тобто вони мають допоміжний, похідний характер від компетенції Верховної Ради України.

Водночас при їх здійсненні Голова ВР реалізує власну правоздатність, виступає самостійним суб'єктом публічно-правових відносин.

Стаття 89.

Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів.

Верховна Рада України у межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань.

Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, утворює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду.

Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом.

(стаття 89 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 05.03.2003 р. № 5-пр/2003, у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає загальні принципи діяльності таких органів ВР України, як комітети та тимчасові комісії.

Комітет ВР – орган ВР, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій.

Комітет відповідальний перед ВР і підзвітний їй.

Діяльність комітетів координує Голова ВР згідно з Конституцією та в порядку, що встановлений Регламентом.

Додатково і більш докладно діяльність цього органу ВР визначена у Законі України «Про комітети Верховної Ради України».

Тимчасова спеціальна комісія – колегіальний тимчасовий орган ВР України, що утворюється із числа народних депутатів України для підготовки і попереднього розгляду питань.

Правовий статус тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради завжди був предметом політичного торгу, спекуляцій і порушень. У 2009 році була невдала спроба внормувати питання і прийняти відповідний Закон України. До цього часу на порушення приписів ч. 5 коментованої статті такий закон не прийнятий. Визначається лише ст. ст. 85, 86 Регламенту.

Тимчасова слідча комісія – колегіальний тимчасовий орган ВР України, що утворюється із числа народних депутатів України, завданням якого є здійснення парламентського контролю шляхом проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес.

Правовий статус цих комісій перебуває у такому самому стані, як й спеціальних комісій. Визначається лише ст. ст. 87, 88 Регламенту.

Рішення Конституційного Суду України від 05.03.2003 р. № 5-рп/2003 визначає:

«[...]

1.3. Положення частини другої статті 89 Конституції України треба розуміти так, що комітет Верховної Ради України має право звернутись до Національного банку України або його посадових осіб з приводу надання інформації, яка становить банківську таємницю, а також здійснення наглядових дій, застосування заходів впливу до банків та осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, якщо це пов'язано із законопроектною роботою, підготовкою і попереднім розглядом питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України.

Голова Національного банку України або інші посадові особи Національного банку України, розглядаючи звернення, мають діяти з додержанням вимог законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» і повідомити комітет Верховної Ради України про результати розгляду.

[...]».

Стаття 90.

Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо:

- 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до статті 83 цієї Конституції;
- 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;
- 3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України приймається Президентом України після консультацій з Головою Верховної Ради України, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені Президентом України в останні шість місяців строку повноважень Верховної Ради України або Президента України.

(стаття 90 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 19.05.2004 р. № 11-рп/2004, у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає питання **припинення повноважень ВР** України.

Український парламент визначається неперервним характером своєї діяльності, саме тому припинення повноважень ВР України визначається обранням нового складу ВР.

Моментом такого припинення за приписами ч. 1 статті є день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Це правило загальне, коли мова йде про ВР, що обрана на **чергових виборах**.

У разі **дострокового припинення повноважень** до ВР конституційні правила інакші.

По-перше, **лише Президент України** наділений таким правом і лише у визначених ч. 2 статті випадках, а саме:

- 1) коли протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до статті 83 цієї Конституції;
- 2) коли протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;
- 3) коли протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

По-друге, вказані приписи є саме **правом Президента**, а ніяк не його **обов'язком**.

Ч. 3 фактично передбачає колективне відпрацювання рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України. Воно приймається Президентом України після консультацій з Головою Верховної Ради України, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Наступні частини статті носять заборонний характер. Позачергово обрана ВР має гарантовані повноваження щонайменше 1 рік, а в останні 6 місяців повноважень Президента чи ВР питання про дострокове припинення повноважень парламенту так само не стоїть.

Конституційний Суду України у своєму Рішенні від 19.05.2004 р. № 11-рп/2004 зазначив:

«[...]

1. Словосполучення «протягом тридцяти днів», що міститься в частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, треба розуміти як перебіг тридцятиденного строку підряд, тобто в календарних днях. Обчислення строку починається з дня, коли заплановані пленарні засідання однієї чергової сесії не змогли розпочатися, а якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, то днем його закінчення є наступний робочий день.

Виникнення у Президента України права на дострокове припинення повноважень Верховної Ради України пов'язане не з кількістю пленарних засідань, а з кількістю днів, протягом яких пленарні засідання не можуть розпочатися.

2. Словосполучення «пленарні засідання не можуть розпочатися», що вживається в частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, треба розуміти так, що пленарні засідання Верховної Ради України не можуть розпочатися через недодержання порядку роботи Верховної Ради України, встановленого Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України, що унеможливує здійснення парламентом конституційних повноважень єдиного органу законодавчої влади в Україні.

[...]».

Стаття 91.

Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією.

(положенню статті 91 щодо участі народних депутатів України у прийнятті Верховною Радою України рішень дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002)

(положенню статті 91 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003)

Приписи статті коментованої визначають правило, коли рішення про прийняття законів та інших нормативних актів на пленарних засіданнях ВР України здійснюються **простою більшістю** голосів народних депутатів від конституційного складу парламенту, крім випадків, передбачених цією Конституцією.

У Рішенні Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002 зазначене:

«[...]

4. Положення частин другої, третьої статті 84 та статті 91 Конституції України щодо участі народних депутатів України у прийнятті Верховною Радою України рішень треба розуміти так, що коли за пропонуване рішення проголосувала визначена Конституцією України кількість народних депутатів України, воно вважається прийнятим незалежно від того, скільки народних депутатів України не брали участі у голосуванні. Неучасть певної кількості народних депутатів України у голосуванні не є складовою процесу прийняття рішень Верховною Радою України.

[...]».

У Рішенні Конституційного Суду України від 14.10.2003 р. № 16-рп/2003 зазначене:

«[...]

Під терміном «акти», що вживається у статті 91 Конституції України, необхідно розуміти рішення Верховної Ради України у формі законів, постанов тощо, які приймаються Верховною Радою України визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України.

[...]».

Стаття 92.

Виключно законами України визначаються:

- 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;
- 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;
- 3) права корінних народів і національних меншин;
- 4) порядок застосування мов;
- 5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;
- 6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;
- 7) правовий режим власності;

- 8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- 9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- 10) засади регулювання демографічних та міграційних процесів;
- 11) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;
- 12) організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;
- 13) територіальний устрій України;

(положенню пункту 13 статті 92 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-пр/2001)

- 14) судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури;

(пункт 14 частини першої статті 92 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

- 15) засади місцевого самоврядування;
- 16) статус столиці України; спеціальний статус інших міст;
- 17) основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;
- 18) правовий режим державного кордону;
- 19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;
- 20) організація і порядок проведення виборів і референдумів;
- 21) організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України;
- 22) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

(положенню пункту 22 частини першої статті 92 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-пр/2001)

Виключно законами України встановлюються:

- 1) Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;
  - 2) порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;
  - 3) одиниці ваги, міри і часу; порядок встановлення державних стандартів;
  - 4) порядок використання і захисту державних символів;
  - 5) державні нагороди;
  - 6) військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання;
  - 7) державні свята;
  - 8) порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.
- Законом України оголошується амністія.

Стаття коментована визначає конституційні вимоги до основних правових актів, що своїми рішеннями приймає ВР України – до **Законів України**. Під цим поняттям розуміється нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який приймається ВР більшістю голосів (для законів, що стосуються внесення змін до Конституції, – конституційною /кваліфікованою/ більшістю голосів).

До цих актів відносять саме Конституцію, галузеві кодекси (зведені закони), окремі закони.

За приписами ч.ч.1-2 статті висуваються такі вимоги – стосовно правовідносин, що регулюються лише законами (тобто ці правовідносини визначають загальні правові засади і не можуть додатково регулюватись підзаконними актами) та виняткові більш вузькі питання, які мають важливе правове значення і так само встановлюються тільки законами. Обидва переліки мають вичерпний характер.

Деякі пункти цих частин стали предметом тлумачення та регулювання КС України (див. закінчення коментаря цієї статті).

Ч. 3 статті визначає окремо закони, що регулюють питання амністії. У кримінальному праві амністією вважається вид звільнення від покарання та його відбування, який на підставі закону про амністію застосовується щодо індивідуально- невизначеної певної категорії осіб і полягає у їх повному (повна амністія) або частковому (часткова амністія) звільненні від кримінальної відповідальності чи від покарання, або в заміні покарання (його невідбутої частини) більш м'яким покаранням.

Більш докладно питання амністії регулюється ст. 86 КК України.

Рішенням Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001 зазначене:

«[...]

3. Положення пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами України визначається «територіальний устрій України», треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законом.

Окремі повноваження з цих питань можуть бути надані законом органам місцевого самоврядування (стаття 143 Конституції України).

[...]

Рішенням Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 зазначене:

«[...]

1.1. Положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння. Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

[...]

Стаття 93.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України.

Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

(стаття 93 з офіційними тлумаченнями Рішень Конституційного Суду України від 28.03.2001 р. № 2-рп/2001, від 17.05.2001 р. № 5-рп/2001, редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає суб'єктів права законодавчої ініціативи.

Зазначена правова інституція визначає стадію законодавчої процедури, коли належний (належним чином уповноважений) орган чи особа офіційно вносять до законодавчого органу пропозиції щодо прийняття, зміни чи скасування нормативного акту.

За приписами статті це право належить винятково:

- Президентові України;
- народним депутатам України;
- Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України має виключне право на внесення проекту закону про Державний бюджет України.

Рішенням Конституційного Суду України від 28.03.2001 р. № 2-рп/2001 зазначене:

«[...]»

1. Положення частини другої статті 93 Конституції України щодо позачергового розгляду Верховною Радою України законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні, в аспекті порушеного в конституційному поданні питання треба розуміти так, що такі законопроекти мають бути терміново включені Верховною Радою України до порядку денного її сесії і розглянуті у пріоритетному порядку – раніше інших законопроектів – на всіх стадіях законодавчого процесу відповідно до процедури, встановленої Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

[...]».

Рішенням Конституційного Суду України від 17.05.2001 р. № 5-рп/2001 зазначене:

1. Положення частини першої статті 93 Конституції України в аспекті порушеного в конституційному поданні питання треба розуміти так, що Президент України, народні депутати України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України можуть подавати до Верховної Ради України законопроекти з будь-якого питання, крім тих законопроектів, які відповідно до Конституції України можуть вноситися спеціально визначеними нею

суб'єктами права законодавчої ініціативи. Зокрема, проект закону про Державний бюджет України на кожний наступний рік розробляє та подає до Верховної Ради України лише Кабінет Міністрів України (частина друга статті 96, пункт 6 статті 116 Конституції України).

2. Частина перша статті 35 Закону України «Про бюджетну систему України»), відповідно до якої «внесення змін, уточнень та доповнень до бюджетів протягом бюджетного року здійснюється в порядку, передбаченому цим Законом для затвердження відповідних бюджетів», за своїм змістом є відсилною і в системному зв'язку зі статтею 28 та іншими положеннями названого Закону її треба розуміти так, що затвердження відповідних бюджетів є самостійною стадією бюджетного процесу, яка не стосується безпосередньо порядку ініціювання змін, уточнень та доповнень до бюджетів протягом бюджетного року. Зазначені статті не визначають коло суб'єктів, які мають право ініціювати законопроекти про внесення змін та доповнень до закону про Державний бюджет України протягом бюджетного року.

[...]

Стаття 94.

Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України.

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

(положенню частини другої статті 94 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 07.07.98 р. № 11-рп/98)

(положенню частини другої статті 94 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008)

У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом.

(положенню частини четвертої статті 94 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 09.10.2007 р. № 7-рп/2007)

(частина четверта статті 94 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

(частині п'ятій статті 94 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 03.10.97 р. № 4-зп)

Стаття коментована визначає заключну процедуру прийняття законів ВР – офіційне проголошення та оприлюднення, що здійснюється главою держави – Президентом України.

На це чи на повернення закону до ВР на повторний розгляд Президент має 15 днів.

Це стала загальна політично-правова практика взаємодії влади, що є надійним засобом збалансування інтересів законодавчої і президентської гілок влади, однією з форм участі президента у законодавчій діяльності і, водночас, завершальною стадією всього законодавчого процесу.

При цьому Президент використовує належне йому право відкладального вето, під яким розуміється право глави держави на повернення закону, направленого йому на підпис, для повторного розгляду в парламент. Реалізуючи це право та відхиляючи конкретний закон, одночасно і в обов'язковому порядку Президент надсилає до Верховної Ради також сформульовані і вмотивовані пропозиції щодо цього закону.

Рішенням Конституційного Суду України від 07.07.98 р. № 11-рп/98 зазначене:

«[...]

3. Перебіг п'ятнадцятиденного строку, передбаченого частиною другою статті 94 Конституції України, а також десятиденного строку, передбаченого частиною четвертою статті 94 Конституції України, треба обчислювати в календарних днях.

Строки підписання та офіційного оприлюднення Президентом України законів України, визначені частинами третьою та четвертою статті 94 Конституції України, починаються з наступного дня після їх отримання Президентом України. Якщо закінчення п'ятнадцятиденного строку, передбаченого частиною другою статті 94 Конституції України, а також десятиденного строку, передбаченого частиною четвертою статті 94 Конституції України,

припадає на вихідний або святковий день, то днем закінчення цього строку є наступний робочий день.

4. Встановлена в частині четвертій статті 94 Конституції України вимога щодо повторного прийняття закону Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу поширюється лише на закони, пропозиції Президента України до яких повністю або частково відхилені. Ця вимога стосується прийняття закону в цілому.

Якщо пропозиції Президента України до закону у пропонованій ним редакції враховано повністю, повторного прийняття закону не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України не вимагається.

У разі прийняття Верховною Радою України закону після повторного розгляду з урахуванням пропозицій Президента України глава держави зобов'язаний підписати його та офіційно оприлюднити у десятиденний строк.

Якщо під час розгляду пропозицій Президента України до закону будуть внесені зміни, не передбачені цими пропозиціями, Президент України діє відповідно до частини другої статті 94 Конституції України.

[...]».

Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008 зазначене:

«[...]

3. Положення частини другої статті 94 Конституції України необхідно розуміти так, що процедура підписання і оприлюднення законів, встановлена нею, не застосовується до законів, прийнятих референдумом.

[...]».

Якщо впродовж 15 днів, що відведені цією статтею Президенту, він не скористується своїм правом відкладального вето і не поверне закон до ВР, то за «умовчанням» цей закон **вважається прийнятим**.

При цьому така особливість – вже неважливо чи виконає Президент решту свого обов'язку стосовно закону, що вважається прийнятим, мається на увазі підпис та оприлюднення. Такий закон може підписати в такому випадку та оприлюднити у встановленому порядку Голова ВР. Це наголос на парламентсько-президентській складовій державного управління.

Стаття встановлює також **загальний строк на набуття законами чинності** – 10 днів з моменту офіційного оприлюднення у встановленому порядку. Єдиний виняток – набуття чинності Конституцією (див. ст. 160 та коментар до неї).

Рішенням Конституційного Суду України від 03.10.97 р. № 4-зп зазначене:
«[...]

І. Частину п'яту статті 94 Конституції України щодо набуття чинності законом не раніше дня його опублікування потрібно розуміти так, що дія цієї частини статті не поширюється на набуття чинності Конституцією України.

[...]».

Стаття 95.

Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

(положенню частини першої статті 95 у системному зв'язку з положеннями статті 3, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48 Конституції України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

(положенню частини другої статті 95 в системному зв'язку з положеннями статті 6, частини другої статті 19, частини першої статті 117 Конституції України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

Держава прагне до збалансованості бюджету України.

(положенню частини третьої статті 95 у системному зв'язку з положеннями частини другої статті 95 та статті 46 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 27.11.2008 р. № 26-рп/2008)

(положенню частини третьої статті 95 у системному зв'язку з положеннями статті 3, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48 Конституції України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені.

Стаття коментована визначає загальні конституційні принципи формування Державного бюджету України, також цим приписам приділив значну увагу КС України.

Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 зазначене:

«[...]

1. В аспекті конституційного подання положення статті 1, частин першої, третьої статті 95 Конституції України у системному зв'язку з положеннями статті 3, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48 Основного Закону України треба розуміти так, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності і справедливості.

[...]

3. В аспекті конституційного подання положення частини другої статті 95, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України та пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з положеннями статті 6, частини другої статті 19, частини першої статті 117 Конституції України треба розуміти так, що суди під час вирішення справ про соціальний захист громадян керуються, зокрема, принципом законності. Цей принцип передбачає застосування судами законів України, а також нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, в тому числі нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, виданих у межах його компетенції, на основі і на виконання Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України.

[...]».

Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені. Мова йде про заходи моніторингу виконання Державного бюджету України, з чинним законодавством це покладається на Міністерство фінансів України.

Стаття 96.

Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

(положенню частини другої статті 96 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

Стаття коментована визначає строки, що стосуються виконання процедури затвердження Державного бюджету ВР України.

Оскільки ч. 1 статті передбачені «особливі обставини», то й строки цієї частини не можна вважати граничними. Та й практика ВР за всі роки її існування надалі безліч підтверджень про таке визначення цих положень.

Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 визначено:

«[...]

2. В аспекті конституційного подання положення частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116 Конституції України треба розуміти так, що повноваження Кабінету Міністрів України щодо розробки проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення виконання відповідного закону пов'язані з його функціями, в тому числі щодо реалізації політики у сфері соціального захисту та в інших сферах. Кабінет Міністрів України регулює порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України.

[...]».

Стаття 97.

Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України.

Поданий звіт має бути оприлюднений.

Стаття коментована визначила конституційні вимоги щодо моніторингу виконання Державного бюджету України. Зазначені питання покладаються організаційно на Кабінет Міністрів України.

Стаття 98.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата.

Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються законом.

(стаття 98 у редакції Законів України від 19.09.2013 р. № 586-VII, від 21.02.2014 р. № 742-VII)

ВР України за приписами статті коментованої здійснює власний моніторинг виконання Держбюджету і незалежно від КМУ.

Для цього задіяний спеціальний контролюючий орган – **Рахункова палата**.

Рахункова палата є постійно діючим органом зовнішнього державного фінансового контролю, що функціонує в Україні з 1997 року.

Рахункова палата утворюється Верховною Радою України і підзвітна їй. Склад Рахункової палати призначається Верховною Радою України шляхом **таємного голосування**.

Взаємовідносини Рахункової палати з Верховною Радою України будуються на основі підзвітності. При цьому зберігається її незалежний статус як органу спеціальної конституційної компетенції. Рахункова палата щороку звітує перед Верховною Радою України про результати своєї діяльності.

Стаття 99.

Грошовою одиницею України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – **Національного банку України**.

Стаття коментована надає визначення грошовій одиниці – гривні – національній валюті України.

Ч. 2 статті визначає стабільність гривні і її забезпечення основною функцією центрального банку держави – **Національного банку України**.

Стаття 100.

Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом.

Стаття коментована визначає функцію вищого органу НБУ – **Ради НБУ**.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Верховною Радою України та Президентом України. Верховна Рада України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної постанови. Президент України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом видання відповідного указу.

Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, **входить до складу Ради Національного банку за посадою.**

Більш докладно діяльність Ради визначає Закон України «Про Національний банк України».

Стаття 101.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Контроль з боку ВР України за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а інакше кажучи **омбудсман**, є доволі новітньою постаттю у політичній сфері держави. Нещодавно інститут омбудсмана, як і сам термін, в Україні були відомі лише порівняно вузькому колу фахівців-правників.

Наразі однією з головних функцій омбудсмана у світі (зокрема й в Україні) є контроль за діяльністю виконавчих та інших органів державної влади шляхом розгляду скарг громадян на дії тих чи інших органів або посадових осіб, що призвели до порушення прав та свобод людини і громадянина.

Додатково див. ст. 55 та коментар до неї.

Розділ V ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Стаття 102.

Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття коментована визначає **правової статус** Президента України.

Основне – він главою держави і при здійсненні своїх повноважень виступає від імені України.

Реалізуючи свій правовий статус він також виступає **гарантом** державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Більш докладно про функції Президента України у наступних статтях Конституції.

Стаття 103.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

(положенню частини першої статті 103 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 15.05.2014 р. № 5-пр/2014)

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

(положенню частини третьої статті 103 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 22-пр/2003)

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

*(частина п'ята статті 103 у редакції
Законів України від 01.02.2011 р. № 2952-VI,
від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

*(положенню частини п'ятої статті 103 дано офіційне тлумачення згідно
з Рішенням Конституційного Суду України від 15.05.2014 р. № 5-рп/2014)*

Порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом.

Стаття коментована визначає загальні вимоги до обрання Президента України. Як до особи так й до процедури виборів.

Рішенням Конституційного Суду України від 15.05.2014 р. № 5-рп/2014
«[...]

1. Положення частин першої, п'ятої статті 103 Конституції України необхідно розуміти так, що Президент України обирається громадянами України на позачергових, як і на чергових, виборах строком на п'ять років.

[...]

До особи, кандидата на посаду Президента України висуваються певні вимоги, без дотримання яких не можна балотуватись. Як й вимоги до народних депутатів, ці вимоги швидше є набір певних якостей. Визначаються шляхом дотримання певних цензів – цензу вікового, цензу осілості, а також наявністю дієздатності, що надає право голосу. Кількісно віковий ценз і ценз осілості відрізняються від вимог до народних депутатів кількісно. Тобто Президентом може бути особа більш досвідчена і зріла у суспільному значенні цих понять. Більш докладно про ці цензи у ст. 78 і коментар до неї.

Окремо слід сказати про мовний ценз. У даному випадку для Президента знання державної мови – української є обов'язковою вимогою (чого поки немає для народних депутатів). Більш докладно про державну мову див ст. 10 і коментар до неї.

Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 22-рп/2003 визначене:

«[...]

Буквальне тлумачення статті 103 Конституції України засвідчує, що нею встановлено обмеження щодо можливості однієї і тієї особи перебувати на

посту Президента України більше ніж два строки підряд. Частиною першою статті 103 Конституції України передбачено, що Президент України обирається строком на п'ять років. Тобто Конституція України обмежує перебування однієї і тієї особи на посту Президента України визначеними нею двома строками підряд.

При цьому згідно з Конституцією України строк перебування на посту Президента України починається з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104) і закінчується із вступом на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108).

Таким чином, передбачене Конституцією України обмеження щодо зайняття однією і тією особою поста Президента України стосується лише особи, яка, по-перше, займала пост Президента України два строки підряд, а по-друге, набувала повноважень Президента України відповідно до частини першої статті 104 Конституції України.

[...]

Вимоги до Президента щодо несумісності іншої діяльності з посадою повністю збігаються з аналогічними вимогами щодо народних депутатів (див. ст. 78 та коментар до неї).

Рішенням Конституційного Суду України від 15.05.2014 р. № 5-рп/2014 зазначене:

«[...]

1. Положення частин першої, п'ятої статті 103 Конституції України необхідно розуміти так, що Президент України обирається громадянами України на позачергових, як і на чергових, виборах строком на п'ять років.

[...]

Більш докладно див. Закон України «Про вибори Президента України».

Стаття 104.

Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Президент України складає таку присягу:

«Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, вступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні.»

Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі».

Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

(положенням статті 104 стосовно юридичного змісту понять «сесія» та «засідання» Верховної Ради України і необхідної кількості присутніх на засіданні народних депутатів України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002)

За приписами статті коментованої новообраний Президент України має стати до роботи впродовж **30 днів після оголошення офіційних результатів президентських виборів**. Це загальне правило (для чергового обрання глави держави).

Моментом вступу на посаду є складання присяги Президента України. Приводить його до присяги Голова КС України. Присягає Президент на урочистому засіданні ВР України.

При достроковому обранні Президента строки більш стислі – обраний на позачергових виборах Президент складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002 визначене:

«[...]

3. Положення статей 82, 84, 104 Конституції України стосовно юридичного змісту понять «сесія» та «засідання» Верховної Ради України і необхідної кількості присутніх на засіданні народних депутатів України треба розуміти так, що Верховна Рада України працює протягом певних періодів – сесій, на які вона збирається у конституційно визначені строки, як правило, двічі на рік.

Основною формою діяльності Верховної Ради України є пленарні засідання під час сесій, які є регулярними зібраннями народних депутатів України відповідного скликання у визначений час, у визначеному місці і які проводяться за встановленою процедурою. На пленарних засіданнях розглядаються питання, віднесені Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, і шляхом голосування народних депутатів України приймаються рішення з цих питань.

[...]

Стаття 105.

Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

(положенню частини першої статті 105 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003)

За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Стаття коментована присвячена президентській недоторканності.

Рішенням Конституційного Суду України від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003 визначене:

«[...]

Таким чином, право недоторканності Президента України треба розуміти як органічну складову його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень. Корегування змісту цього права неможливе без внесення відповідних змін до Конституції України.

Разом з тим Конституційний Суд України зазначає, що право недоторканності Президента України має обмеження в часі і діє, відповідно до Конституції України, лише на час виконання ним повноважень.

[...]

1.1. Положення частини першої статті 105 Конституції України (254к/96-ВР) треба розуміти так, що Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа.

[...]».

Честь і гідність Президента України як глави держави підлягають особливому захисту. Особи, винні у посяганні на них, притягуються до відповідальності. Зазначені приписи викликають багато критики, яка за великим рахунком є доволі обґрунтованою. Особливо за принципами справедливості, рівності і доцільності, що визначають природні права людини і дотримання верховенства права. Наявність у особи на будь-якій важливій посаді честі і гідності особливої, прямо сказати є занадто. Ну не можна настільки любити начальство. Не може честь і гідність людини бути різною.

За особою, яка обіймає пост Президента України, це звання зберігається довічно за умови, що вона не була усунена з поста Президента України Верховною Радою в порядку імпідменту. А з цим приписом все гаразд. Був главою держави, спасибі, пам'ятаємо.

Стаття 106.

Президент України:

- 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- 2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;
- 4) приймає рішення про визнання іноземних держав;
- 5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;
- 6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

(положенню пункту 6 частини першої статті 106 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 15.10.2008 р. № 23-рп/2008)

- 7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;
- 8) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією;

*(словосполученню «протягом тридцяти днів» пункту 8 частини першої статті 106 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 19.05.2004 р. № 11-рп/2004)
(пункт 8 частини першої статті 106 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

- 9) вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України,

подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції;

*(пункт 9 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

10) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

(положенню пункту 10 частини першої статті 106 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005)

*(пункт 10 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

11) призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора;

*(пункт 11 частини першої статті 106 у редакції
Законів України від 21.02.2014 р. № 742-VII,
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

12) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

*(пункт 12 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

13) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

*(пункт 13 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

14) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

*(пункт 14 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

(положенню пункту 15 частини першої статті 106 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 28.01.2003 р. № 2-рп/2003)

*(пункт 15 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

*(пункт 16 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

*(пункт 19 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає на посади третину складу Конституційного Суду України;

*(пункт 22 частини першої статті 106 у редакції
Законів України від 21.02.2014 р. № 742-VII,
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

23) пункт 23 частини першої статті 106 виключено

*(згідно із Законом України
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилування;

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

*(пункт 30 частини першої статті 106 у редакції
Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 цієї статті, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання.

*(частина четверта статті 106 у редакції
Законів України від 21.02.2014 р. № 742-VII,
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Стаття коментована є такою, що визначає конституційне положення Президента України. І дуже важливою, оскільки визначає конституційні повноваження глави держави.

Перелік цих повноважень не є вичерпним в поточній редакції, але інші повноваження так само мають бути визначені виключно Конституцією, окремі пункти переліку уточнені КС України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Але, за певних обставин, ці повноваження може тимчасово виконувати (не у повному обсязі) Голова ВР (див. ст. 112 та коментар до неї).

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає особливі нормативні акти, що притаманні тільки йому – **укази і розпорядження**, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 цієї статті, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання.

Рішенням Конституційного Суду України від 15.10.2008 р. № 23-рп/2008 зазначено:

«[...]

1. В аспекті конституційного подання положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України, згідно з яким Президент України проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою, слід розуміти так, що Президент України зобов'язаний проголосити такий референдум, якщо його ініційовано з додержанням встановлених Конституцією та законами України вимог щодо організації і порядку проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

{...}».

Рішенням Конституційного Суду України від 19.05.2004 р. № 11-рп/2004 зазначено:

«[...]

1. Словосполучення «протягом тридцяти днів», що міститься в частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, треба розуміти як перебіг тридцятиденного строку підряд, тобто в календарних днях. Обчислення строку починається з дня, коли заплановані пленарні засідання однієї чергової сесії не змогли розпочатися, а якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, то днем його закінчення є наступний робочий день.

[...]

Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005 зазначено:

«[...]

1. Положення пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, частини четвертої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV в їх взаємозв'язку, в аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, треба розуміти так, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, об-

рана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації.

[...]

Рішенням Конституційного Суду України від 28.01.2003 р. № 2-рп/2003 зазначено:

«[...]

1. Положення пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України в аспекті конституційного подання необхідно розуміти так, що при здійсненні повноважень щодо реорганізації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади Президент України за поданням Прем'єр-міністра України, діючи в межах коштів на утримання органів виконавчої влади, може реорганізовувати передбачені Конституцією України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, не змінюючи назви цих органів та їх основного цільового призначення, що впливає з назви.

{...}

Стаття 107.

Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України.

До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України.

Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

Стаття коментована визначає конституційні функції особливого органу Президента України – РНБОУ (Ради національної безпеки і оборони України) – **координаційного органу** з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Заснована 11 жовтня 1991 р.

Очолює її безпосередньо Президент України. РНБОУ координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Рішення РНБОУ вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції РНБОУ визначаються законом.

Поточне керівництво Радою здійснює Секретар РНБОУ. Він забезпечує організацію роботи і виконання рішень РНБОУ, призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується.

Стаття 108.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

- 1) відставки;**
- 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я;**
(пункт 2 частини другої статті 108 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)
- 3) усунення з поста в порядку імпичменту;**
- 4) смерті.**

За загальним правилом Президент виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України з метою забезпечення безперервності управління державою.

За певних негативних обставин Президент може припинити свої повноваження достроково. Ч. 2 статті визначає **вичерпний перелік** таких причин:

- 1) відставка;
- 2) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпичменту;
- 4) смерті.

Оскільки ці причини трохи докладніше визначаються у статтях наступних, більш ніякої правової нагрузки стаття коментована не несе.

Стаття 109.

Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Стаття коментована не визначає підстави, що можуть спонукати Президента до заяви про свою відставку. Зі змісту статті лише зрозуміло, що це має бути особисте рішення особи, що була обрана Президентом держави.

Стаття також визначає момент набуття чинності відставки Президента – її проголошення на засідання ВР України.

Стаття 110.

Неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду – за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

(стаття 110 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

У сучасному виляді стаття існує нещодавно. Відповідальність у реалізації її приписів покладається на ВР у відповідності до ст. 170 Регламенту «Порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я»:

«1. У разі якщо Верховній Раді стануть відомі факти про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я, за пропозицією Голови Верховної Ради України або не менш як 45 народних депутатів Верховна Рада може створити тимчасову слідчу комісію для перевірки відповідних фактів.

2. Тимчасова слідча комісія з цього питання створюється на закритому пленарному засіданні Верховної Ради в порядку, передбаченому законом про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України та цим Регламентом.

3. Після створення тимчасової слідчої комісії Голова Верховної Ради України невідкладно повідомляє про це Президента України.

4. Верховна Рада на підставі висновку тимчасової слідчої комісії, підготовленого з урахуванням медичного висновку про стан здоров'я Президента

України, може прийняти постанову про звернення до Верховного Суду України щодо надання ним письмового подання про дострокове припинення повноважень Президента України за станом здоров'я.

5. Неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я встановлюється Верховною Радою на її закритому пленарному засіданні на підставі письмового подання Верховного Суду України і медичного висновку та підтверджується рішенням, прийнятим більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

6. Про прийняте рішення Голова Верховної Ради України терміново письмово повідомляє Президента України, Прем'єр-міністра України, Голову Конституційного Суду України, Голову Верховного Суду України та офіційно оприлюднює відповідний акт Верховної Ради через засоби масової інформації.

*{Частина шоста статті 170 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2600-VI від 08.10.2010 }
{Стаття 170 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1798-VIII від 21.12.2016 }».*

Стаття 111.

Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

(положенню частини першої статті 111 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003)

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими

від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

(частина шоста статті 111 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

У Конституції імпічмент визначається як особлива процедура притягнення до відповідальності Президента України, що поєднує юридичну, кримінальну і конституційну відповідальність, які реалізуються шляхом осуду Президента, дострокового припинення його повноважень і усунення з посади.

Конституція України визначає підставою для імпічменту вчинення державної зради або іншого злочину, які підпадають під дію кримінального закону (частина 1 статті).

У разі дострокового припинення повноважень Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України повноваження покладаються на Голову Верховної Ради України.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

У випадку з Президентом Януковичем була спроба застосувати приписи статті коментованої. 21 лютого 2014 року було зареєстровано проект закону про імпічмент Президента України

22 лютого 2014 року Верховна Рада України прийняла постанову № 757-VII про усунення президента зі своєї посади і призначила проведення позачергових президентських виборів на 25 травня 2014 року, але за іншим законопроектом. Прийняття його пояснюється заміною формулювання «імпічмент» на «самоусунення» у зв'язку з особливими обставинами.

Більш докладно процедуру імпічменту Президента України визначає ст.ст. 171- 188 Регламенту ВР України. Практично сенсу приймати окремий закон про процедуру імпічмента немає.

Що стосується самого поняття імпічмент, то міжнародна політично-правова історія не знає доведеного до правового кінця прикладу усунення від влади. Найближче був до цього Президент США Никсон у 1974 році, але сам подав у відставку. А Президента Румунії врятував Конституційний Суд у 2012. Взагалі частіше за інших намагалися усунути свого Президента у США. Але раз за разом на шляху ставав Сенат США.

Велика кількість правників вважають інститут імпічменту є ефективним не як засіб усунення глави держави з поста, а як стримувальний чинник у системі стримувань і противаг, засіб впливу парламенту на главу держави.

Стаття 112.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6 – 8, 10 – 13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106 Конституції України.

(стаття 112 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає при достроковому припиненні повноважень Президента України (див. ст. ст. 108-111 та коментарі до них) Голова ВР України стає тимчасово виконуючим президентські повноваження.

Це триває до вступу на пост новообраного Президента України.

Президентські обов'язки Голова ВР виконує не у повному обсязі, а за винятком 13 пунктів з 31 ст. 106 (див. коментар до неї).

Розділ VI

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Стаття 113.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та

постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

(стаття 113 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає місце і правий статус КМУ у системі державної влади і визначає його вищим органом у системі органів виконавчої влади.

За змістом ч. 2 статті КМУ відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Це робить Уряд третім за своєю значущістю державним органом у системі державного управління.

Ч. 3 статті визначає коло правового регулювання КМУ.

Більш докладно про КМУ див. у Законі України «Про Кабінет Міністрів України».

Стаття 114.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

(стаття 114 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає конституційні вимоги до складу Уряду.

Конституційний склад Уряду такий:

- Прем'єр-міністр України;
- Перший віце-прем'єр-міністр;
- віце-прем'єр-міністри;
- міністри.

Кандидатуру Прем'єра до ВР вносить Президент, а його вибір формується на підставі пропозицій коаліції, себто правлячий більшості політичних сил у парламенті (див. ст. 83 та коментар до неї).

Що стосується міністрів то порядок такий – Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Посада Прем'єр-міністра за приписами статті делегує йому обов'язки керувати роботою Кабінету Міністрів України, а також спрямовувати її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Стаття 115.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України.

Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Верховній Раді України про свою відставку.

Відставка Прем'єр-міністра України, прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України. У цих випадках Верховна Рада України здійснює формування нового складу Кабінету Міністрів України у строки і в порядку, що визначені цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або відставку якого прийнято Верховною Радою України, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

(стаття 115 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає правовідносини, коли Уряд складає свої повноваження.

Це може статися у певних випадках. Наприклад **складання повноважень Уряду перед новобраною ВР**, що буде обирати новий Уряд. Інший випадок, коли під час початку виконання обов'язків виконання своїх повноважень Уряд у повному складі чи частково **подає у відставку**. ВР має право на прийняття резолюції **про недовіру Уряду**, що зумовлює його відставку.

Наслідком є завжди формування **нового складу Уряду** чи то формування **нового Уряду**.

При складанні повноважень перед новообраною ВР України старий Уряд продовжує свою роботу до початку виконання обов'язків новосформованим Урядом.

Стаття 116.

Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

(положенню пункту 2 статті 116 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

(положенню пункту 3 статті 116 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

(положенню пункту 6 статті 116 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012)

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

9) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

9¹) утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

(статтю 116 доповнено пунктом 9¹ згідно із Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

9²) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України;

(статтю 116 доповнено пунктом 9² згідно із Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

10) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

(пункт 10 статті 116 у редакції Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Стаття коментована визначає конституційні повноваження Уряду.

Перелік цих повноважень **не має вичерпного характеру**. Інші повноваження Уряду можуть бути визначені Конституцією або Законами України.

Деякі з цих повноважень уточнюються Рішенням КС України.

Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 визначено:

«[...]

2. В аспекті конституційного подання положення частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116 Конституції України треба розуміти так, що повноваження Кабінету Міністрів України щодо розробки проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення виконання відповідного закону пов'язані з його функціями, в тому числі щодо реалізації політики у сфері соціального захисту та в інших сферах. Кабінет Міністрів України регулює порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України.

[...]».

Стаття 117.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

Стаття коментована визначає нормативно-правові акти Уряду.

До них відносяться постанови і розпорядження, що видаються у межах компетенції Уряду (див. ст. 116 та коментар до неї) і є обов'язковими до виконання.

Правом підпису актів Уряду наділений Конституцією Прем'єр-міністр України.

Законодавством передбачена державна реєстрація актів Уряду, що її здійснює і забезпечує Міністерство юстиції України на підставі Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, що затверджена Постановою КМУ від 28 грудня 1992 р. № 731 з наступними змінами і доповненнями.

Стаття 118.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

(положенню частини першої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

(положенню частини першої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005)

Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

(положенню частини другої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

(положенню частини другої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005)

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

(положенню частини третьої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

(положенню частини четвертої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

(положенню частини четвертої статті 118 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005)

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Стаття коментована визначає правове положення так званих державних адміністрацій. З часів Президента України Леоніда Кучми ці новообразовані ним органи виконують функцію президентського впливу на місцях і підмінюють собою місцеві органи виконавчої влади, що спотворює класичну систему місцевого самоврядування, коли виконавчу владу формують представницькі органи влади на місцях.

Цю систему президентської вертикалі влади ще можна було хоч якось якщо не зрозуміти (бо зрозуміти це неможливо), то хоча б пояснити при президентсько-парламентській формі влади, але дивно це виглядає у сучасній Кон-

ституції, що уособлює парламентсько-президентську форму управління державою.

У своєму Рішенні від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003 Конституційний Суду України, сам того не бажаючи, лише підтвердив абсурдність цих правових (перепрошуємо на слові) побудови. Наприклад, у мотивувальній частині рішення є таке: «...особа, **обрана** Київським міським головою, відповідно **призначається** (?) головою Київської міської державної адміністрації, **і це не призводить до сумісництва**. Тим самим положення частини першої статті 120 Конституції України про те, що керівники місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, на даний випадок **не поширюється**». Ну як, красиво? При цьому це ніяк не пояснюється правовим обґрунтуванням, а приводиться аналогія, що ніяк не робить ситуацію більш легітимно поясненою: «...Конституційний Суд України вважає, що Київський міський голова виконує функції голови Київської міської державної адміністрації за законом. Так само, наприклад, заступник Міністра фінансів України очолює (є начальником) Головне контрольно-ревізійне управління України згідно з частиною першою статті 5 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні». Така особливість у статусі Київського міського голови відображена і в актах Президента України щодо голови Київської міської державної адміністрації».

У цьому ж Рішенні бачимо таке ствердження: «...Однією з особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в місті Києві є **зосередження** у Київській міській державній адміністрації функцій у сферах **виконавчої влади і місцевого самоврядування**. Безпосередньо функції у сфері виконавчої влади реалізуються спеціально уповноваженими посадовими особами Київської міської державної адміністрації. Функції місцевого самоврядування здійснюють посадові особи, зокрема заступники Київського міського голови з питань здійснення самоврядних повноважень тощо (статті 14, 16 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ».

При здійсненні повноважень у сфері виконавчої влади Київська міська державна адміністрація є підзвітною та підконтрольною Кабінету Міністрів України. При здійсненні повноважень місцевого самоврядування Київська міська державна адміністрація як виконавчий орган є підконтрольною, підзвітною і відповідальною перед Київською міською радою (частина сьома статті 118 Конституції України, частина друга статті 11 Закону України «Про міське самоврядування в Україні»)

Отже, створення в місті Києві **єдиного в організаційному відношенні органу**, який виконує функції **виконавчого органу Київської міської ради** та

паралельно функції місцевого органу виконавчої влади і який з питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, є підзвітним і підконтрольним відповідній раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – також підконтрольним відповідним органам виконавчої влади (Кабінету Міністрів України), відповідає положенням частин першої, другої статті 118, частин першої, другої статті 140 Конституції України. Створення такого органу також узгоджується з Європейською хартією місцевого самоврядування, яка визначає місцеве самоврядування як право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою державних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення (пункт 1 статті 3)».

Більш за все вражає ствердження, що ця карикатура на місцеве самоврядування узгоджується з п. 1 ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування щодо «регулювання і управління суттєвою часткою державних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення». Ну де у схемі державних адміністрацій побачили місцеве управління, якщо держава так і не відпустила ці функції на місця, а навпаки продовжує їх напямку контролювати через спільні органи та подвійну підзвітність? Взагалі спостерігається свідомо підміна понять. Тобто «виконавча влада на місцях» і «державна виконавча влада» чомусь стали мати спільне значення.

Твердження, що державні адміністрації є частиною місцевого самоврядування є неправдою. А все визначається із точністю до навпаки – себто формальні структури з ознаками місцевого самоврядування (місцеві ради) через систему спільних органів (місцеві державні адміністрації і суміщення обраних голів рад та призначених голів цих адміністрацій) включені у єдину державну систему державної виконавчої влади (саме так – виборні органи включені у державну виконавчу ланку) з прямою підзвітністю Президенту і Уряду. Що власне і підтвердив КС України:

«[...]

Положення частин першої, другої, третьої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частин першої, другої, третьої статті 140, частини другої статті 141 Конституції України, статті 23, пункту 3 частини першої статті 30 Закону України «Про державну службу», статей 12, 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», статей 10, 13, 16, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», статей 8, 10 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в їх взаємозв'язку в аспекті порушених у конституційних поданнях

питань щодо статусу Київської міської державної адміністрації та Київського міського голови треба розуміти так:

1.1. Київська міська державна адміністрація є єдиним в організаційному відношенні органом, який виконує функції виконавчого органу Київської міської ради та паралельно функції місцевого органу виконавчої влади. З питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, цей орган підзвітний і підконтрольний Київській міській раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – Кабінету Міністрів України.

1.2. Київську міську державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана Київським міським головою, яка Президентом України призначається головою Київської міської державної адміністрації. Як голова Київської міської державної адміністрації Київський міський голова з питань здійснення виконавчої влади є відповідальним перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітним і підконтрольним Кабінету Міністрів України.

На посадову особу, яка є Київським міським головою і одночасно головою Київської міської державної адміністрації, не поширюються вимоги про граничний вік перебування на державній службі.

[...]

В іншому Рішенні КС України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005 визначене:

«[...]

1. Положення пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, частини четвертої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV в їх взаємозв'язку, в аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, треба розуміти так, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації.

[...]

Стаття 119.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

- 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;
- 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;
- 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;
- 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Стаття коментована визначає конкретну конституційну компетенцію державних місцевих адміністрації у галузі підміни місцевого самоврядування через існування структур державної виконавчої влади на місцях замість виконавчої влади місцевих виборних органів самоврядування.

Перелік питань, що у компетенції держадміністрацій, не носить у поточній редакції статті вичерпний характер. При цьому, формулювання п. 7 статті підкреслює саме державну складову при виконанні адміністраціями своїх функцій як виконавчого органу.

Стаття 120.

Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи у позаробочий час), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

(положенню частини першої статті 120 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 16-рп/2002)

(частина перша статті 120 у редакції

Закону України від 21.02.2014 р. № 742-VII)

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України.

Стаття коментована визначає обмеження і несумісність роботи в Уряді та в інших органах державної виконавчої влади та інших видів роботи чи занять для членів Уряду і керівників вказаних органів.

Єдиним винятком є зайняття викладацькою, науковою та творчою роботою у позаробочий час.

Також збороняється входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 16-рп/2002 визначено таке:

«[...]

1. Положення частини першої статті 120 Конституції України треба розуміти так, що до посадових осіб органів виконавчої влади, які не мають права входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку, належать:

1.1. Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри – члени Кабінету Міністрів України.

1.2. Посадові особи, які очолюють інші, крім міністерств, центральні органи виконавчої влади.

1.3. Голови місцевих державних адміністрацій – керівники місцевих органів виконавчої влади.

[...]».

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України.

Для Уряду основними є Закон України «Про Кабінет Міністрів України» та Регламент КМУ.

Розділ VII Виключено

(Розділ VII з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 02.04.2008 р. № 5-рп/2008, із змінами, внесеними згідно із Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII, виключено згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Розділ VIII ПРАВОСУДДЯ

Стаття 124.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

(частина шоста статті 124 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII набирає чинності з 30.06.2019 р.)

(стаття 124 з офіційними тлумаченнями Рішень Конституційного Суду України від 25.12.97 р. № 9-зп, від 07.05.2002 р. № 8-пн/2002, від 09.07.2002 р. № 15-пн/2002, від 25.01.2012 р. № 3-пн/2012, у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає основні принципи здійснення правосуддя в Україні і визначає судову систему держави єдиною ланкою, що на підставі верховенства права здійснює правозастосування у галузі правосуддя.

Делегування іншим органам компетенції суду заборонено.

Рішенням КС від 25.12.1997 № 9-зп зазначене:

«[...]

3. Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. [...]».

Рішенням Конституційного Суду від 07.05.2002 р. № 8-рп/2002 зазначено:
«[...]

1.1. Положення про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, означає, що до юрисдикції Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, вирішення питань, що мають правовий характер, зокрема тих, які виникають у зв'язку з призначенням чи звільненням певних посадових осіб Президентом України або Верховною Радою України (частина друга статті 124).
[...]

Рішенням Конституційного Суду від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002 зазначено:

«[...]

1. Положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

[...]

Рішенням Конституційного Суду від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 зазначено:

[...]

3. В аспекті конституційного подання положення частини другої статті 95, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України та пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з положеннями статті 6, частини другої статті 19, частини першої статті 117 Конституції України треба розуміти так, що суди під час вирішення справ про соціальний захист громадян керуються, зокрема, принципом законності. Цей принцип передбачає застосування судами законів України, а також нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, в тому числі нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, виданих у межах його компетенції, на основі і на виконання Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України.

Стаття також містить норму щодо безпосередньої участі Українського Народу у здійсненні правосуддя – через систему присяжних, що є частиною кримінального судочинства України. Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя.

Досудовий порядок вирішення спірних правовідносин, що встановлюються законом, не впливає на право осіб на правосуддя і не замінює судову систему.

Ч. 6 статті слід розуміти у тому сенсі, що Україна при здійсненні судової реформи 2016 року (і внесення у зв'язку з цим конституційних змін у Основний Закон) відтермінувала до 2019 року свою участь у міжнародному правосудді через реальне небажання суб'єкта законодавчої ініціативи визнавати саме тут і зараз приписи так званого Римського статуту та наражатися на міжнародну кримінальну відповідальність.

Стаття 125.

Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України.

Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди.

З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

(стаття 125 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010, у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає загальні питання системи судоустрою в Україні у сенсі судової реформи 2016 року та відповідних змін, що внесені до цього розділу Конституції та Закону України «Про судоустрій і статус судів».

За організаційну основу береться територіальний принцип та система спеціалізації і інстанційності судів. Таким чином, в Україні створюються такі суди:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд.

Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Спеціалізація судів виглядає таким чином:

1. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

2. У випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ.

3. У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Передбачає також стаття загальний порядок створення, реорганізації і ліквідації судів. Суди утворюються і ліквідовуються законом. Проект закону про утворення чи ліквідацію суду вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Підставами для утворення чи ліквідації суду є зміна визначеної цим Законом системи судоустрою, необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізації видатків державного бюджету або зміна адміністративно-територіального устрою. Утворення суду може відбуватися шляхом створення нового суду або реорганізації (злиття, поділу) судів.

Не допускається створення не передбачених цими приписами судів – особливих чи спеціальних.

Рішенням КС України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010 зазначено:

«[...]

– визначення у положенні пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України як однієї з основних засад судочинства «забезпечення ... касаційного оскарження рішення суду» у системному зв'язку з положеннями частини першої статті 8, статті 125 Основного Закону України означає лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішення суду; законом можуть бути

передбачені й інші форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції;

– визначення у частині третій статті 125 Конституції України вищих судів як вищих судових органів спеціалізованих судів означає, що вищі суди здійснюють на підставах і в межах, встановлених законами про судочинство, повноваження суду касаційної інстанції стосовно рішень відповідних спеціалізованих судів;

– визначення у частині другій статті 125 Конституції України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції означає, що конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції.

[...]».

Стаття 126.

Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя обіймає посаду безстроково.

Підставами для звільнення судді є:

- 1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я;
- 2) порушення суддею вимог щодо несумісності;
- 3) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді;
- 4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
- 5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду;

б) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.

Повноваження судді припиняються у разі:

- 1) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 2) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави;
- 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
- 4) смерті судді;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Держава забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї.

(стаття 126 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 19-рп/2004, у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає основні правовідносини, що стосуються суддів та їх діяльності із забезпечення правосуддя в Україні.

Основними ознаками суддів, як суб'єктів правосуддя, є їхня **незалежність** й **недоторканність**. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права.

Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, зокрема народних депутатів і депутатів органів місцевого самоврядування, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади.

Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.

Незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) забороною втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

Суддівська недоторканність діє у строго визначених рамках і стосується лише діяльності суддів забезпечення правосуддя. Так, без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю також не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалені ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя здійснює свої обов'язки з моменту свого призначення на невизначений строк (безстроково) і може бути звільнений лише у визначених ч. 6 випадках, або його повноваження можуть бути припинені лише у визначених ч. 7 випадках.

Держава гарантує та забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї. За приписами ст. 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» цими питаннями займається спеціально утворена Служба судової охорони.

Стаття 127.

Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних.

Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

Для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності.

(стаття 127 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 12.06.2013 р. № 4-рп/2013, у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає здійснення правосуддя суддями на конституційних засадах.

З урахуванням принципів правосуддя та зважаючи на конституційні приписи, правосуддя здійснюється тільки суддями і, за певних обставин, що визначені КПК України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів», за участю присяжних.

Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді.

З урахуванням принципа незалежності суддя дотримується певних вимог. Так, перебування на посаді судді є несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Перебування на посаді судді також несумісне із наявністю заборони такій особі обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади в порядку, визначеному Законом України «Про очищення влади».

Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати ін-

шу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Особи, що мають намір стати суддею, які є власниками акцій або володіють іншими корпоративними правами чи мають інші майнові права або інший майновий інтерес у діяльності будь-якої юридичної особи, що має на меті отримання прибутку, зобов'язані передати такі акції (корпоративні права) або інші відповідні права в управління незалежній третій особі (без права надання інструкцій такій особі щодо розпорядження такими акціями, корпоративними або іншими правами, або щодо реалізації прав, які з них виникають) на час перебування на посаді судді.

Суддя може отримувати відсотки, дивіденди та інші пасивні доходи від майна, власником якого він є.

Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках. Перебуваючи на посаді, суддя не може бути кандидатом на виборні посади в органах державної влади (крім судової) та органах місцевого самоврядування, а також брати участь у передвиборчій агітації.

Суддя повинен дотримуватися вимог щодо несумісності, визначених законодавством у сфері запобігання корупції.

Рішенням Конституційного Суду України від 12.06.2013 р. № 4-рп/2013 визначене:

«[...]

– частини третьої статті 127 Конституції України у системному зв'язку з пунктом 14 частини першої статті 92 Основного Закону України слід розуміти так, що вичерпний перелік вимог до осіб, які виявили бажання стати суддею, та до кандидатів на посаду судді встановлюється виключно Конституцією та законами України;

– статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI слід розуміти так, що під час проведення добору кандидатів на посаду судді до них висуваються вимоги, що передбачені частиною третьою статті 127 Конституції України, частинами першою, другою статті 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI, іншими положеннями цього закону, зокрема статтею 70 щодо виявлення особистих і моральних якостей кандидатів на посаду судді, оцінка яких Вищою кваліфікаційною комісією суддів України може бути підставою для відмови у наданні рекомендації про призначення кандидатів на посаду судді.

[...]».

Стаття 128.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом.

Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом.

Голову Верховного Суду обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду в порядку, встановленому законом.

(стаття 128 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає загальні засади призначення суддів.

Призначення на посаду судді здійснюється безпосередньо Президентом України (без затвердження ВР). Таке затвердження можливе на підставі подання Вищої Ради правосуддя. Порядок затвердження і подання визначається Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

За результатами конкурсного добору Вища кваліфікаційна комісія суддів України надсилає до Вищої ради правосуддя відповідно до кількості вакантних посад суддів рекомендації про призначення кандидатів судьями.

Відповідно до внесеної Вищою кваліфікаційною комісією суддів України рекомендації Вища рада правосуддя на своєму засіданні розглядає питання про призначення кандидата на посаду судді та в разі ухвалення позитивного рішення вносить подання Президентові України про призначення судді на посаду.

Голову Верховного Суду обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду в порядку, встановленому законом.

Стаття 129.

Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Основними засадами судочинства є:

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 2) забезпечення доведеності вини;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення;
- 9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства.

Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

За неповагу до суду чи судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності.

*(стаття 129 з офіційними тлумаченнями Рішень
Конституційного Суду України від 11.12.2007 р. № 11-пр/2007,
від 11.03.2010 р. № 8-пр/2010,
від 25.01.2012 р. № 3-пр/2012,
у редакції Закону України
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Стаття коментована визначає загальні конституційні засади правосуддя з врахуванням принципів рівності, незалежності, справедливості й верховенства права, відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Неповага до суду чи судді при здійсненні правосуддя є караним правопорушенням

Основними засадами судочинства в Україні є:

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 2) забезпечення доведеності вини;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;

8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення;

9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства.

Здійснення правосуддя буває **одноосібне**, коли рішення приймає сам суддя, **колективне**, коли рішення приймає колегія з суддів (не менш трьох) або коли рішення приймається у суді присяжних.

Рішенням Конституційного Суду України від 11.12.2007 р. № 11-рп/2007 зазначене:

«[...]

1. В аспекті конституційного звернення положення пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України «забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом» у системному зв'язку з положеннями частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України необхідно розуміти як таке, що надає право перевіряти в касаційному порядку рішення місцевих та апеляційних судів щодо постанов про відмову в порушенні кримінальної справи, за винятком випадків, встановлених законом.

[...]».

Рішенням Конституційного Суду України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010 зазначене:

«[...]

– визначення у положенні пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України як однієї з основних засад судочинства «забезпечення ... касаційного оскарження рішення суду» у системному зв'язку з положеннями частини першої статті 8, статті 125 Основного Закону України означає лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішення суду; законом можуть бути передбачені й інші форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції;

[...]».

Рішенням Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 зазначене:

«[...]

3. В аспекті конституційного подання положення частини другої статті 95, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України та пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з положеннями статті 6, частини другої статті 19, частини

першої статті 117 Конституції України треба розуміти так, що суди під час вирішення справ про соціальний захист громадян керуються, зокрема, принципом законності. Цей принцип передбачає застосування судами законів України, а також нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, в тому числі нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, виданих у межах його компетенції, на основі і на виконання Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України.

[...]».

Стаття 129¹.

Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання.

Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

*(Конституцію доповнено статтею 129¹ згідно із
Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Стаття коментована є новелою Конституції. Вперше на конституційному рівні закріплені загальні принципи прийняття судового рішення.

На рівні Конституції судочинство здійснюється у судах іменем України, що укріплює авторитет судового рішення найвищим державним рівнем, силою закону і обов'язковістю його виконання.

Контроль за виконанням судових рішень покладається так само на суд.

Стаття 130.

Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя.

Розмір винагороди судді встановлюється законом про судоустрій.

*(стаття 130 з офіційним тлумаченням Рішення
Конституційного Суду України від 11.03.2010 р. № 7-рп/2010,
у редакції Закону України
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Стаття коментована визначає питання державного фінансування системи судоустрою.

До питань системи фінансування віднесено також й питання винагороди суддям за виконання ними своїх обов'язків.

Рішенням Конституційного Суду від 11.03.2010 р. № 7-рп/2010

«[...]

1. В аспекті конституційних подань положення частини першої статті 130 Конституції України, а саме: «Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів», необхідно розуміти так, що:

– фінансування всіх судів в Україні повинне забезпечуватися державою виключно за рахунок коштів Державного бюджету України;

– від імені держави забезпечення фінансування судів здійснюють Кабінет Міністрів України шляхом розроблення та подання до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України та Верховна Рада України шляхом затвердження Державного бюджету України виключно законом України, здійснення контролю за його виконанням і прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

– у Державному бюджеті України мають визначитися окремо для всіх судів України видатки на їх утримання не нижче рівня, що надає можливість незалежного здійснення правосуддя, з подальшим забезпеченням повного і своєчасного виділення таких видатків;

– органи виконавчої влади беруть участь в організаційному забезпеченні функціонування судів і діяльності суддів у випадках та в порядку, передбачених Конституцією України та законами України.

2. В аспекті конституційних подань положення частини першої статті 130 Конституції України, а саме: «У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів», треба розуміти так, що Кабінет Міністрів України зобов'язаний у проекті закону про Державний бюджет України передбачати окремими рядками видатки для кожного суду всіх юрисдикцій і рівнів в достатніх для здійснення правосуддя обсягах, а Верховна Рада України законом повинна визначати такі видатки у Державному бюджеті України.

[...]».

Стаття 130¹.

Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування.

З метою забезпечення незалежності суддів при здійсненні ними своїх обов'язків із забезпечення правосуддя за приписами статті коментованої організоване **суддівське самоврядування**.

За приписами Закону України «Про судоустрій та статус суддів» діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів.

До питань внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя.

Суддівське самоврядування в Україні здійснюється через:

- 1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду;
- 2) Раду суддів України;
- 3) з'їзд суддів України.

Стаття 131.

В Україні діє Вища рада правосуддя, яка:

- 1) вносить подання про призначення судді на посаду;
- 2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;
- 3) розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;
- 4) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;
- 5) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;
- 6) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- 7) вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;
- 8) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;
- 9) здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України.

Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох – обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох – обирає з'їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох – обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя визначається законом.

Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою.

Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки. Одна й та ж особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль.

Член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади (крім посади Голови Верховного Суду), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Член Вищої ради правосуддя має належати до правничої професії та відповідати критерію політичної нейтральності.

Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги до члена Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя набуває повноважень за умови обрання (призначення) щонайменше п'ятнадцяти її членів, серед яких більшість становлять судді.

Відповідно до закону в системі правосуддя утворюються органи та установи для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів.

(стаття 131 з офіційним тлумаченням Рішення Конституційного Суду України від 16.10.2001 р. № 14-рп/2001, у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає діяльність Вищої Ради правосуддя (колишня Вища Рада юстиції).

Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Діяльність ВРП здійснюється відповідно до Конституції України та Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

Приписи статті визначають кількісний склад ВРП та порядок її формування.

Рішенням Конституційного Суду України від 16.10.2001 р. № 14-рп/2001 зазначене:

«[...]

1. В аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо внесення Вищою радою юстиції подань про призначення суддів судів загальної юрисдикції на посади, в тому числі на адміністративні, положення пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України у системному зв'язку з пунктом 27 частини першої статті 85, частиною четвертою статті 126, частиною третьою статті 127, статтею 128 Конституції України треба розуміти так, що Вища рада юстиції вносить подання Президенту України про перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років.

2. За змістом пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України право внесення подань Верховній Раді України про обрання суддів безстроково та призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції на Вищу раду юстиції не поширюється.

[...]».

Стаття 131¹.

В Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України.

Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль.

Дострокове звільнення з посади Генерального прокурора здійснюється виключно у випадках і з підстав, визначених цією Конституцією та законом.

(Конституцію доповнено статтею 131¹ згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Новітнє місце в українській правовій системі прокуратури, як органу правосуддя, уособлює стаття коментована.

Довгі роки правова спільнота була вимушена слідувати у фарватері радянського минулого і мати таку прокуратуру (пряму спадкоємицю Прокуратури СРСР), для якої фахівці з права, науковці європейських країн не могли відшукати відповідника. Не було такого органу ні в кого. Свого часу за обсягом можливостей і повноважень радянську прокуратуру змогли порівняти лише з органом часів Івана Грозного, що красиво називалось «Цареве око».

І ось лише одна стаття у Конституції, слово з маленької літери. І Генеральний прокурор вже не України, а просто з прокуратури.

І виконує орган правосуддя всього три завдання, але завдання важливих, державних у самому прямому розумінні, гарантуючих роботу системи правосуддя у галузі кримінального провадження і представництва інтересів держави в суді:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Більш докладно питання прокуратури визначає Закон України «Про прокуратуру».

Стаття 131².

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується.

Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення.

Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

(Конституцію доповнено статтею 131² згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована є новелою. Вперше питання адвокатури піднялося на конституційний рівень настільки, що фактично її значущість майже дорівнює правовій значущості прокуратури щодо забезпечення правосуддя в Україні.

Але сама новела вкрай неоднозначна і має зазнавати втручання з боку КС щонайменше.

В якості легального тлумачення пропонуємо цей текст з інтернет-ресурсу <http://sud.ua/>, що позиціонує себе як судово-юридична он-лайн газета. Матеріал за 14.04.2017 за авторством Володимира Кампо. Надаємо слово автору (у частині, що стосується предмету коментаря):

«[...] Реформа-2016 передбачила виключне право адвокатів представляти інтереси сторін у суді (ст. 132-2 Конституції України). До її проведення адвокати працювали у судах лише за вибором громадян, інших фізичних та юридичних осіб (ст. 59 Конституції України).

У Рішенні КСУ по справі про вільний вибір захисника 2000 року суд вважав, що діяльність адвокатури є тільки однією з конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право на захист. Функції такого захисту могли брати на себе також інші фахівці у галузі права.

Але у 2013 році КСУ у справі про відшкодування витрат на правову допомогу у господарському судочинстві закріпив принципово нову правову позицію, згідно з якою законодавець може встановлювати виключне право адвокатів надавати правову допомогу в судах. Зміна правових позицій КСУ була

об'єктивно вмотивованою і спиралася на європейську практику про виключне право адвокатів представляти інтереси сторін у судах.

До речі, це не єдиний випадок зміни таких позицій КСУ, що повністю вписується у доктрину «живого» права та відповідає засадам верховенства права (справедливості, пропорційності тощо). Фактично Реформа-2016 довела правову позицію, закладену у Рішенні КСУ 2013 року, до логічного завершення. Тим самим було покладено край суперечкам навколо того, кому представляти інтереси сторін у судах: адвокатам чи іншим фахівцям у галузі права? Суперечкам, які існували та ще й нині, існують між суддями КСУ, представниками науки і практики.

Що стосується просто фахівців у галузі права, то для них у законодавстві про правову допомогу потрібно знайти професійну нішу, яка б відповідала їх можливостям і здібностям. Людям, які не хочуть чи не можуть ставати адвокатами, не можна закривати шлях до надання такої допомоги.

По суті запровадження виключного права адвокатури на надання правової допомоги громадянам у суді є логічним завершенням процесу формування інституційної спроможності адвокатури. Це зовсім не означає, що нинішній склад адвокатів повністю готовий до якісного виконання своїх конституційних функцій.

Досвід вказує на те, що значна частина адвокатів все ще мислить формально-позитивістським чином і не послішають змінювати свої правові погляди, зокрема, переходити на позиції доктрини верховенства права. Мотиви різні, але найчастіше адвокати пояснюють, що їм треба заробляти гроші, а не думати про верховенство права.

Але, як відомо, той, хто проміняв право на гроші, може не мати ні професії, ні грошей.

Таким чином, конституційне закріплення виключного права адвокатів надавати правову допомогу сторонам у суді з професійної точки зору вимагає від них суттєвого підвищення якості цієї допомоги. Це має бути прописано в оновленому законі про адвокатуру, як і питання боротьби з різними викривленнями в організації адвокатського самоврядування, за прикладом боротьби з кримінальними традиціями у профспілках та інших організаціях у США та європейських країнах. Інакше тіньова адвокатура буде намагатися керувати законослухняними адвокатами.

[...].».

Розділ ІХ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

Стаття 132.

Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Насправді стаття коментована втиснула у більш-менш сучасну конституційно-правову оболонку старий радянський територіальний устрій України, що дістався у спадок. Без ніяких спроб його модернізації. Навіть особливий статус Києва та Севастополя залишився з тих часів.

Єдина по суті новація, що була внесена до територіального устрою Української РСР, є автономізація Криму. І вкрай невдала, до слова новація (див. коментар до ст. 2).

Якщо з засадами єдності і цілісності території до 2014 року було більш-менш гаразд, централізація (уособлення державної влади) і децентралізація (уособлення місцевого самоврядування) теж в цілому склалися, то збалансованість у соціально-економічному розвитку регіонів з урахуванням всього, що залишилось від УРСР, розхитали цей устрій. Розхитали до стану відокремлення Криму і війни, до часткової неконтрольованості окремих територій Донецької і Луганської областей, а також відсутності контролю за значною частиною державного кордону з РФ у цих областях.

Стаття 133.

Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

(положенню частини першої статті 133 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001)

До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська,

Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

(положенню частини третьої статті 133 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-пр/2003)

(положенню частини третьої статті 133 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-пр/2005)

Рішенням Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001 визначено:

«[...]

Систему адміністративно-територіального устрою згідно з частиною першою статті 133 Конституції України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України (частина третя цієї статті).

Адміністративно-територіальна одиниця – це компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У частині першій статті 133, частинах четвертій, п'ятій статті 140 Конституції України і відповідно в абзаці третьому статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – базовий Закон), у частині першій статті 2 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» (далі – Закон про столицю) район і район у місті визначаються як окремі адміністративно-територіальні одиниці, які мають різний правовий статус та інші відмінні ознаки.

Згідно з пунктом 29 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування таких районів, а не районів у містах.

[...]».

Рішенням Конституційного Суду України

«[...]

1. Положення пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, час-

тини четвертої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV в їх взаємозв'язку, в аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, треба розуміти так, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації. [...]».

Розділ X АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Коментований розділ Конституції є певною проблемою при складанні цього коментаря Конституції. Тому пояснюємо свою позицію щодо ситуації, що склалася.

Скажемо прямо, де-юре не може бути ніяких сумнівів щодо місця і значення приписів цього розділу, їх юридичної сили. Як би не було противно коментувати настільки невдалу інституцію, що має значні вади як у правовому та й суспільно-політичному сенсі. Приклад – буд-ласка. При формуванні територіального устрою України у цілому і Кримської автономії зокрема було порушено засади і принципи, що визначені у ст. 132 цієї Конституції, а саме соціальні, економічні, демографічні, етнічні особливості і права цілого народу, маємо на увазі кримських татар. Дуже сумно, що маючи схожий історичний досвід політичних переслідувань, насильницького переселення, етнічного і мовного забуття, бездержавності, ми, українці в якості державоутворюючої нації не зробили нічого саме для них. І приписи цього розділу цьому – яскраве підтвердження.

Де-факто, територія Криму знаходиться в окупації, закони України і ця Конституція там не діють. Щоб надати хоч якогось регулювання цієї ситуації у формально-правовому сенсі, було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Цей нормативний акт який визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації (Автономна Республіка Крим та місто Севастополь), встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності в умовах цього режиму, додержання та захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Коментування приписів цього закону не є предметом нашої роботи. А тому було б чесно і правильно залишити і цей розділ не коментуючи теж. Повернемось до нього під час деокупації Криму і сподівасмось, що він буде у новій редакції.

Стаття 134.

Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Стаття 135.

Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Стаття 136.

Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим має наслідком припинення повноважень її депутатів.

*(частина перша статті 136 у редакції
Законів України від 01.02.2011 р. № 2952-VI,
від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

Чергові вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обраної на чергових виборах.

(статтю 136 доповнено новою частиною другою згідно із Законами України від 01.02.2011 р. № 2952-VI, від 21.02.2014 р. № 742-VII,

у зв'язку з цим частини другу – п'яту

вважати відповідно частинами третьою – шостою)

(положенню частини другої статті 136 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 29.05.2013 р. № 2-рп/2013)

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України.

Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами України.

(частина шоста статті 136 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття 137.

Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

- 1) сільського господарства і лісів;**
- 2) меліорації і кар'єрів;**
- 3) громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва;**
- 4) містобудування і житлового господарства;**
- 5) туризму, готельної справи, ярмарків;**
- 6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;**
- 7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;**
- 8) мисливства, рибальства;**
- 9) санітарної і лікарняної служб.**

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Стаття 138.

До відання Автономної Республіки Крим належить:

- 1) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;
  - 2) організація та проведення місцевих референдумів;
  - 3) управління майном, що належить Автономній Республіці Крим;
  - 4) розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України;
  - 5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля – відповідно до загальнодержавних програм;
  - 6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;
  - 7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;
  - 8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;
  - 9) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;
  - 10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.
- Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

Стаття 139.

В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України.

Розділ XI МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття 140.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

(положенню частини першої статті 140 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 18.06.2002 р. № 12-рп/2002)

(положенню частини першої статті 140 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

(положенню частини другої статті 140 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

(положенню частини другої статті 140 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005)

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

(положенню частини третьої статті 140 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

(положенню частини п'ятої статті 140, в системному зв'язку з статтями 142, 143, дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001)

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Стаття коментована є визначенням важливого права людей, що населяють всі населенні пункти нашої держави – міста, села, селища, об'єднані у територіальні громади та об'єднані територіальні громади (коли об'єднуються люди з кількох населених пунктів) – самостійно вирішувати основні питання свого життєзабезпечення на місцевому рівні.

Правові питання реалізації таких прав були під пильною увагою КС України. У своєму Рішенні від 18.06.2002 р. № 12-рп/2002 зазначено:

«[...]

1. Положення частини першої статті 140 Конституції України в аспекті порушених у конституційному поданні питань необхідно розуміти так, що ці положення дають визначення:

- місцевого самоврядування як права територіальної громади вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України;
- територіальної громади як жителів села, селища, міста чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду.

Зазначені положення не встановлюють порядку об'єднання або роз'єднання самих територіальних громад.

Питання організації місцевого самоврядування, які не врегульовані Конституцією України, у тому числі умови та порядок об'єднання або роз'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, мають визначатися законом (стаття 146 Конституції України.

{...}»

Рішенням КС від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003 зазначене:

«[...]

1. Положення частин першої, другої, третьої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частин першої, другої, третьої статті 140, частини другої статті 141 Конституції України, статті 23, пункту 3 частини першої статті 30 Закону України «Про державну службу», статей 12, 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», статей 10, 13, 16, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», статей 8, 10 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в їх взаємозв'язку в аспекті порушених у конституційних поданнях

питань щодо статусу Київської міської державної адміністрації та Київського міського голови треба розуміти так:

1.1. Київська міська державна адміністрація є єдиним в організаційному відношенні органом, який виконує функції виконавчого органу Київської міської ради та паралельно функції місцевого органу виконавчої влади. З питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, цей орган підзвітний і підконтрольний Київській міській раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – Кабінету Міністрів України.

1.2. Київську міську державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана Київським міським головою, яка Президентом України призначається головою Київської міської державної адміністрації. Як голова Київської міської державної адміністрації Київський міський голова з питань здійснення виконавчої влади є відповідальним перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітним і підконтрольним Кабінету Міністрів України.

На посадову особу, яка є Київським міським головою і одночасно головою Київської міської державної адміністрації, не поширюються вимоги про граничний вік перебування на державній службі.

[...]»

Рішенням КС від 13.10.2005 р. № 9-рп/2005

«[...]»

1. Положення пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, частини четвертої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV в їх взаємозв'язку, в аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, треба розуміти так, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації.

[...]»

Рішенням КС від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001 зазначене:

[...]»

1. Під термінами «район», що використовується в пункті 29 частини першої статті 85 Конституції України, і «район у місті», що вживається в частині першій статті 133, частині п'ятій статті 140, частині першій статті 142 Кон-

ституції України і відповідно в абзаці третьому статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», частині першій статті 2 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», треба розуміти різні за своїм значенням адміністративно-територіальні одиниці в системі адміністративно-територіального устрою України, правовий статус яких повинен визначатися законом.

Згідно з пунктом 29 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування тільки районів, а не районів у містах.

2. Під поняттям «організація управління районами в містах», що міститься в частині п'ятій статті 140 Конституції України, в системному зв'язку з її статтями 142, 143 треба розуміти повноваження міських рад як органів місцевого самоврядування в містах з районним поділом приймати рішення щодо: матеріально-фінансового та організаційного забезпечення здійснення місцевого самоврядування в районах міста; утворення чи неутворення в місті районних рад та в разі їх утворення визначення обсягу і меж повноважень районних рад; адміністративно-територіального устрою та з інших питань у межах і порядку, визначених Конституцією та законами України.

Так само необхідно розуміти поняття «організація управління районами в місті Києві», що вживається в частині першій статті 11 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», за винятком повноважень приймати рішення щодо неутворення районних рад у місті, які відповідно до цього Закону (статті 6, 7, 8, 9) є обов'язковою складовою системи місцевого самоврядування в місті Києві.

3. Положення пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами України визначається «територіальний устрій України», треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законом.

Окремі повноваження з цих питань можуть бути надані законом органам місцевого самоврядування (стаття 143 Конституції України).

4. Положення пункту 41 частини першої статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» про те, що до компетенції сільських, селищних, міських рад належить прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою, треба розуміти так, що вирішення цих питань не

віднесено виключно до повноважень державних органів і може здійснюватися сільськими, селищними, міськими радами в межах і порядку, визначених цим та іншими законами України.

Межі таких повноважень міських рад, зокрема щодо утворення і ліквідації районів у місті Києві, зазначеним та іншими законами України чітко не визначені і не віднесені до компетенції будь-яких інших органів. Ці питання, виходячи із спеціального конституційно-правового статусу міста Києва як столиці України, може вирішувати Київська міська рада.

[...]»

Стаття 141.

До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради.

*(частина перша статті 141 у редакції
Законів України від 01.02.2011 р. № 2952-VI,
від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових виборах, становить п'ять років.

(положенню частини другої статті 141 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 21-рп/2003)

*(частина друга статті 141 у редакції
Законів України від 01.02.2011 р. № 2952-VI,
від 21.02.2014 р. № 742-VII)*

*(статтю 141 доповнено новою частиною третьою
згідно із Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII,
у зв'язку з цим частини третю та четверту вважати
відповідно частинами четвертою та п'ятою)*

Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах.

(статтю 141 доповнено новою частиною третьою згідно із Законами України від 01.02.2011 р. № 2952-VI, від 21.02.2014 р. № 742-VII,

у зв'язку з цим частини третю та четверту вважати відповідно частинами четвертою та п'ятою)

(положенню частини третьої статті 141 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 29.05.2013 р. № 2-рп/2013)

Статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом.

Голова районної та голова обласної ради обираються відповідною радою і очолюють виконавчий апарат ради.

Стаття коментована визначає загальні засади і порядок виборів депутатів та голів місцевих рад, а також їх строки, також формування виконавчих органів. В цілому стаття є стандартною для «виборчих» статей цієї Конституції.

Також за прийнятою схемою стаття у певній частині має відсильний характер – у відносинах, що стосуються статусу – голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхніх повноважень. А також порядок утворення, реорганізації, ліквідації, що визначаються іншими законами. До них, наприклад відносяться Закон України «Про місцеве самоврядування», Закон України «Про місцеві вибори».

Приписи рішень КС України, що визначені у цій статті, були висвітлені у коментарі до статті попередній (див. коментар до ст. 141)

Стаття 142.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

(положенню частини першої статті 142 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001)

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Стаття коментована визначає загальні засади формування матеріальної бази та прав власності громад, а також легальні об'єднання об'єктів комунальної власності та бюджетів при об'єднавчих процесах територіальних громад.

Рішенням КС від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001 зазначено:

«[...]

3. Положення пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами України визначається «територіальний устрій України», треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законом.

Окремі повноваження з цих питань можуть бути надані законом органам місцевого самоврядування (стаття 143 Конституції України).

4. Положення пункту 41 частини першої статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» про те, що до компетенції сільських, селищних, міських рад належить прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою, треба розуміти так, що вирішення цих питань не віднесено виключно до повноважень державних органів і може здійснюватися сільськими, селищними, міськими радами в межах і порядку, визначених цим та іншими законами України.

Межі таких повноважень міських рад, зокрема щодо утворення і ліквідації районів у місті Києві, зазначеним та іншими законами України чітко не визначені і не віднесені до компетенції будь-яких інших органів. Ці питання, виходячи із спеціального конституційно-правового статусу міста Києва як столиці України, може вирішувати Київська міська рада.

[...]».

Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснює контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком. Вона гарантує органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб. У випадках, коли доходи від закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків та зборів перевищують мінімальний розмір місцевого бюджету, держава вилучає із місцевого бюджету до державного бюджету частину надлишку в порядку, встановленому Бюджетним кодексом України.

Стаття 143.

Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

(положенню частини першої статті 143 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010)
Обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проєктів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бю-

джету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

Рішенням КС від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010 визначено:

«[...]

– положення частини першої статті 143 Конституції України, згідно з якими територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування «вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції», слід розуміти так, що при вирішенні цих питань органи місцевого самоврядування діють як суб'єкти владних повноважень;

[...]».

Ч. 2 визначає аналогічні владні уповноваження для обласних і районних рад, загальні питання такої компетенції.

Ч. 3 та ч. 4 визначає певні повноваження органів місцевого самоврядування в якості виконання делегованих їм повноважень державних органів виконавчої влади і відповідних владних функцій.

Стаття 144.

Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду.

(положенням статті 144 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009)

За Рішенням КС від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 визначено:

«[...]

В Основному Законі України передбачено форми та засоби реалізації права територіальних громад на місцеве самоврядування і вказано, що органи мі-

сцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (частина перша статті 144). На основі цього положення Конституції України в Законі визначено, що у формі рішень рада приймає нормативні та інші акти (частина перша статті 59). Проаналізувавши функції і повноваження органів місцевого самоврядування, врегульовані Конституцією України та іншими законами України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що органи місцевого самоврядування, вирішуючи питання місцевого значення, представляючи спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, приймають нормативні та ненормативні акти. До нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово, а ненормативні акти передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію. Такий висновок узгоджується із правовими позиціями Конституційного Суду України, викладеними у рішеннях від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001 у справі про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року (абзац перший пункту 6 мотивувальної частини), від 23 червня 1997 року № 2-зп у справі про акти органів Верховної Ради України (абзац четвертий пункту 1 мотивувальної частини).

4.1. Закріплені у статті 144 Конституції України і статті 59 Закону норми про акти органів місцевого самоврядування, крім юридичної форми реалізації завдань і функцій, визначають порядок прийняття і перевірки рішень органів місцевого самоврядування.

[...]

Зі змісту частини другої статті 144 Конституції України та частини десятої статті 59 Закону вбачається, що рішення органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з мотивів невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними з ініціативи заінтересованих осіб судом загальної юрисдикції, тобто в судовому порядку. Однак, як вважає Конституційний Суд України, це не позбавляє орган місцевого самоврядування права за власною ініціативою або ініціативою інших заінтересованих осіб змінити чи скасувати прийнятий ним правовий акт (у тому числі і з мотивів невідповідності Конституції чи законам України).

[...]».

Стаття 145.

Права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку.

Стаття коментована визначає принцип судового захисту права місцевого самоврядування.

Чесно кажучи, приписи цієї статті є загальним місцем у цій Конституції. Справа у тому, що вона вже закріпила конституційні приписи, коли всі питання, що стосуються захисту права є компетенцією суду в Україні. Але зайвий раз таке сказати не важко і дуже важливо.

Стаття 146.

Інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом.

Стаття коментована визначає, що всі питання, які стосуються місцевого самоврядування визначаються чинним законодавством України, перш за все Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Розділ XII КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Стаття 147.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

*(стаття 147 у редакції Закону України
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Стаття коментована визначає загальні питання Конституційного Суду України як єдиного судового органу конституційної юрисдикції. Основними

завданнями КС є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Для цього відповідно до Конституцій України та Закону «Про Конституційний Суд України», суд приймає рішення та дає висновки у таких справах:

- вирішення питань відповідності Конституції законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- відповідність Конституції чинних міжнародних договорів України, або тих міжнародних, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

- додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в межах, визначених Конституцією.

- видає офіційне тлумачення Конституції та законів України.

До компетенції Конституційного Суду не входять питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інші питання, що віднесені до повноважень судів загальної юрисдикції.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Стаття 148.

До складу Конституційного Суду України входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності.

Суддя Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним повторно.

Суддя Конституційного Суду України набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду.

Конституційний Суд України на спеціальному пленарному засіданні Суду обирає зі свого складу Голову шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

(стаття 148 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає принципи і загальний порядок Конституційного Суду України.

Також приписи статті визначають загальні вимоги до суддів Конституційного Суду України та порядок їх призначення та набуття ними повноважень.

Стаття визначає порядок обрання голови КС із складу обраних суддів КС України.

Стаття 148¹.

Держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на діяльність Суду з урахуванням пропозицій його Голови.

Розмір винагороди судді Конституційного Суду України встановлюється законом про Конституційний Суд України.

(Конституцію доповнено статтею 148¹ згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована є новелою у зв'язку з проведенням судової реформи 2016 року. Уперше загальні питання з фінансування та забезпечення належних умов для діяльності КС України знайшла конституційне закріплення.

Відповідні видатки Державного бюджету визначаються з урахуванням пропозицій його Голови є захищеною статтею цього бюджету.

Розмір винагороди судді Конституційного Суду України встановлюється законом про Конституційний Суд України.

Стаття 149.

Незалежність і недоторканність судді Конституційного Суду України гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю Конституційного Суду України у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Держава забезпечує особисту безпеку судді Конституційного Суду України та членів його сім'ї.

(стаття 149 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає притягання незалежності і недоторканності суддів КС України.

Зазначені приписи аналогічні за змістом цим самим правовідносинам, що стосуються суддів судів загальної юрисдикції (див. ст. 126 та коментар до неї).

Стаття 149¹.

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі:

- 1) закінчення строку його повноважень;
- 2) досягнення ним сімдесяти років;
- 3) припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави;

- 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину;
- 6) смерті судді Конституційного Суду України.

Підставами для звільнення судді Конституційного Суду України з посади є:

- 1) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 2) порушення ним вимог щодо несумісності;
- 3) вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді;
- 4) подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду України Суд ухвалює щонайменше двома третинами від його конституційного складу.

(Конституцію доповнено статтею 149¹ згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована є новелою і вперше у конституційному порядку визначає випадки припинення повноважень та звільнення з посади суддів КС України.

Обидва переліки мають вичерпний характер.

Для прийняття рішення про звільнення судді КС з посади необхідне кваліфікована більшість від конституційного складу КС (2/3).

Стаття 150.

До повноважень Конституційного Суду України належить:

- 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):
законів та інших правових актів Верховної Ради України;
актів Президента України;

(положенням абзаців другого, третього пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України у системному зв'язку зі статтями 147, 152 Кон-

ституції України дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 27.03.2002 р. № 7-рп/2002)

актів Кабінету Міністрів України;

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

Абзац шостий пункту 1 частини першої статті 150 виключено

*(згідно із Законом України
від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

2) офіційне тлумачення Конституції України;

*(пункт 2 частини першої статті 150 із змінами, внесеними
згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України.

*(частину першу статті 150 доповнено пунктом 3
згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Питання, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

(положенню частини другої статті 150 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14.12.2000 р. № 15-рп/2000)

*(частина друга статті 150 у редакції
Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Стаття коментована визначає повноваження КС України і містить перелік питань, що знаходяться у компетенції цього суду, о не має вичерпного характеру.

За приписами Конституції до його відома можуть бути віднесені й інші питання.

Питання, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Рішенням КС від 27.03.2002 р. № 7-рп/2002 визначене:

«[...]

1. Положення абзаців другого, третього пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України у системному зв'язку зі статтями 147, 152 Консти-

туції України, в аспекті порушених Вищою радою юстиції у конституційному поданні питань, треба розуміти так:

– до повноважень Конституційного Суду України належить, зокрема, вирішення питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) правових актів Верховної Ради України та Президента України, до яких віднесені як нормативно-правові, так індивідуально-правові акти;

– акти Верховної Ради України та Президента України про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад розглядаються Конституційним Судом України за зверненнями суб'єктів права на конституційне подання щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) цих правових актів за їх юридичним змістом та встановленій Конституцією України процедурі їх розгляду, ухвалення чи набрання ними чинності (наявність конституційних повноважень, конституційність підстав призначення/обрання на посаду, звільнення з посади тощо).

[...]

Рішенням КС від 14.12.2000 р. № 15-рп/2000 визначене:

«[...]

Положення частини другої статті 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

[...]

Стаття 151.

Конституційний Суд України за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

Конституційний Суд України за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України надає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

(стаття 151 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає загальні питання вирішення окремих питань КС України і суб'єктів звернень з цими питаннями до КС.

Ч. 1 статті визначає вирішення КС питань з відповідності вимогам Конституції міжнародних актів. Суб'єкти звернення – Президент, КМУ, не менш 45 народних депутатів.

Ч. 2 визначає питання відповідності Конституції питань, що винесені на всеукраїнський референдум за народною ініціативою. Суб'єкти звернення – Президент, не менш 45 народних депутатів.

Ч. 3 визначає питання додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Суб'єкт подання – Верховна Рада України.

Стаття 151¹.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

(Конституцію доповнено статтею 151¹ згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

За змінами, що визначені судовою реформою 2016 року, КС вирішує питання про відповідність Конституції України закону України. Суб'єкт подання скарги – особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Стаття 151².

Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені.

(Конституцію доповнено статтею 151² згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Стаття коментована визначає звичайну і відому максиму про правову вагу рішення, ухвали та висновку КС. Наразі вони знайшли конституційні закріплення.

Стаття 152.

Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

(частина перша статті 152 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

(частина друга статті 152 у редакції Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

Стаття коментована визначає правові наслідки рішень, ухвал і висновків КС у новій редакції в зв'язку з судовою реформою 2016 року.

Стаття 153.

Порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Суду, підстави і порядок звернення до Суду, процедура розгляду ним справ і виконання рішень Суду визначаються Конституцією України та законом.

Стаття коментована визначає нормативні акти, що здійснюють правове регулювання правовідносин, що стосуються Конституційного Суду України.

Розділ XIII ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття 154.

Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Стаття коментована визначає суб'єктів подання до ВР України законопроекту про внесення змін до цієї Конституції.

Ними є Президент або кваліфікована меншість від конституційної кількості народних депутатів (1/3).

Стаття 155.

Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Стаття коментована визначає необхідну кількість голосів народних депутатів необхідних для прийняття закону про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України».

Стаття 156.

Законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII цієї Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання.

Стаття коментована визначає порядок внесення закону про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» і наступне його винесення на всеукраїнський референдум.

Стаття 157.

Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Стаття коментована визначає у якій частині внесення змін до Конституції не можуть бути здійснені. Вони стосуються основних прав і свобод особи і територіальної цілісності України.

Здійснення конституційних змін обмежені під час дії воєнного або надзвичайного стану в країні.

Стаття 158.

Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути по-

даний до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

(положенню частини другої статті 158 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду від 09.06.98 р. № 8-рп/98)

Стаття коментована визначає правові наслідки повторності внесення змін до Конституції.

Рішенням КС від 09.06.98 р. № 8-рп/98

«[...]

1. Положення частини другої статті 158 Конституції України треба розуміти так, що Верховна Рада України XIII скликання, яка 28 червня 1996 року прийняла Конституцію України, мала право протягом строку своїх повноважень вирішувати питання про внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України.

2. Положення статті 159 Конституції України треба розуміти так, що законопроект про внесення змін до Конституції України відповідно до статей 154 і 156 Конституції України може розглядатися Верховною Радою України лише за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

У разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Суб'єктом конституційного подання з цих питань є Верховна Рада України.

[...]».

Стаття 159.

Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції.

(положенню статті 159 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду від 09.06.98 р. № 8-рп/98)

Стаття коментована визначає приписи про попередній висновок КС щодо законопроект про внесення змін до Конституції України.

Слід зазначити, що закони про внесення змін до Конституції підлягають перевірці на відповідність Конституції України (конституційність) на загальних підставах – тобто на підставі п.1 ст.150. Проте не може перевірятись суть норми, яка стала конституційним текстом. Таке можливо, якщо за наявності висновків Конституційного суду, їх окремі положення або навіть висновок в цілому були проігноровані парламентом при дотриманні всіх процедурних вимог визначених статтями 157 і 158.

В цілому на конституційність закон про внесення змін до Конституції України має бути перевірений тільки щодо дотримання конституційної процедури, внаслідок порушення якої закон в цілому має визнаватись неконституційним.

Ілюстрацією такого підходу є зокрема рішення Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права від 27.12.2005 року щодо конституційності процедури ухвалення закону 2222 від 8.12.2004 року Про внесення змін до Конституції України:

закон 2222 від 8.12.2004 року слід розглядати як акт, недійсний з моменту виникнення, і тому він не може вважатись складовою частиною Конституції України.

Саме з підстав порушення процедури розгляду і ухвалення рішення Конституційного суду України від 30.09.2010 № 20-рп закон про внесення змін до Конституції України 2222 був визнаний неконституційним й зазначено, що ухвалення цього рішення означає відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України.

Додатково див. коментар до ст. 158.

Розділ XIV ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 160.

Конституція України набуває чинності з дня її прийняття.

(положенню статті 160 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 03.10.97 р. № 4-зп)

За рішенням КС від 03.10.97 р. № 4-зп визначено:

«[...]

2. За статтею 160 Конституції України Конституція України набула чинності в день її прийняття Верховною Радою України – 28 червня 1996 року.

Моментом набуття чинності Конституцією України є момент оголошення результатів голосування за проектом Конституції України в цілому на пленарному засіданні Верховної Ради України.

[...]».

Стаття 161.

День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України.

Стаття коментована та ст. 73 Кодексу законів України про працю визначає державним святом і, відповідно, неробочим днем 28 червня кожного року – День Конституції України.

До слова – це єдине державне свято, що має конституційне визначення.

Розділ XV ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

2. Верховна Рада України після прийняття Конституції України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією.

Чергові вибори до Верховної Ради України проводяться у березні 1998 року.

(пункту 2 Перехідних положень дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13.05.97 р. № 1-зн)

3. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня 1999 року.

4. Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України має право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому статтею 93 цієї Конституції.

Такий указ Президента України вступає в дію, якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не прийме закон або не відхилить поданий законопроект більшістю від її конституційного складу, і діє до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань.

5. Кабінет Міністрів України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності.

6. Конституційний Суд України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України.

7. Голови місцевих державних адміністрацій після набуття чинності цією Конституцією набувають статусу голів місцевих державних адміністрацій згідно зі статтею 118 цієї Конституції, а після обрання голів відповідних рад складають повноваження голів цих рад.

8. Сільські, селищні, міські ради та голови цих рад після набуття чинності Конституцією України здійснюють визначені нею повноваження до обрання нового складу цих рад у березні 1998 року.

Районні та обласні ради, обрані до набуття чинності цією Конституцією, здійснюють визначені нею повноваження до сформування нового складу цих рад відповідно до Конституції України.

Районні в містах ради та голови цих рад після набуття чинності цією Конституцією здійснюють свої повноваження відповідно до закону.

9. Прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

*(пункт 9 розділу XV у редакції
Закону України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

10. До прийняття законів, що визначають особливості здійснення виконавчої влади в містах Києві та Севастополі відповідно до статті 118 цієї Конституції, виконавчу владу в цих містах здійснюють відповідні державні адміністрації.

11. Частина перша статті 99 цієї Конституції вводить в дію після введення національної грошової одиниці – гривні.

12. Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але не довше ніж п'ять років.

Судді всіх судів в Україні, обрані чи призначені до дня набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження згідно з чинним законодавством до закінчення строку, на який вони обрані чи призначені.

Судді, повноваження яких закінчилися в день набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження протягом одного року.

13. Протягом п'яти років після набуття чинності цією Конституцією зберігається існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також порядок проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи.

14. Використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України.

15. Чергові вибори до Верховної Ради України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України проводяться в останню неділю жовтня 2012 року.

*(розділ XV доповнено пунктом 15 згідно із
Законом України від 01.02.2011 р. № 2952-VI)*

16. Чергові вибори Президента України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України проводяться в останню неділю березня 2015 року.

*(розділ XV доповнено пунктом 16 згідно із
Законом України від 01.02.2011 р. № 2952-VI)*

16¹. З дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»:

- 1) до утворення Вищої ради правосуддя її повноваження здійснює Вища рада юстиції. Вища рада правосуддя утворюється шляхом реорганізації Вищої ради юстиції. До обрання (призначення) членів Вищої ради правосуддя цей орган діє у складі членів Вищої ради юстиції протягом строку їх повноважень, але які не можуть тривати довше, ніж до 30 квітня 2019 року. Обрання (призначення) членів Вищої ради правосуддя здійснюється не пізніше 30 квітня 2019 року;
- 2) повноваження суддів, призначених на посаду строком на п'ять років, припиняються із закінченням строку, на який їх було призначено. Такі судді можуть бути призначені на посаду судді в порядку, визначеному законом;
- 3) судді, які обрані судьями безстроково, продовжують здійснювати свої повноваження до звільнення або до припинення їх повноважень з підстав, визначених Конституцією України;
- 4) відповідність займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п'ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», має бути оцінена в порядку, визначеному законом. Виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики або добросовісності чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади. Порядок та вичерпні підстави оскарження рішення про звільнення судді за результатами оцінювання встановлюються законом;
- 5) у випадках реорганізації чи ліквідації окремих судів, утворених до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», судді таких судів мають право подати заяву про відставку або заяву про участь у конкурсі на іншу посаду судді в порядку, визначеному законом. Особливості переведення судді на посаду в іншому суді можуть бути визначені законом;
- 6) до впровадження нового адміністративно-територіального устрою України відповідно до змін до Конституції України щодо децентралізації влади, але не довше ніж до 31 грудня 2017 року, утворення, реорганізацію та ліквідацію судів здійснює Президент України на підставі та у порядку, що визначені законом;
- 7) упродовж двох років переведення судді з одного суду до іншого здійснює Президент України на підставі відповідного подання Вищої ради правосуддя;

8) судді Конституційного Суду України, призначені до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», продовжують здійснювати свої повноваження до припинення повноважень або звільнення в порядку, передбаченому статтею 149¹ Конституції України, без права призначення повторно. Повноваження судді Конституційного Суду України, який на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» досяг шістдесяти п'яти років, але рішення щодо звільнення такого судді з посади не ухвалено, припиняються;

9) представництво відповідно до закону прокуратурою громадян в судах у справах, провадження в яких було розпочато до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню;

10) Генеральний прокурор України, призначений на посаду до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснює повноваження Генерального прокурора до звільнення в установленому порядку, але не довше строку, на який його було призначено, та не може обіймати посаду два строки поспіль;

11) представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131¹ та статті 131² цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року.

Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року.

Представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню.

*(розділ XV доповнено пунктом 16¹ згідно із
Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII)*

Зміст

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ.....	9
Стаття 1.....	9
Стаття 2.....	14
Стаття 3.....	16
Стаття 4.....	17
Стаття 5.....	18
Стаття 6.....	21
Стаття 7.....	22
Стаття 8.....	23
Стаття 9.....	26
Стаття 10.....	27
Стаття 11.....	31
Стаття 12.....	32
Стаття 13.....	33
Стаття 14.....	35
Стаття 15.....	37
Стаття 16.....	39
Стаття 17.....	41
Стаття 18.....	47
Стаття 19.....	49
Стаття 20.....	50
Розділ II ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	52
Стаття 21.....	52
Стаття 22.....	53
Стаття 23.....	54
Стаття 24.....	54
Стаття 25.....	58
Стаття 26.....	59
Стаття 27.....	60
Стаття 28.....	64
Стаття 29.....	68
Стаття 30.....	72
Стаття 31.....	73
Стаття 32.....	74
Стаття 33.....	78
Стаття 34.....	80
Стаття 35.....	81
Стаття 36.....	84
Стаття 37.....	86
Стаття 38.....	88
Стаття 39.....	89
Стаття 40.....	91
Стаття 41.....	92
Стаття 42.....	94
Стаття 43.....	96
Стаття 44.....	97
Стаття 45.....	98
Стаття 46.....	100

Стаття 47.....	101
Стаття 48.....	102
Стаття 49.....	102
Стаття 50.....	107
Стаття 51.....	108
Стаття 52.....	109
Стаття 53.....	112
Стаття 54.....	116
Стаття 55.....	121
Стаття 56.....	125
Стаття 57.....	127
Стаття 58.....	128
Стаття 59.....	132
Стаття 60.....	138
Стаття 61.....	140
Стаття 62.....	141
Стаття 63.....	146
Стаття 64.....	148
Стаття 65.....	150
Стаття 66.....	151
Стаття 67.....	152
Стаття 68.....	153
Розділ III ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ.....	154
Стаття 69.....	154
Стаття 70.....	155
Стаття 71.....	156
Стаття 72.....	157
Стаття 73.....	159
Стаття 74.....	160
Розділ IV ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ.....	160
Стаття 75.....	160
Стаття 76.....	161
Стаття 77.....	163
Стаття 78.....	164
Стаття 79.....	166
Стаття 80.....	166
Стаття 81.....	169
Стаття 82.....	170
Стаття 83.....	173
Стаття 84.....	175
Стаття 85.....	178
Стаття 86.....	182
Стаття 87.....	186
Стаття 88.....	187
Стаття 89.....	188
Стаття 90.....	190
Стаття 91.....	192
Стаття 92.....	193
Стаття 93.....	196
Стаття 94.....	198

Стаття 95.....	201
Стаття 96.....	202
Стаття 97.....	203
Стаття 98.....	204
Стаття 99.....	204
Стаття 100.....	205
Стаття 101.....	205
Розділ V ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ.....	206
Стаття 102.....	206
Стаття 103.....	206
Стаття 104.....	208
Стаття 105.....	210
Стаття 106.....	211
Стаття 107.....	216
Стаття 108.....	217
Стаття 109.....	218
Стаття 110.....	218
Стаття 111.....	219
Стаття 112.....	221
Розділ VI КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	221
Стаття 113.....	221
Стаття 114.....	222
Стаття 115.....	223
Стаття 116.....	224
Стаття 117.....	226
Стаття 118.....	226
Стаття 119.....	230
Стаття 120.....	231
Розділ VII Виключено.....	232
Розділ VIII ПРАВОСУДДЯ.....	233
Стаття 124.....	233
Стаття 125.....	235
Стаття 126.....	237
Стаття 127.....	239
Стаття 128.....	242
Стаття 129.....	242
Стаття 129 ¹	245
Стаття 130.....	245
Стаття 130 ¹	246
Стаття 131.....	247
Стаття 131 ¹	249
Стаття 131 ²	251
Розділ IX ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ.....	253
Стаття 132.....	253
Стаття 133.....	253
Розділ X АВТНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ.....	255
Стаття 134.....	256
Стаття 135.....	256
Стаття 136.....	256
Стаття 137.....	257

Стаття 138.....	258
Стаття 139.....	259
Розділ XI МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ.....	259
Стаття 140.....	259
Стаття 141.....	263
Стаття 142.....	264
Стаття 143.....	266
Стаття 144.....	267
Стаття 145.....	269
Стаття 146.....	269
Розділ XII КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ.....	269
Стаття 147.....	269
Стаття 148.....	270
Стаття 148 ¹	271
Стаття 149.....	272
Стаття 149 ¹	272
Стаття 150.....	273
Стаття 151.....	275
Стаття 151 ¹	276
Стаття 151 ²	277
Стаття 152.....	277
Стаття 153.....	277
Розділ XIII ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ.....	278
Стаття 154.....	278
Стаття 155.....	278
Стаття 156.....	279
Стаття 157.....	279
Стаття 158.....	279
Стаття 159.....	280
Розділ XIV ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ.....	281
Стаття 160.....	281
Стаття 161.....	282
Розділ XV ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	282

для нотаток

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

СТАНОМ НА 20 ТРАВНЯ 2018 РОКУ

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук Заслуженого юриста України
Чижмарь Катерини Іванівни,
кандидата юридичних наук, доцента, Заслуженого юриста України
Лавриновича Олександра Володимировича*

Підписано до друку 15.05.2018. Формат 70x100 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 23,72.

ТОВ «Видавничий дім «Професіонал»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1533